

>

DE SOCIALE IMPACT VAN DE CORONACRISIS

EEN SYSTEEMANALYSE | GUIDO VELDHUIS, EEFJE SMITS-CLIJSEN, ROB VAN WAAS

› DE SOCIALE IMPACT VAN DE CORONACRISIS - EEN SYSTEEMANALYSE

TNO 2021 R11223

Datum 7 juli 2021

Auteur(s) Guido Veldhuis, Eefje Smits-Clijisen, Rob van Waas

Aantal pagina's 156 (incl. bijlagen)

Aantal bijlagen 1

Opdrachtgever Het Rijk
Coördinatie: Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid en de Vereniging van Nederlandse
Gemeenten

Projectnaam Analyse sociale impact corona fase 1

Projectnummer 060.47083

Ondertekening

Den Haag, 7 Juli 2021

Ingrid van Bommel
Afdelingshoofd

TNO

Guido Veldhuis
Auteur

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van TNO.

Indien dit rapport in opdracht werd uitgebracht, wordt voor de rechten en verplichtingen van opdrachtgever en opdrachtnemer verwezen naar de Algemene Voorwaarden voor opdrachten aan TNO, dan wel de betreffende terzake tussen de partijen gesloten overeenkomst.

Het ter inzage geven van het TNO-rapport aan direct belanghebbenden is toegestaan.

© 2021 TNO

› SAMENVATTING [1/6]

INLEIDING

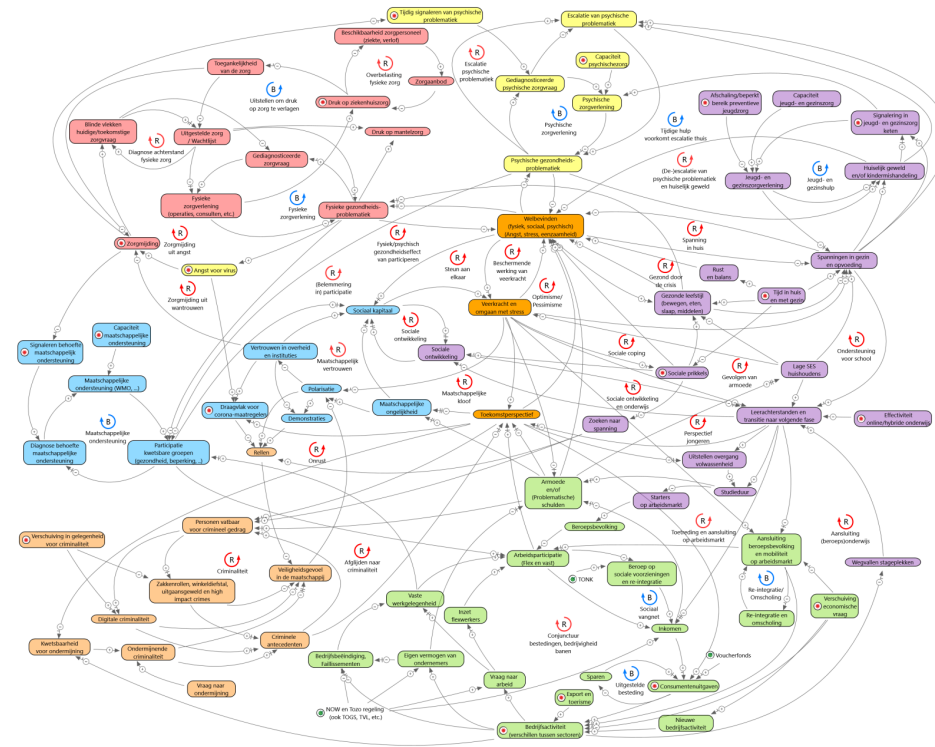
- › Voor u ligt de door TNO uitgevoerde systeemanalyse ‘Sociale impact van Corona’. Het onderzoek vond plaats in opdracht van het rijk en de VNG, gecoördineerd door het ministerie van SZW. In dit document worden de effecten van de crisis in het sociaal domein systematisch en integraal in kaart gebracht. Hierbij draagt de analyse bij aan het maatschappelijke doel: **Het voorkomen van het ontstaan of verzwaren van sociale en maatschappelijke problematiek bij Nederlandse huishoudens als gevolg van de coronacrisis.**
 - › Inzicht volgt uit begrijpen *waarom* bepaalde trends zich aftekenen. Met behulp van een systeemanalyse brengen we de onderliggende mechanismes in kaart die de effecten van de crisis verbinden. Deze studie richt zich op het verbinden van de diverse expertises tot een gemeenschappelijk beeld om daarmee een integrale aanpak te faciliteren. Naast het resultaat dat voor u ligt beoogde dit onderzoek nadrukkelijk om kennisuitwisseling en gemeenschappelijke beeldvorming te faciliteren. Dit is bereikt door middel van vier zogeheten online *group model building* bijeenkomsten. In de sessies waren tussen de 25 en 40 deelnemers aanwezig uit rijks- en lokale overheden en verschillende kennisinstituten. De inzichten uit deze bijeenkomsten zijn verder uitgewerkt aan de hand van beschikbare bronnen.
 - › Deze studie gebruikt hiervoor de door TNO ontwikkelde MARVEL methode. Met behulp van MARVEL worden belangrijke variabelen geïdentificeerd en de onderliggende (oorzakelijke) verbanden tussen deze variabelen in kaart gebracht. Door kennis van verschillende partijen te verbinden in een model creëren we een gezamenlijk beeld van de (mogelijke) effecten van de crisis en de onderliggende risicokenmerken. Het resulterende model geeft, in de breedte van het sociaal domein, visueel inzicht in de samenhang tussen (mogelijke) effecten van de crisis. Indien beschikbaar worden deze effecten geïllustreerd met behulp van beschikbare data en onderzoeksresultaten.
- › De aanpak van het onderzoek zag er op hoofdlijnen als volg uit:
 - › Gezamenlijke probleemstructurering
 - › *Group model building* in 4 sessies met deelnemers uit rijks- en lokale overheden en verschillende kennisinstituten.
 - › Bronnenonderzoek van waargenomen en verwachte effecten en onderkende risicokenmerken
 - › Er is gebruik gemaakt van onderzoeksresultaten van Nederlandse overheden, kennisinstituten en universiteiten uit de periode 2020-april 2021.
 - › Illustratie van effecten aan de hand van beschikbare data
 - › Landelijk dashboard (VNG)
 - › Gepubliceerde data van instituten, bijv. SCP, CBS, RIVM, CITO etc.
 - › Integratie van inzichten in MARVEL model
 - › Een middel om de samenhang tussen de problematiek visueel vast te leggen en te analyseren
 - › Biedt een basis voor gestructureerd redeneren over (toekomstige) effecten.

SAMENVATTING [2/6]

OVERZICHT

Op basis de uitkomsten van de groepsbijeenkomsten en een literatuurstudie zijn de effecten van de coronacrisis geclusterd in zeven thema's en verder uitgewerkt in het model. Het betreffen de thema's: fysieke gezondheid, psychische gezondheid, gezin & ontwikkeling, werk & inkomen, veiligheid, cohesie & participatie en welbevinden & veerkracht. Zowel binnen ieder thema als tussen thema's liggen verbanden die de effecten van de crisis tot stand brengen. Het model is een middel om de problematiek en de verbanden gestructureerd in kaart te brengen en verdere analyse te faciliteren.

Elk thema is uitgewerkt middels één of meerdere aandachtsgebieden. Aandachtsgebieden zijn centrale punten binnen een thema waarin reeds een effect is waargenomen of verwacht wordt. Voor elk aandachtsgebied worden, op basis van de groepsbijeenkomsten en de verdiepende literatuurstudie, waargenomen en mogelijke effecten besproken. Daarnaast worden de risicokenmerken van personen in kaart gebracht die de kwetsbaarheid voor effecten van de crisis vergroten.

SAMENVATTING [3/6]

THEMA'S EN AANDACHTSGEBIEDEN

Fysieke gezondheid

- Blinde vlekken en uitgestelde zorg

De coronacrisis is gestart als een gezondheidscrisis. De zorgvraag die hieruit volgt, zorgt voor een grote druk op ziekenhuizen. Dit heeft i.c.m. de contactbeperkende maatregelen zijn weerslag op de toegankelijkheid van de zorg. Enerzijds leidt dit tot uitgestelde zorg, anderzijds tot zorgmijding wat blinde vlekken in de zorgvraag veroorzaakt (niet-gediagnostiseerde ziekten). De lange duur van de gezondheidscrisis begint op meerdere plekken zijn tol te eisen en wordt onder andere zichtbaar in de afnemende beschikbaarheid van zorgpersoneel en de effecten die dit heeft op het zorgaanbod.

Psychische gezondheid

- Escalatie van psychische problematiek

Naast fysieke gezondheidseffecten heeft de coronacrisis ook zijn effect op de psychische gezondheid. Een groot deel van de samenleving is gedurende de crisis nog steeds psychisch gezond en vertoont weinig verandering over tijd. In de leeftijdsgroep 16-24 jaar zien we wel een daling van het aandeel psychisch gezonden. Het zijn juist degenen met een laag welbevinden en psychische problematiek voorafgaande aan de crisis die nu een verdere daling in welbevinden ervaren. In de (jeugd)GGZ waren al aanzienlijke wachttijden vóór de corona-uitbraak. Het aantal verwijzingen laat sinds maart 2021 weer een stijging zien, als gevolg van deze toename kunnen de wachttijden in de GGZ verder oplopen.

Gezin en ontwikkeling

- Spanningen in gezin

Personen binnen een huishouden zijn meer op elkaar aangewezen en kunnen minder steunen op hun sociale netwerk en eventuele hulpverlening. Een grote meerderheid van de ouders en kinderen vinden de situatie zwaar en hun welbevinden staat onder druk. Het mogelijk oplopen van spanningen in gezinnen leidt tot grote zorgen over een toename in huiselijk geweld en kindermishandeling. Op basis van de feitelijke registraties lijkt hier momenteel nog geen sprake van te zijn. Voorliggende risicofactoren zoals het wegvallen van hulp, minder mogelijkheid om buitenshuis afstand te nemen en het combineren van werk en opvoedtaken zijn echter wel toegenomen.

- Leerachterstanden

We zien een direct gevolg van het sluiten van scholen en afstandsonderwijs. De leerontwikkeling van basisschoolleerlingen is geremd en het effect lijkt nadelig voor kinderen met laag opgeleide ouders. Beroepsopleidingen in sommige sectoren komen in de knel door een gebrek aan stageplaatsen. In het MBO, HBO en WO zijn geen aanzienlijke effecten zichtbaar in het aantal afstudeerders of voortijdig schoolverlaters.

SAMENVATTING [4/6]

THEMA'S EN AANDACHTSGEBIEDEN

Werk en inkomen

- Arbeidsparticipatie

Met name personen met een flexibele dienstbetrekking en ZZP-ers in kwetsbare sectoren hadden te maken met de economische gevolgen van de crisis. In deze groep zijn personen met een jonge leeftijd, laag opleidingsniveau en migratieachtergrond oververtegenwoordigd. Er zijn ook positieve ontwikkelingen; mensen vinden werk in sectoren die wel groeien of waar nog altijd sprake is van een krappe arbeidsmarkt. De economie blijkt veerkrachtiger dan aanvankelijk gedacht. Bij het heropenen van de maatschappij en het afbouwen van de steunmaatregelen volgt een grote beproeving voor de geraakte sectoren en de mensen die er werkzaam zijn of waren.

- Effecten van armoede

Een deel van de Nederlanders wordt geconfronteerd met een (langdurig) inkomensverlies en daarmee een verhoogd risico op problematische schulden, met alle gevolgen van dien. De risicokenmerken voor schulden overlappen met de kenmerken van personen die tijdens de crisis kwetsbaar waren op de arbeidsmarkt. De stress die vaak volgt uit financiële zorgen kan tot andere problematiek in het sociaal domein leiden.

Veiligheid

- Kwetsbaarheid voor ondermijning

Er heeft een grote verschuiving plaatsgevonden in de gelegenheid voor criminaliteit. High-impact crimes als overvallen of woninginbraken zijn afgenomen en cybercriminaliteit en oplichting zijn gestegen. Een zorgpunt is de mogelijke toename van verweving tussen de onder- en bovenwereld door ondermijnende activiteiten zoals onderhandse leningen. Sommige ondernemers (bijv. horeca) zijn kwetsbaarder geworden door een afname in economische activiteit, mogelijk neemt deze kwetsbaarheid toe bij het afbouwen van steunmaatregelen.

Cohesie en participatie

- Polariserende en vertrouwen in de overheid

De sociale cohesie in de samenleving wordt zowel positief als negatief beïnvloed. Zowel het vertrouwen in bureaus als in de overheid lag in het begin van de coronacrisis een stuk hoger dan in latere fases. Het vertrouwen in familie en vrienden blijft onverminderd hoog. We zien daarnaast dat in de samenleving scheidslijnen ontstaan of wijder worden: jong en oud, contactberoepen en thuiswerkers, extra sparen of krap bij kas. Dit wij-zij gevoel is voor een groot deel afhankelijk van de mate waarin ongelijkheid in de samenleving aanwezig is, reeds bestaande ongelijkheden in de samenleving worden door de pandemie versterkt.

- Participatie van kwetsbare groepen

De crisis heeft een grotere impact op het (in aangepaste vorm) voortzetten van werk en andersoortige dagbesteding van kwetsbare personen. Kwetsbare personen zijn oververtegenwoordigd in getroffen sectoren en in flexibele dienstverbanden. Het behalen van de doelen van de banenafspraken staat onder druk. Een verstandelijke beperking of psychische problematiek maakt aanpassing aan maatregelen en een nieuwe dagstructuur lastig.

Welbevinden en veerkracht

- Welbevinden en veerkracht onder druk

Een groot deel van de Nederlandse samenleving toont zich veerkrachtig in deze crisis. Het welbevinden van een deel van de bevolking staat echter onder druk, met name het effect bij een groep jongeren is zwaar. De mate van ervaren stress en angst is verschillend tussen hoge en lage inkomensgroepen, mannen en vrouwen en mensen die een hoge mate of lage mate van vertrouwen in instituties en de medemens hebben. Daarnaast is er de wederzijdse relatie tussen veerkracht en welbevinden. Veerkracht, ondersteund door o.a. welbevinden en sociaal kapitaal, is een belangrijke factor in het kunnen verwerken van tegenslagen tijdens de crisis.

SAMENVATTING [5/6]

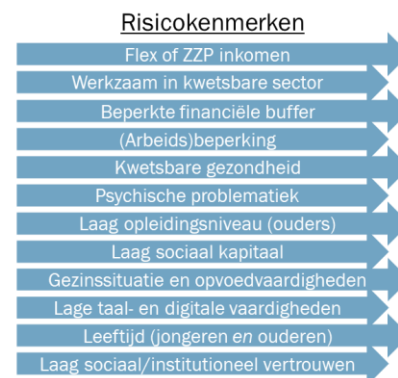
DISCUSSIE

De coronacrisis is complex. Naast een gezondheids crisis is sprake van een economische en een maatschappelijke crisis. Deze crises staan niet op zichzelf, maar zijn op diverse manieren met elkaar verbonden. Aan de hand van een zevental observaties schetsen wij de belangrijkste bevindingen ten aanzien van de samenhang in de effecten van de coronacrisis.

1. Er zijn een aantal (**ernstige**) effecten in het sociaal domein waargenomen. In enkele gevallen lijken de effecten **minder sterk dan gevreesd**, andere effecten worden **verwacht**.
2. **Veerkracht** speelt een centrale rol in de doorwerking van de crisis op personen en huishoudens.
3. Een **diversiteit aan risicokenmerken** maakt mensen kwetsbaar voor het ondervinden van de effecten van de coronacrisis.
4. Door de samenhang in risicokenmerken, effecten en veerkracht bestaat er een risico op een **neerwaartse spiraal** van problematiek voor een groep Nederlanders.
5. De crisis vergroot **bestaande verschillen** in de maatschappij.
6. **Jongeren en jongvolwassenen** zijn kwetsbaar voor gevolgen in hun welbevinden en ontwikkeling.
7. Het coronajaar kende ook verschillende **lichtpuntjes**.

In het (publieke) debat wordt veel gesproken over het ontstaan van nieuwe risicogroepen. Groepen die hierbij veelvuldig naar voren komen zijn jongeren, zzp-ers, flexwerkers en ondernemers. Het is echter van belang om nuancering aan te brengen in het gesprek over nieuwe risicogroepen. Het blijkt namelijk dat een groot deel van de Nederlanders veerkrachtig zijn en zich aanpassen aan de nieuwe situatie. Wanneer iemand voorafgaand aan de crisis aan weinig tot geen risicokenmerken voldeed, dan is het maar zeer de vraag of de crisis direct tot onoverkomelijke problemen zal leiden. De groepen die nu problemen ondervinden, hebben juist een combinatie van reeds bestaande risicokenmerken waardoor ze kwetsbaar zijn om geraakt te worden door de crisis. De risicokenmerken zijn niet nieuw in het sociaal domein, maar de groep personen met (combinaties van) deze risicokenmerken die daadwerkelijk geconfronteerd wordt met problematiek in het sociaal domein kan toenemen.

In dit figuur zijn de risicokenmerken weergegeven die veelvuldig naar voren komen binnen meerdere aandachtsgebieden of waarvan is waargenomen of verwacht dat ze een grote samenhang hebben met effecten binnen een aandachtsgebied.

SAMENVATTING [6/6]

CONCLUSIE

Ruim een jaar na de start van de coronacrisis in ons land hebben de eerste effecten in het sociaal domein zich afgetekend. Sommige effecten zijn gelukkig minder zwaar dan aanvankelijk gevreesd; onze maatschappij, het bedrijfsleven en de Nederlandse huishoudens bleken in veel gevallen veerkrachtig. Op basis van vier *group model building* bijeenkomsten en ondersteunende literatuuranalyse wordt duidelijk dat verschillende thema's nauw met elkaar verbonden zijn. Daarnaast worden effecten vaker waargenomen bij huishoudens en personen met specifieke risicokenmerken. Binnen enkele aandachtsgebieden tekenen zich pijnlijke effecten af, in enkele aandachtsgebieden blijft het voor nu bij zorgen. De effecten zullen echter nog lange tijd doorwerken. Sociale problematiek volgt immers vaak op problemen rond inkomen en/of gezondheid. Het is op dit moment nog niet duidelijk in hoeverre de reeds waargenomen effecten zullen aanhouden. De geïdentificeerde risicokenmerken en effecten kennen een grote overlap met factoren die een rol spelen in zgn. meervoudige en multiproblematiek. Een oplopende druk en afnemende veerkracht kan een opeenstapeling van problematiek teweeg brengen. Het overgrote deel van Nederland staat klaar voor een nieuwe fase waarin weer meer mogelijk wordt. Een nieuwe fase betekent echter ook een nieuwe beproeving voor zowel het bedrijfsleven als de huishoudens. Nu is het zaak om de kloof tussen verschillende tweedelingen in onze maatschappij te verkleinen in plaats van verder te laten groeien.

Overzicht is nu belangrijk: blijf de bomen en het bos zien

- › **Onderzoek** en monitoring blijft essentieel: maak onderscheid tussen feiten en vrees en tijdelijke en langdurige effecten.
- › Het verzamelen van data, modellen en analyses van domeinexperts zijn cruciaal om hypothesen over de waargenomen en toekomstige effecten te **blijven toetsen**. Bij de overgang naar een nieuwe fase in de crisis is daarbij een belangrijke vraag: wie komt er mee en wie dreigen we kwijt te raken? Het gepresenteerde model ondersteunt het redeneren over (mogelijke) effecten. De relaties in het model zijn hypothesen en kunnen ontkracht of bevestigd worden.
- › Zowel geïdentificeerde effecten als de risicokenmerken zijn **nauw met elkaar verbonden**. Bij de formulering van integraal beleid is overzicht over deze verbanden essentieel. Het model doet geen voorspelling maar biedt wel een middel om gestructureerd te redeneren over de doorwerking van de crisis in de breedte van het sociaal domein.
- › **Dialog** is essentieel tussen onderzoekers onderling en beleidsmakers op alle niveaus. De hoeveelheid beschikbare data en inzichten is indrukwekkend maar de bijeenkomsten in dit traject laten zien dat niemand het totale overzicht heeft, zeker niet als het gaat om dwarsverbanden tussen domeinen.

Beleid richten

- › **Effecten mitigeren en achterstanden inhalen zal veel vragen van sectoren die al onder druk staan**, waaronder: onderwijs, (jeugd)zorg en de GGZ. Het is belangrijk om rekening te houden met uitgestelde vraag en mogelijk een extra vraag nu de effecten van de crisis gecorrigeerd moeten worden of zich over langere tijd uitspelen.
- › **Naast grote sectorale vraagstukken zal beleid zich ook moeten richten op een kleine groep met mogelijk een grote behoefte**. De geïdentificeerde risicokenmerken zijn niet nieuw in het sociaal domein. Het blijkt echter ook dat het bezitten van een risicokenmerk nog niet kwetsbaar maakt. Naarmate het inzicht toeneemt, wordt duidelijk op welke groepen in onze samenleving we extra moeten inzetten, ook in een fase wanneer de meeste Nederlanders Corona achter zich hebben gelaten. Met name een combinatie van sociaaleconomische, psychosociale en gezondheidsrisicokenmerken verlaagt de veerkracht en vergroot het risico om meervoudig geraakt te worden door de crisis.
- › **Investeer in veerkracht** en in de factoren die veerkracht ondersteunen (welbevinden, sociaal kapitaal, gezondheid etc.). In de huidige fase van de crisis is veerkracht cruciaal om 'er het beste van te maken' ondanks de diverse effecten die een persoon kan raken. Maar de overgang naar een nieuwe fase in de crisis vraagt wederom aanpassingsvermogen en inspanning 'om de draad weer op te pakken'.

› INTRODUCTIE

› INTRODUCTIE (1/3)

SYSTEEMANALYSE SOCIALE IMPACT VAN CORONA

- › Voor u ligt de door TNO uitgevoerde systeemanalyse 'Sociale impact van Corona'. Het onderzoek vond plaats in opdracht van het rijk en de VNG, gecoördineerd door het ministerie van SZW. In dit document worden de effecten van de crisis in het sociaal domein systematisch en integraal in kaart gebracht. De samenhang tussen effecten in het sociaal domein is complex en de crisis beïnvloedt ons leven direct en indirect op uiteenlopende wijzen. Risicokenmerken bepalen in sterke mate welke effecten grip krijgen op een persoon en in welke mate deze doorwerken; we leven allen in onze eigen crisis. De diversiteit aan effecten heeft ook tot gevolg dat kennis en perspectieven vanuit de overheid en onderzoekers breed verspreid zijn. Deze studie richt zich op het verbinden van de diverse expertises tot een gemeenschappelijk beeld om daarmee een integrale aanpak te faciliteren.

'Het is zaak om de aard van de crisis in volle omvang in beeld te hebben. Elk aspect van de crisis kent een andere dynamiek en kan weer op elkaar inwerken'

Kim Putters - SCP

› INTRODUCTIE (2/3)

AANLEIDING EN CONTEXT VAN DEZE SYSTEEMANALYSE

De corona pandemie heeft naast ingrijpende gevolgen voor de gezondheid van een gedeelte van de besmette personen ook impact op alle andere facetten van ons leven. Rijk, gemeenten, sociale partners en andere relevante (maatschappelijke) organisaties staan samen voor de complexe uitdaging om tegelijkertijd de gezondheid van burgers te beschermen, de economie overeind te houden en de sociale gevolgen te minimaliseren. Reeds vanaf het begin van de crisis zijn de sociale gevolgen goed zichtbaar en voelbaar. Die gevolgen zijn echter niet voor iedereen gelijk. Op 17 mei 2020 heeft de tijdelijke werkgroep 'Sociale Impact van de coronacrisis' onder leiding van burgemeester Halsema haar verslag aan het kabinet aangeboden. In de kabinetsreactie op het eindverslag van de tijdelijke werkgroep en het manifest van de burgemeesters over kwetsbare wijken is toegezegd om de sociale impact te volgen en duiden. In het doorbraakoverleg (rijk en VNG/gemeenten o.l.v. SG VWS) is daarom afgesproken bestaande kennistrjecten in het sociaal domein versneld aan te vullen en te verbinden.

De complexiteit van de vraagstukken in het sociaal domein vraagt niet alleen om inzicht in de (omvang van) op zichzelf staande ontwikkelingen en effecten (zoals bijvoorbeeld ontwikkelingen in de bijstand of in de jeugdzorg), maar ook om inzicht in verbanden en de onderlinge samenhang. Daarom hebben JenV, SZW, VWS en BZK de afgelopen jaren samen met TNO een zgn. systeemanalyse aanpak ontwikkeld voor onderwerpen zoals multiproblematiek en recidive (TNO 2020a,b). In deze aanpak wordt een zgn. MARVEL model gebruikt om de problematiek gezamenlijk te structureren. Door bestaande kennis anders te ordenen, te visualiseren en aan elkaar te koppelen, ontstaan nieuwe inzichten in

verbanden die kunnen leiden tot nieuwe en andere handelingsperspectieven.

In het najaar van 2020 heeft een groep (VNG, gemeenten en ministeries) met elkaar en met TNO verkend hoe men voortbouwend op bestaande initiatieven de sociale en maatschappelijke gevolgen van de coronacrisis in kaart kan brengen en duiden. Momenteel wordt reeds in meerdere losstaande studies de (omvang van de) gevolgen in kaart gebracht. Daaruit is de behoefte aan een geaggregeerd beeld ontstaan waarin zichtbaar wordt hoe uitkomsten zich onderling tot elkaar verhouden. Hier zijn een aantal studietrajecten uit voort gekomen, uitgevoerd door de VNG, het CBS, TNO en het Verwey-jonker instituut:

- › Landelijk dashboard (VNG)
- › Verdiepende Microdata analyse (CBS)
- › Verdiepende systeemanalyse (TNO)

› INTRODUCTIE (3/3)

UITDAGINGEN EN DOELSTELLINGEN

Het rijk en de VNG willen in een positie worden gebracht om:

- › de complexe problematiek met betrekking tot de sociale impact van de coronacrisis integraal te analyseren en duiden;
- › vanuit een gemeenschappelijk inzicht een gezamenlijk handelingsperspectief te genereren;
- › relevante ontwikkelingen in de samenleving proactief te volgen en daar tijdig op te anticiperen.

Hierbij willen ze gebruik maken van beschikbare data, expertkennis en wetenschappelijke inzichten. De effecten van de crisis zijn veelomvattend en complex, dit leidt tot enkele uitdagingen voor een analyse:

- › kennis is verspreid over instituten, gemeenten, departementen etc.;
- › momenteel is er een groot verschil in (subjectieve) waarnemingen en objectieve indicatoren;
- › het verschil tussen waarneming en verwachting is niet altijd duidelijk.

Om hier invulling aan te geven is gekozen om gezamenlijk met betrokkenen van diverse partijen een model te ontwikkelen. Door systematisch de beschikbare kennis en data over de sociale gevolgen van Corona te bespreken en te modelleren ontstaat er een gedeeld beeld en handelingsperspectief voor de aangesloten partijen. Dit zijn in de eerste plaats de aangesloten departementen en gemeenten.

Door samen een model te ontwikkelen werken we aan:

- › een gezamenlijk en geïntegreerd beeld;
- › het expliciet maken van samenhang tussen (subjectieve) waarnemingen en objectieve indicatoren;
- › het inzichtelijk maken van korte- en langetermijnverbanden: Wat is er aan de hand? En wat komt er nog op ons af?
- › het identificeren van relevante factoren om te monitoren zodat er tijdig geanticipeerd kan worden op ontwikkelingen;
- › het creëren van handelingsperspectief vanuit een gemeenschappelijk beeld: doen we de juiste dingen?

Daarbij bouwt de analyse voort op de eerdere systeemanalyse multiprobleemhuishoudens, met name óf en hoe de gevolgen van de coronacrisis zich op een zelfde wijze in samenhang laten vertalen en beschouwen in indicatoren, factoren en verbanden (TNO 2020a,b).

Hierbij draagt de analyse bij aan het maatschappelijke doel: [Het voorkomen van het ontstaan of verzwaren van sociale en maatschappelijke problematiek bij Nederlandse huishoudens als gevolg van de coronacrisis.](#)

Dit onderzoek beperkt zich in scope tot effecten in het sociaal domein die mogelijk langetermijngevolgen hebben. We besteden daarom beperkt aandacht aan factoren die een rol spelen in het controleren van het virus, zoals de verspreiding van het virus, de ziekenhuisbezetting en het nalevingsgedrag.

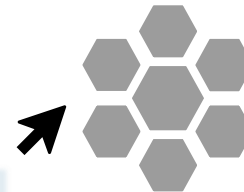

› **LEESWIJZER**

› LEESWIJZER

Via de menubalk is het mogelijk om door de hoofdstukken te navigeren.

Het is ook mogelijk om direct naar één van de zeven sub-model te navigeren door op de betreffende hexagon te klikken.

- › Door middel van verschillende klikbare links kunt u gemakkelijk door het rapport navigeren. In de rechterbovenhoek van deze pagina zijn twee mogelijkheden toegelicht. Bovenaan elke pagina is een menubalk opgenomen waarmee u naar het begin van elk hoofdstuk kan navigeren. Door in de menubalk op *Leeswijzer* te klikken komt u weer terug op deze pagina. In de diverse hoofdstukken van het rapport zijn tevens navigatieopties opgenomen om u te helpen bij het vinden van de informatie die voor u relevant is.
- › In de **introdactie** wordt de aanleiding, context en doelstelling van de studie toegelicht.
- › Het hoofdstuk **aanpak** beschrijft de gehanteerde methode en het proces van het onderzoek.
- › Onder **overzicht** vindt u het volledige MARVEL model en de opdeling in zeven verschillende thema's.
- › In het hoofdstuk **thema's** worden de zeven thema's inhoudelijk behandeld. Elke deelhoofdstuk kent een vaste opbouw:
 - › Introductie van het thema
 - › Uitlichting van het MARVEL sub-model
 - › Toelichting op één of meerdere aandachtsgebieden binnen het thema (inzichten, waargenomen en mogelijke effecten en risicokenmerken)
- › In de **discussie** worden de observaties over het hele systeem besproken. Hier gaat het onder andere over de overkoepelende risicokenmerken, mogelijke uitvergroting van bestaande verschillen en ook lichtpuntjes in de coronacrisis.
- › De **conclusie** bespreekt de bevindingen van de analyse waarbij wordt ingegaan op handelingsperspectief.
- › Onder **bronnen** vindt u verwijzingen naar geraadpleegde literatuur en databronnen.
- › In de bijlage **feedback loops** worden vijfendertig feedback loops uit het model toegelicht met behulp van tekst en een uitsnede uit het model.
 - › De eerste pagina van dit deel is een overzicht met klikbare links van alle loops
 - › Door het hele document wordt regelmatig naar specifieke feedback loops doorgelinkt.

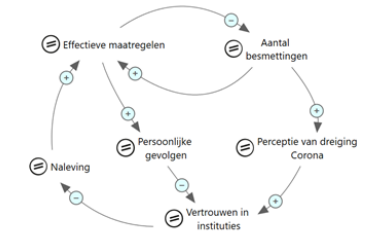
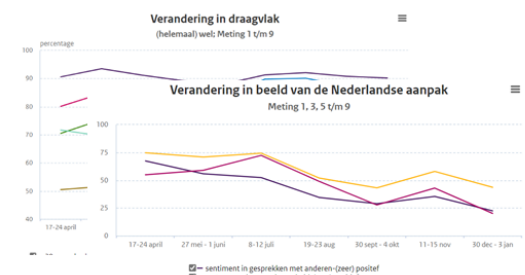
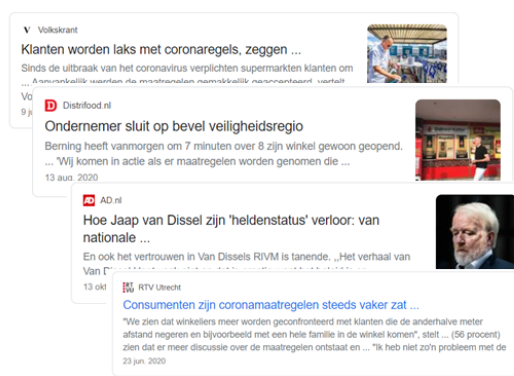

› **AANPAK**

AANPAK (1/5)

EEN SYSTEEMPERSPECTIEF OP DE GEVOLGEN VAN CORONA

Om inzicht te ontwikkelen in complexe problematiek moeten we los komen van een focus op dagelijkse gebeurtenissen en reactief handelen. In de verzameling van vele losse gebeurtenissen kunnen we trends ontdekken: enkele voorbeelden zijn dalende arbeidsparticipatie en stijgende eenzaamheid. Dit noemen we het 'gedrag' van het systeem. In dit geval is het systeem de Nederlandse maatschappij. Door het gedrag van een systeem in kaart te brengen krijgen we een veel beter zicht op wat er gebeurt. Inzicht volgt uit begrijpen waarom bepaalde trends in het gedrag zich aftekenen. Met behulp van een systeemanalyse brengen we de mechanismes van het systeem in kaart die tezamen het gedrag creëren. In een zogenaamd MARVEL model wordt de structuur van een systeem beschreven in variabelen en causale relaties. Een beter begrip van de structuur helpt bij het begrijpen van trends en het richten van beleid. We gebruiken hiervoor in deze studie de door TNO ontwikkelde MARVEL methode, gebaseerd op de System Dynamics methode (Forrester, 1961; Veldhuis e.a., 2015).

Beleid Reactief Responsief Constructief

Bron: Google news, RIVM

AANPAK (2/5)

DATA EN KENNISVERZAMELING

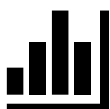
- › Om het rijk en de VNG te ondersteunen in het komen tot een integraal beeld van de sociale impact van de coronacrisis en een gedeeld handelingsperspectief is er gebruik gemaakt van de onderstaande onderzoeksopzet. Deze aanpak wordt op de volgende pagina's verder toegelicht.

- › Gezamenlijke probleemstructurering
 - › *Group model building* in 4 sessies met deelnemers uit rijks- en lokale overheden en verschillende kennisinstituten.

- › Bronnenonderzoek van waargenomen en verwachte effecten en onderkende risicokenmerken
 - › Er is gebruik gemaakt van onderzoeksresultaten van Nederlandse overheden, kennisinstituten en universiteiten uit de periode 2020-april 2021.

- › Illustratie van effecten aan de hand van beschikbare data
 - › Landelijk dashboard (VNG)
 - › Gepubliceerde data van instituten, bijv. SCP, CBS, RIVM, CITO etc.

- › Integratie van inzichten in MARVEL model
 - › Een middel om de samenhang tussen de problematiek visueel vast te leggen en te analyseren
 - › Biedt een basis voor gestructureerd redeneren over (toekomstige) effecten

› AANPAK (3/5)

PROCES

- › Het onderzoek is tussen December 2020 en Mei 2021 uitgevoerd. Hierbij zijn de hiernaast afgebeelde stappen doorlopen.
- › Periodiek zijn beslissingen en tussenresultaten afgestemd met het ministerie van SZW en de VNG.
- › Het onderzoek maakte deel uit van een verzameling elkaar versterkende studies. Hiervoor is samengewerkt met het VJI, CBS en ZonMW. Onder andere de inhoud van sessies is afgestemd en enkele bijeenkomsten zijn gezamenlijk georganiseerd.
- › Het onderzoek heeft daarnaast gebruik kunnen maken van inzichten uit andere bijeenkomsten en trajecten, zoals bijv. een thematische bijeenkomst 'kindermishandeling', georganiseerd door het VJI.

- Korte literatuurstudie effecten
- Identificatie van thema's o.b.v. literatuur, afstemming met SZW en VNG

- 1^e groepsbijeenkomst
- Effecten voorgelegd aan groep. Input uit groep op effecten, relaties en risicokenmerken

- Aanscherping van thema's
- 1^e versie model

- 2^e groepsbijeenkomst
- Thema's en model voorgelegd aan groep. Versterkende en beklivende effecten per thema besproken.

- 3^e groepsbijeenkomst
- Sessie met focus op jongeren. Versterkende en beklivende effecten per thema besproken.

- 2^e versie model ontwikkeld o.b.v. van inzichten uit bijeenkomst 2 en 3.
- Centrale problematiek per thema geïdentificeerd, aangemerkt als 'aandachtsgebied'

- 4^e groepsbijeenkomst
- Aandachtsgebieden besproken aan de hand van effecten, risicokenmerken en handelingsperspectief

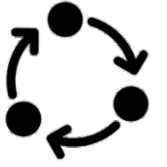
- Verdere literatuurstudie, gericht op het illustreren en duiden van effecten in aandachtsgebieden
- 3^e versie model, conclusies en documentatie

› AANPAK (4/5)

GEZAMENLIJKE PROBLEEMSTRUCTURERING

- › Naast het resultaat dat voor u ligt beoogde dit onderzoek nadrukkelijk om kennisuitwisseling en gemeenschappelijke beeldvorming te faciliteren. Dit is bereikt door middel van vier zogeheten online *group model building* bijeenkomsten, deze waren onderdeel van een grote reeks bijeenkomsten gezamenlijk georganiseerd met het CBS, de VNG en het Verwey-Jonker Instituut. In de sessies waren tussen de 25 en 40 deelnemers aanwezig uit rijks- en lokale overheden en verschillende kennisinstellingen.
- › Deelnemende partijen: SZW, OCW, JenV, BZK, EZ, RIVM, GGDGHOR, SCP, VJI, TNO, ZONMW, VNG, NJI, CBS, SEO en diverse academische instellingen en gemeenten. De expertise van de betrokken personen was cruciaal voor de totstandkoming van het resultaat.
 - › **5 februari:** doelstelling van het onderzoek vaststellen en de eerste (waargenomen) effecten en verbanden ophalen uit de groep. Dit vormde de basis voor het vaststellen van de thema's die later in het model zijn uitgewerkt.
 - › **4 maart:** presentatie van een voorlopig model en in subgroepen gezamenlijk in MARVEL aan het model gewerkt. De focus is gelegd op blijvende en zelfversterkende problematiek.
 - › **11 maart:** een sessie met de focus op jeugd waarin voornamelijk getoetst is of deze doelgroep in het model voldoende vertegenwoordigd is.
 - › **1 april:** presentatie van het gehele model, waarbij de groep stap voor stap door het gehele model is meegenomen en vervolgens dieper is ingegaan op de verschillende aandachtsgebieden. De focus is gelegd op risicokenmerken voor kwetsbaarheid en mogelijke handelingsperspectieven.

AANPAK (5/5)

MARVEL

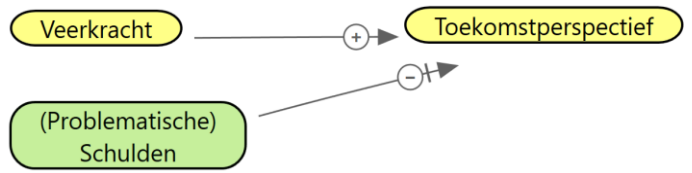
Systeemanalyse met behulp van MARVEL is gericht op overzicht en inzicht creëren in complexe en zogenaamde ‘wicked’ problemen. Het uitgangspunt van de methode is dat we de wereld als een ‘systeem’ kunnen beschrijven waarin oorzakelijke verbanden tussen variabelen ‘gedrag’ tot stand brengen. Dit gedrag kan problematisch zijn, bijvoorbeeld een dalende arbeidsparticipatie en toenemende gevoelens van eenzaamheid. Met behulp van MARVEL worden de onderliggende (oorzakelijke) verbanden tussen variabelen in kaart gebracht. Door deze in kaart te brengen ontwikkelen we inzicht in waar het probleem uit bestaat en *waarom* bepaald gedrag tot stand komt.

Variabelen: beschrijven een toestand, waarde of hoeveelheid die kan stijgen en dalen. Voorbeelden van variabelen zijn: consumentenuitgaven, zorgcapaciteit, welbevinden en toekomstperspectief. Variabelen kunnen verschillende waardes hebben afhankelijk van de persoon, groep etc.

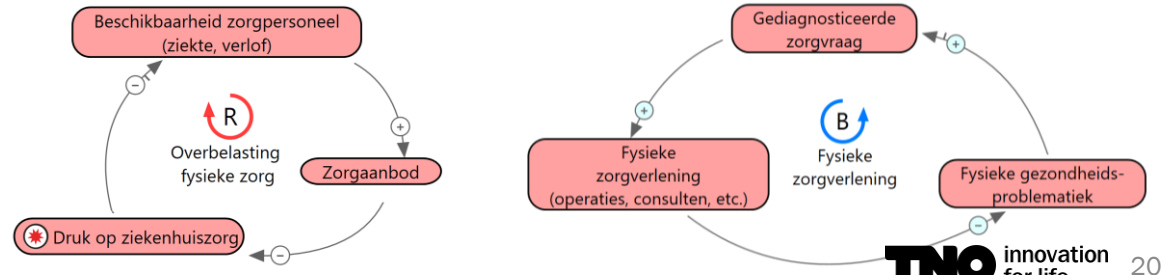
Toekomstperspectief

Relaties: de verschillende variabelen in het model worden verbonden door causale relaties. Deze relaties hebben een richting, polariteit, sterkte en bepaalde vertraging. Een positieve relatie van variabele A naar B wil zeggen dat bij een **toename** in de variabele A de variabele B een **hogere** waarde zal krijgen *dan anders het geval was geweest* (en bij

een afname een lagere waarde). Bij een negatieve relatie zal B, na een toename in A, een lagere waarde krijgen dan anders het geval was geweest. De grootte en vertraging van een effect kan verschillen per persoon of groep.

Feedback loops: Onze maatschappij is continu in beweging. De waarden van variabelen dalen en stijgen. Onderliggend hieraan zijn zgn. ‘feedback loops’. Een feedback loop wordt gevormd door een cirkel van verbanden. We onderscheiden twee typen. Balancerende (B) feedback loops compenseren een ontwikkeling. Ons zorgstelsel compenseert een daling in gezondheid als gevolg van corona door zieke mensen te behandelen. Zelfversterkende (R) feedback loops versterken een initieel effect. Hoge werkdruk zorgt bijvoorbeeld voor een uitval van personeel waardoor de werkdruk voor het resterende personeel toeneemt.

› OVERZICHT

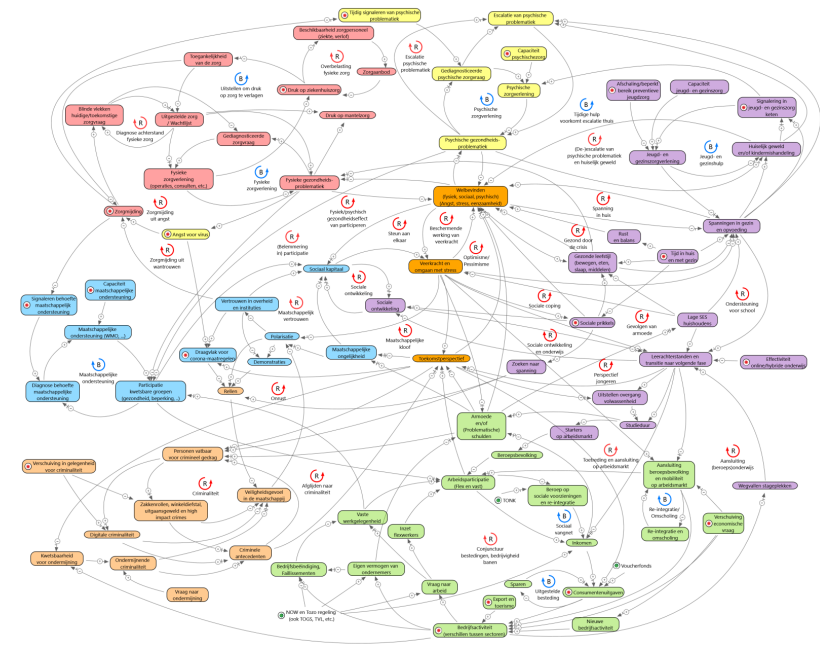
OVERZICHT

EEN MARVEL MODEL MET ZEVEN THEMA'S

Op basis van een verkennende analyse en de uitkomsten van de groepsbijeenkomsten zijn de effecten van de coronacrisis geclusterd in zeven thema's en verder uitgewerkt in het model. Het betreffen de thema's: fysieke gezondheid, psychische gezondheid, gezin & ontwikkeling, werk & inkomen, veiligheid, cohesie & participatie en welbevinden & veerkracht. Zowel binnen ieder thema als tussen thema's liggen verbanden die effecten tot stand brengen. Het model brengt de problematiek en verbanden visueel in kaart.

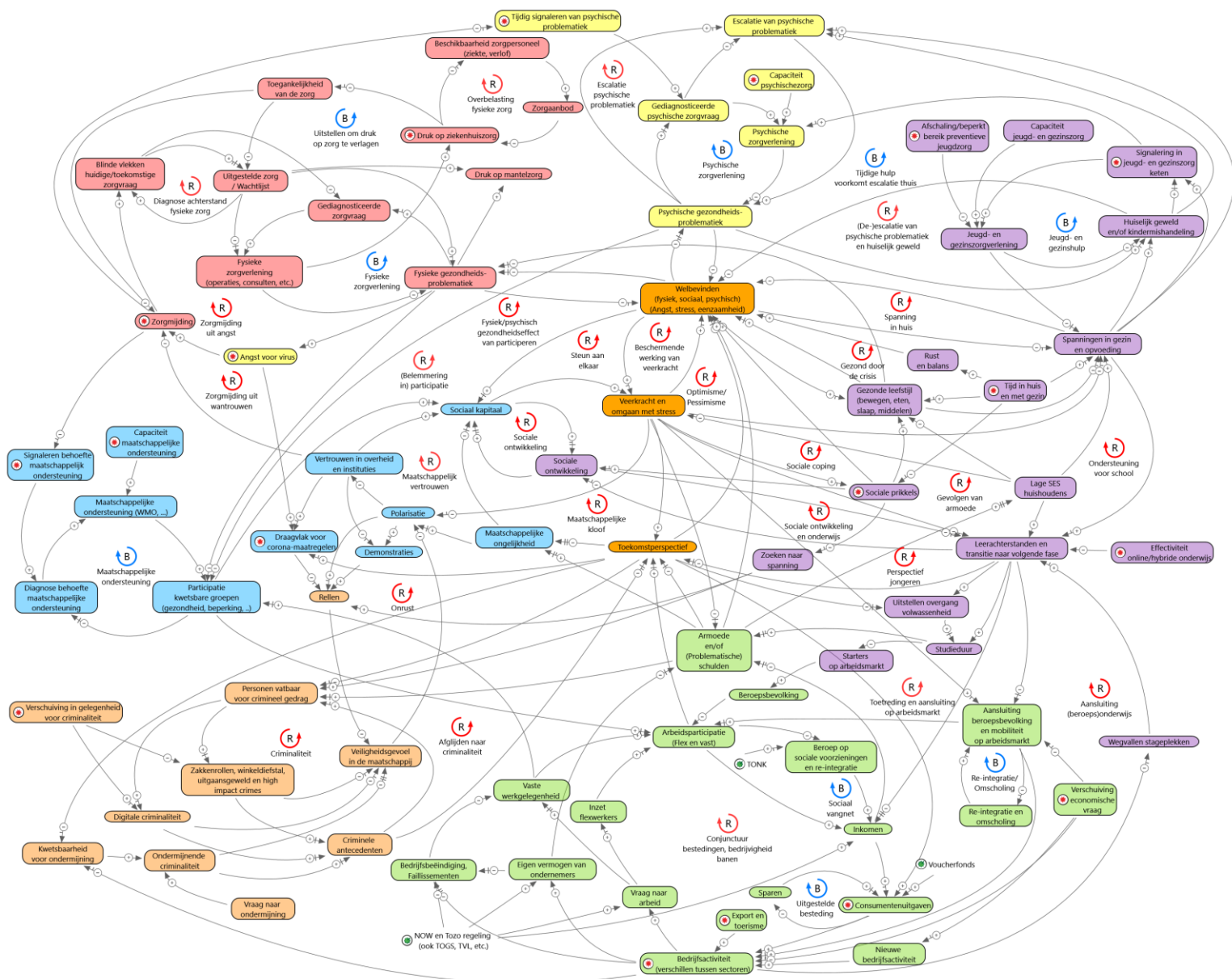

In het volgende hoofdstuk wordt ieder thema kort toegelicht met een algemene introductie. Daarna volgt een verdiepingsslag op het thema middels één of meerdere aandachtsgebieden. Aandachtsgebieden zijn centrale punten binnen een thema waarin reeds een effect is waargenomen of verwacht wordt. Op de volgende pagina volgt een grote weergave van het model, daarna volgt in het thema hoofdstuk een overzicht van de thema's met de daaraan gekoppelde aandachtsgebieden.

MODEL: 'DE SOCIALE IMPACT VAN DE CORONACRISIS'

Legenda

Variabelen in verschillende thema's

- Fysieke gezondheid
- Psychische gezondheid
- Gezin en ontwikkeling
- Werk en inkomens
- Veiligheid
- Cohesie en participatie
- Welbevinden en veerkracht

Causale relaties tussen variabelen worden met een pijl aangegeven (positief en negatief)

Feedback loops:

- Rood is versterkend
- Blauw is balancerend

Draairichting symbool helpt bij het volgen van relaties

Rood sterretje: de coronacrisis heeft hier een direct effect

Variabele 1 → **Variabele 2**

Variabele 3

› **THEMA'S**

INLEIDING THEMA'S EN AANDACHTSGEBIEDEN

› In dit hoofdstuk worden de verschillende thema's met de bijbehorende sub-modellen toegelicht. Er zijn per thema één of meerdere aandachtsgebieden opgesteld naar aanleiding van de sessies en modelstudie. Per aandachtsgebied worden relevante data en resultaten van collega-onderzoekers gepresenteerd. De selectie van deze onderzoeken is gemaakt op basis van de effecten en risicokenmerken die in de bijeenkomsten zijn besproken en daarnaast aangevuld met de meest recente en relevante onderzoeksresultaten.

› Er is zorggedragen dat de bronnen van voldoende kwaliteit zijn, elke bron kent echter zijn eigen beperkingen, bijvoorbeeld de methode van onderzoek of onderzoekspopulatie. De gepresenteerde resultaten geven inzicht in de ontwikkeling van de variabelen, waarbij het model inzicht geeft in de samenhang tussen deze ontwikkelingen. Het gepresenteerde beeld is zo actueel mogelijk maar beperkt tot resultaten die tot april 2021 beschikbaar waren.

Structuur per thema

Introductie van thema

Sub-model

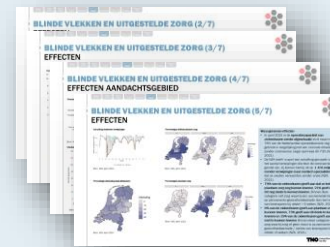
Structuur per aandachtsgebied

Introductie van aandachtsgebied, belangrijkste relaties met andere gebieden en feedback loops

Waargenomen en mogelijke effecten

Risicokenmerken

Uitgelichte hoofdpunten

THEMA'S EN AANDACHTSGEBIEDEN

Fysieke gezondheid

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Blinde vlekken en uitgestelde zorg ([link](#))

Psychische gezondheid

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Escalatie van psychische problematiek ([link](#))

Gezin en ontwikkeling

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Spanningen in gezin ([link](#))
- Leerachterstanden ([link](#))

Werk en inkomen

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Arbeidsparticipatie ([link](#))
- Effecten van armoede ([link](#))

Veiligheid

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Kwetsbaarheid voor ondermijning ([link](#))

Cohesie en participatie

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Polarisatie en vertrouwen in de overheid ([link](#))
- Participatie van kwetsbare groepen ([link](#))

Welbevinden en veerkracht

[Thema introductie](#)

[Sub-model](#)

- Welbevinden en veerkracht onder druk ([link](#))

THEMA FYSIEKE GEZONDHEID

INLEIDING

De coronacrisis is gestart als een gezondheids crisis, met soms ernstige gevolgen voor de gezondheid voor hen die besmet raken met het COVID-19 virus. De zorgvraag die hieruit volgt, zorgt voor een grote druk op ziekenhuizen, dit heeft zijn weerslag op de toegankelijkheid van de zorg die op spanning komt te staan. Enerzijds leidt dit tot uitgestelde zorg, anderzijds tot zorgmijding wat blinde vlekken in de zorgvraag veroorzaakt (niet-gediagnostiseerde ziekten). De lange duur van de gezondheids crisis begint op meerdere plekken zijn tol te eisen en wordt onder andere zichtbaar in de afnemende beschikbaarheid van zorgpersoneel en de effecten die dit heeft op het zorgaanbod.

Aandachtsgebieden

Blinde vlekken en uitgestelde zorg ([link](#))

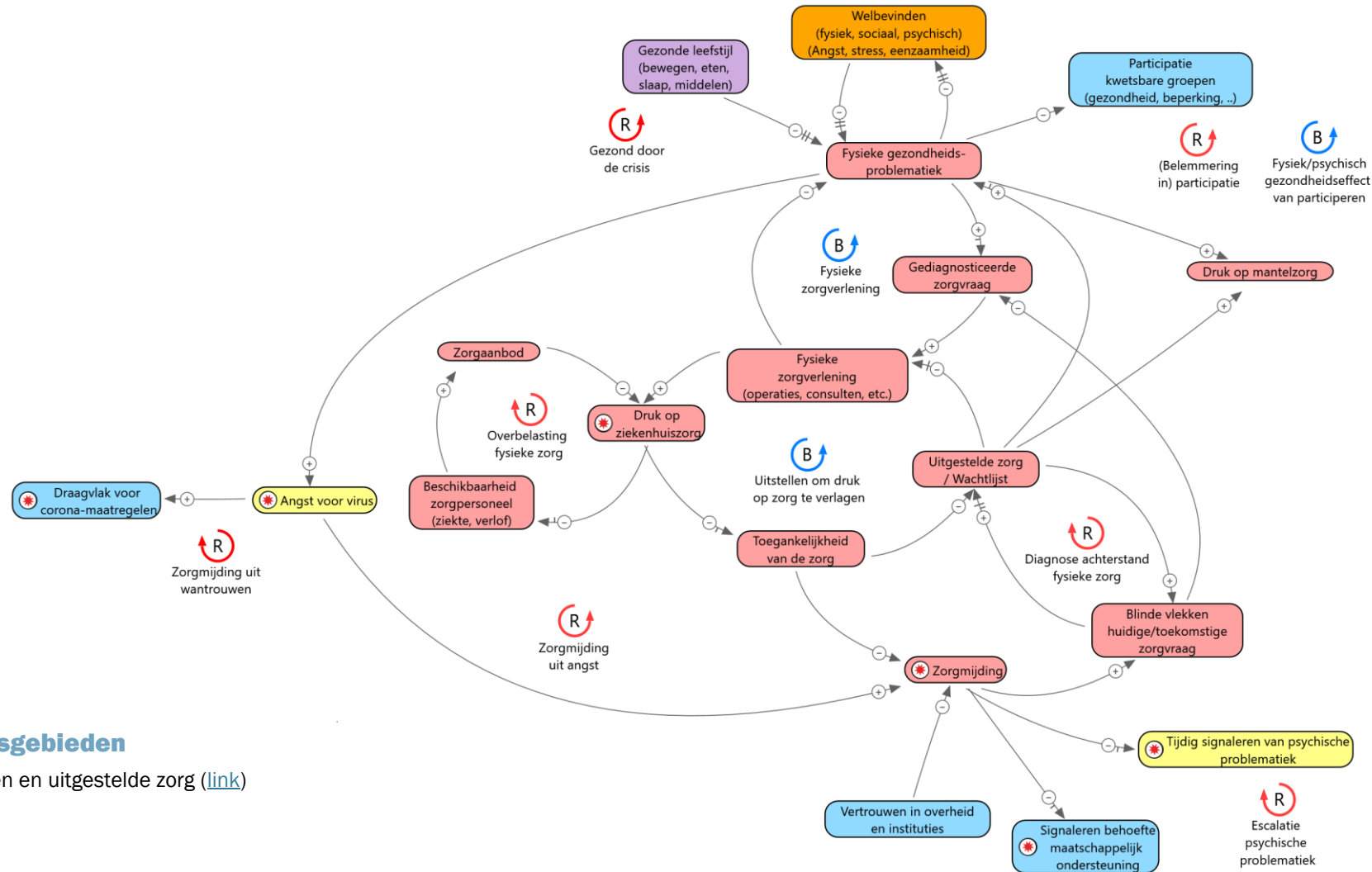

[Naar het MARVEL sub-model fysieke gezondheid](#)

SUB-MODEL FYSIEKE GEZONDHEID

Aandachtsgebieden

Blinde vlekken en uitgestelde zorg ([link](#))

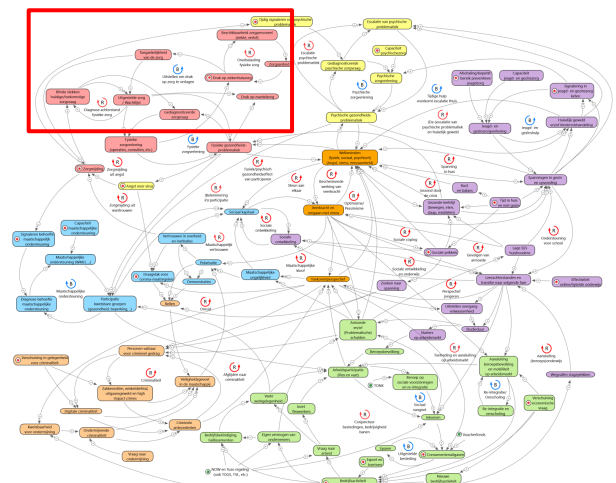
[Naar inleiding van dit thema](#)

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (1/7)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

<p style="text-align: center;">Toelichting</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Interactie met andere thema's</p> <p style="text-align: right;"></p>
<p>Opschalen van de coronazorg heeft geresulteerd in uitstel van andere zorg. Doordat mensen minder snel geholpen worden, kan de zorgvraag in de toekomst verergeren. Anderzijds zorgt de lagere toegankelijkheid van de zorg voor zorgmijdend gedrag; mensen willen zorgpersoneel 'niet tot last zijn' of zijn bang om besmet te worden. Hierdoor ontstaan blinde vlekken ten aanzien van de huidige en toekomstige zorgvraag, oftewel minder en minder tijdige diagnoses waardoor behandeling of hulpverlening pas later op gang komt. Dit kan leiden tot een stuwmeer aan vraag en verzwaaring van de fysieke of psychische zorgvraag. Naast de zorgvraag die resulteert uit de langetermijneffecten van corona.</p>	<p>De mate van angst voor het virus en vertrouwen in de overheid hebben hun effect op de hoeveelheid zorgmijdend gedrag. Dit werkt onder andere door in het tijdig signaleren van psychische problematiek en het signaleren van de behoefte aan maatschappelijke ondersteuning. Dit maakt dat diagnoses moeilijker te maken zijn en passende ondersteuning moeilijker te realiseren is. De hoeveelheid angst voor het virus hangt samen met het hebben van een zwakke(re) fysieke gezondheid. De fysieke gezondheid wordt onder andere beïnvloed door de (on)gezonde leefstijl die iemand heeft en de mate van welbevinden die iemand in zijn of haar leven ervaart. Gezondheidsproblematiek kan participatie belemmeren.</p>

<p style="text-align: center;">Feedback loops</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Visualisatie model</p> <p style="text-align: right;"></p>
<ul style="list-style-type: none"> • 1.1 zorgmijding uit angst: de invloed van fysieke gezondheidsproblemen middels angst voor het virus op zorgmijdend gedrag • 1.2 zorgmijding uit wantrouwen: de indirecte invloed van veerkracht op zorgmijdend gedrag door middel van de relatie met het vertrouwen in de overheid. • 1.3 Diagnose achterstand fysieke gezondheidszorg: de interactie tussen uitgestelde zorg en blinde vlekken in de zorg • 1.4 Fysieke zorgverlening: de werking van diagnosticeren, behandelen en gezondheidsproblemen. • 1.5 Uitstellen om druk op zorg te verlagen: het verlagen van druk op de ziekenhuiszorg, door een deel van de zorg uit te stellen. • 1.6 Overbelasting fysieke zorg: het ontstaan van grotere druk op de ziekenhuiszorg door minder beschikbaarheid van zorgpersoneel 	

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (2/7)

EFFECTEN

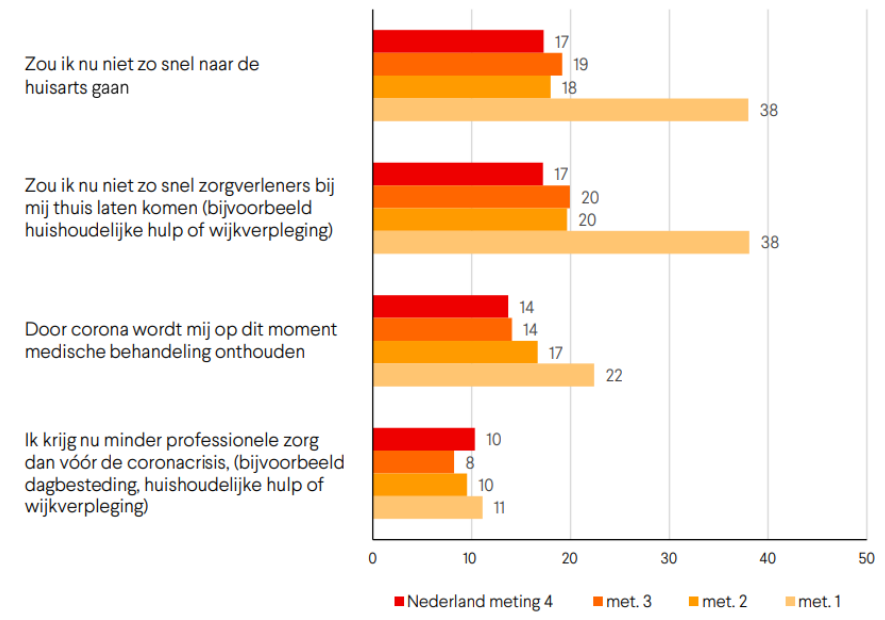
Waargenomen effecten

- In onderzoek van Engbersen e.a. (2021) geeft **40% van de respondenten in april 2020 aan dat ze een bezoek aan de huisarts mijden, in maart 2021 is dit iets minder dan 20%**. In dat zelfde onderzoek geeft 14% aan dat ze door COVID-19 een behandeling mislopen.
- Uit onderzoek van de Nederlandse vereniging voor Anesthesiologie en Heelkunde blijkt dat **in 2020 ten minste 100.000 noodzakelijke, niet-spoedeisende operaties zijn uitgesteld** (Nederlandse vereniging van Anesthesiologie en Heelkunde, 2021)
- Interne registraties van het Elisabeth-TweeSteden Ziekenhuis in Tilburg wijst op **zeker 68 patiënten die complicaties hebben gekregen door uitgestelde zorg** – zeven van hen zijn overleden (Trouw, 2021).
- Door uitstel van behandelingen tijdens de eerste golf zijn volgens het RIVM **34.000 tot 50.000 gezonde levensjaren verloren gegaan**. Dit gaat vooral om effecten op kwaliteit van leven, in mindere mate op overlijden (RIVM, 2020b). Schoemaker & De Boer hebben naar aanleiding van veranderd beweeggedrag gekeken naar het verlies van gezonde levensjaren en kwamen in hun studie uit op **46.000 verloren gezonde levensjaren** (RIVM, 2021a).
- Gedurende de periode van **april-juni 2020 is voor 63% van de ondervraagde chronisch zieken de reguliere behandeling doorgegaan, bij ruim een derde waren wel gevolgen voor de reguliere behandeling, 4%** van de respondenten maakte zelf de keuze om de behandeling niet door te laten gaan. **83% van de ondervraagde chronisch zieken gaf aan dat ze in de weken voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst geen verandering zagen in hun gezondheid** (NIVEL, 2020a).
- Thuiswerkers lijken zich zowel voor als tijdens de coronacrisis, gemiddeld als wat minder gezond te zien dan niet-thuiswerkers (RIVM, 2021a)

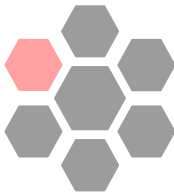
Mogelijke effecten

- Door een toename van gezondheidsklachten en minder diagnoses kunnen uiteindelijk **langere of complexere behandelingen** nodig zijn en is de kans op **blijvende gezondheidsschade** groter (SCP, 2021a).
- Voor mensen met een **chronische ziekte kan uitgestelde zorg mogelijk impact hebben** in de vorm van de verslechtering van de gezondheid (NIVEL, 2020a)
- Het **effect op mantelzorgers is nog niet eenduidig**: 1 op de 6 geeft aan meer te doen door o.a. het wegvallen van (in)formele zorg, 1 op de 6 geeft aan minder ondersteuning te bieden, bijvoorbeeld doordat een instelling niet toegankelijk was (SCP, 2021a).

Zorgmijding en zorggebruik percentage (helemaal) mee eens, in Nederland

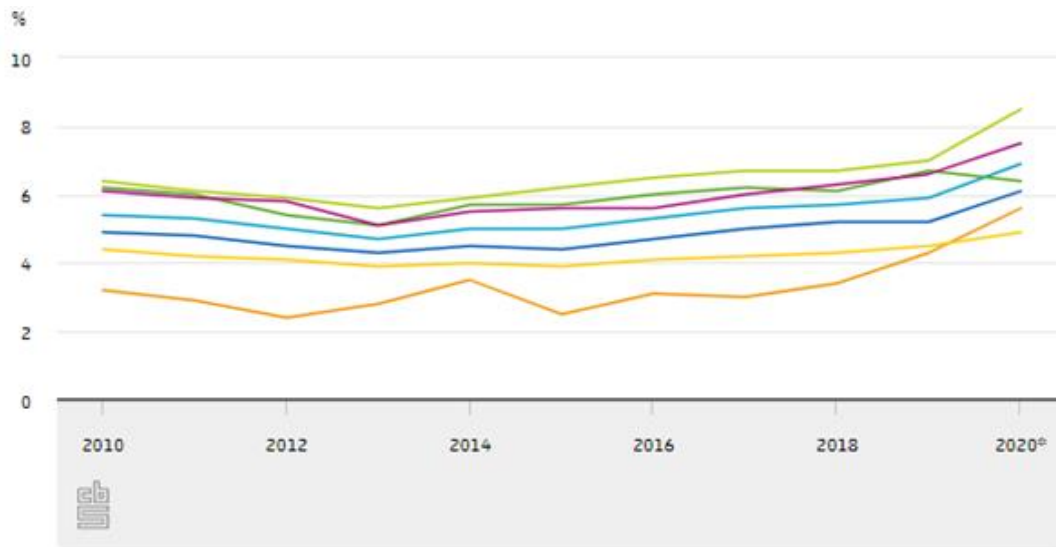

Bron: Engbersen e.a., 2021

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (3/7) EFFECTEN

Percentage ziekteverzuim, 4^e kwartaal

- Sector zorg en welzijn (breed)
- Ziekenhuizen en overige medisch specialistische zorg
- Verpleging, verzorging en thuiszorg
- Jeugdzorg
- Huisartsen en gezondheidscentra
- Gehandicaptenzorg
- Alle economische activiteiten

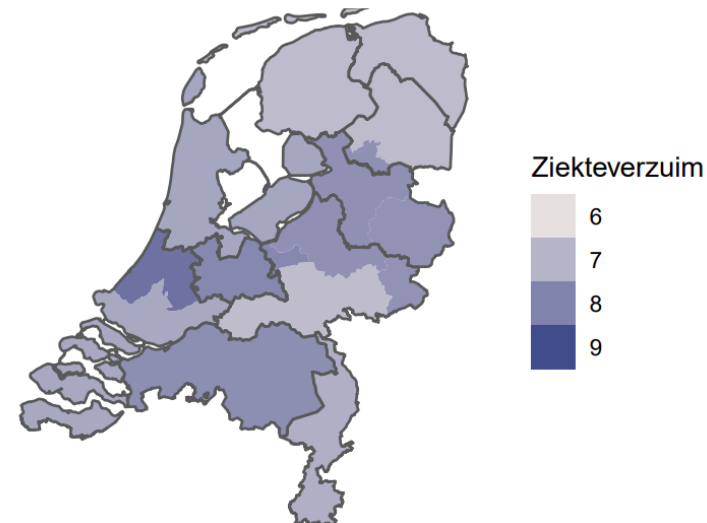
* voorlopige cijfers

Bron: CBS, maart 2021

Waargenomen effecten

- In de sector zorg en welzijn was het ziekteverzuim in het vierde kwartaal van 2020 6,8 procent, het hoogste verzuimcijfer in een vierde kwartaal sinds 2002. **In de branche verpleging, verzorging en thuiszorg was het verzuim met 8,5 procent het hoogst.** Dit is aanzienlijk hoger dan het gemiddelde voor alle bedrijfstakken in het vierde kwartaal wat uitkwam op 4,9 procent (CBS, 2021c).
- Volgens de cijfers van april van de NZA is het **gemiddelde ziekteverzuim van personeel dat direct zorg levert aan patiënten** (inclusief personeel dat afwezig is door positieve COVID-test, quarantaine verplichtingen etc..) **7,5%**. (NZA, 2021)

Percentage ziekteverzuim

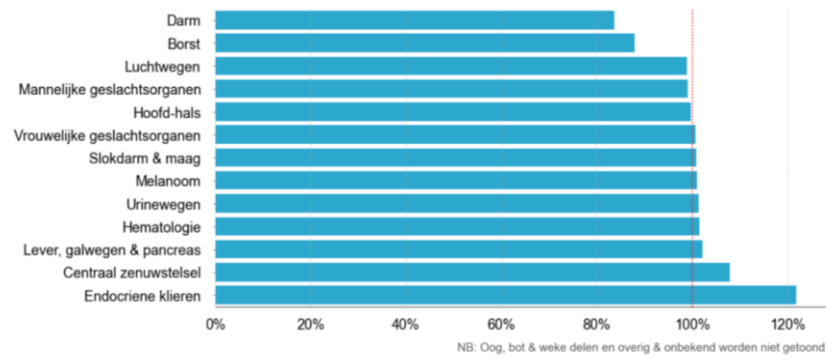
Bron: NZA, april 2021

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (4/7)

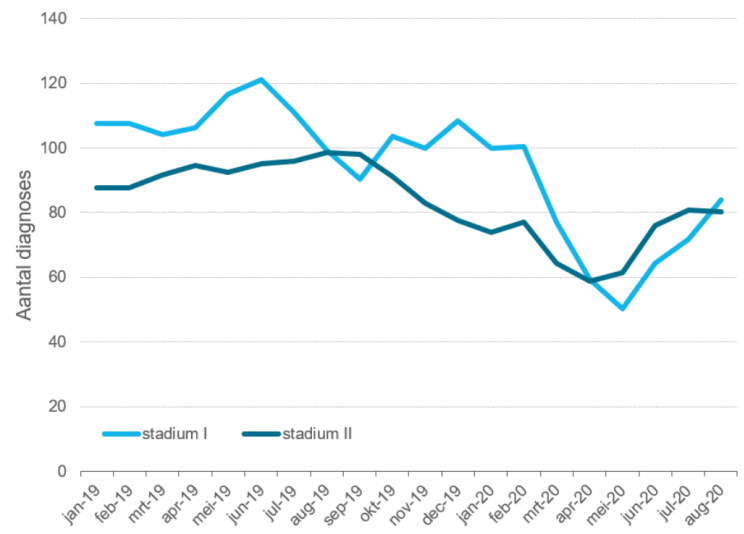
EFFECTEN AANDACHTSGEBIED

Percentage kankerdiagnoses in maart '20-maart '21 ten opzichte van 2017-2019

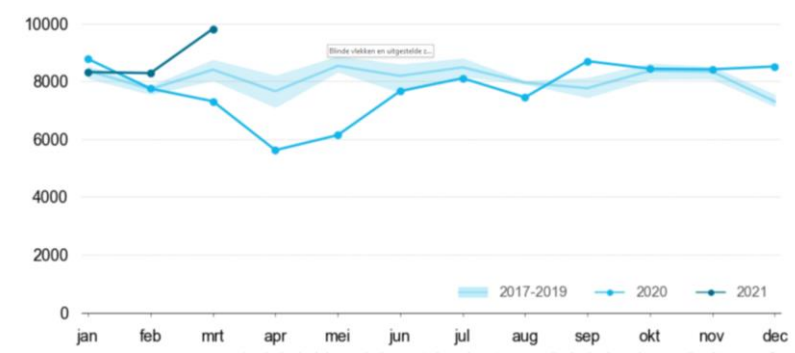
Bron: IKNL, april 2021

Stadiumverdeling diagnoses darmkanker 2019 - 2020

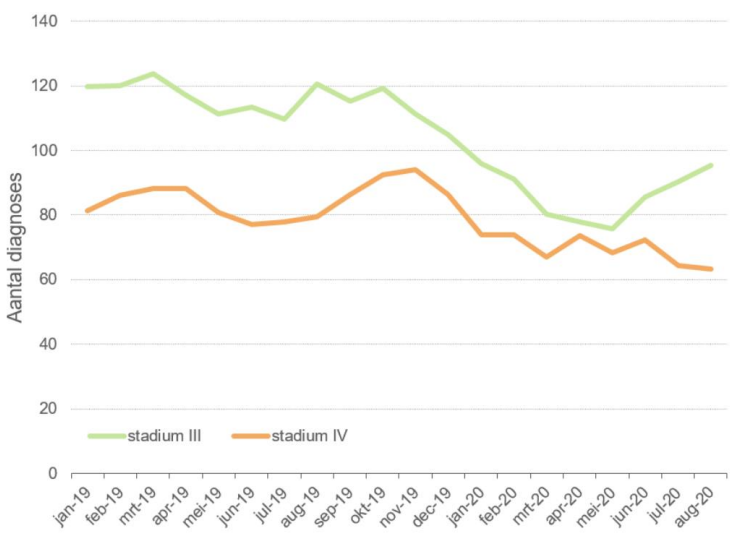

Bron: IKNL, april 2021

Aantal nieuwe kankerpatiënten per maand in 2017-2021

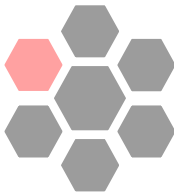

Bron: IKNL, april 2021

Waargenomen effecten

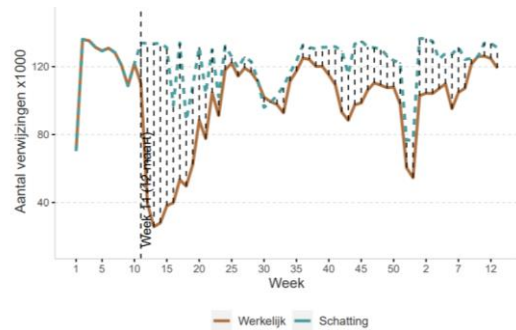
- Over heel 2020 zijn er **3,5% minder kankerdiagnoses** gesteld (IKNL, 2021a)
- Op dit moment is er nog een **achterstand in het aantal diagnoses borst- en darmkanker** ten opzichte van voorgaande jaren als gevolg van de tijdelijke onderbreking van het bevolkingsonderzoek tijdens de eerste golf (IKNL, 2021b).
- De eerste cijfers over de stadiumverdeling van borstkanker van alle leeftijden laat zien dat **vooral de aantallen borstkankerdiagnoses met het laagste stadium zijn gedaald** (IKNL, 2021b).
- Cijfers van 25 ziekenhuizen laten in de periode maart-augustus 2020 een afname zien van het aantal darmkankerdiagnoses van 23%. In alle stadia van darmkankerdiagnose is een daling zichtbaar; deze is bij **stadium I met 42% wel het grootste** (IKNL, 2021b)
- In het eerste kwartaal van 2021 is geen negatief effect waargenomen van de crisis op het aantal kankerdiagnoses; **het aantal diagnoses lag hoger dan in voorgaande jaren** (IKNL, 2021b)

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (5/7)

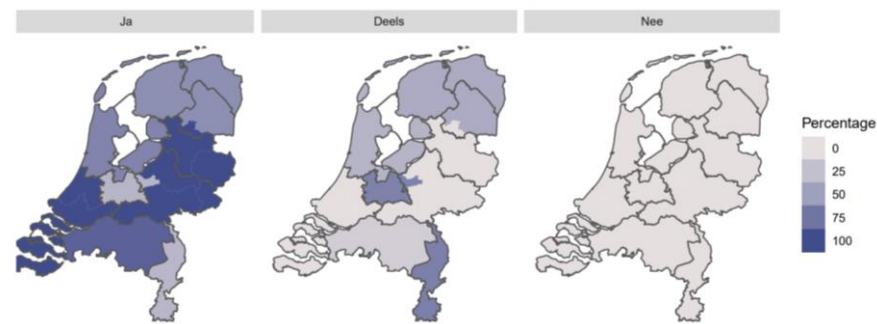
EFFECTEN

Schatting stuwmeer verwijzingen

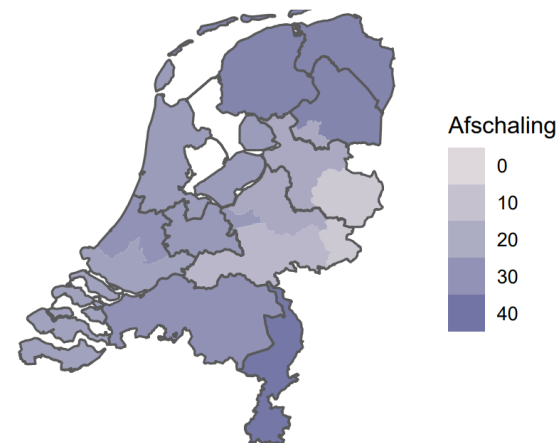
Bron: NZA, april 2021

Percentages kritiek planbare zorg

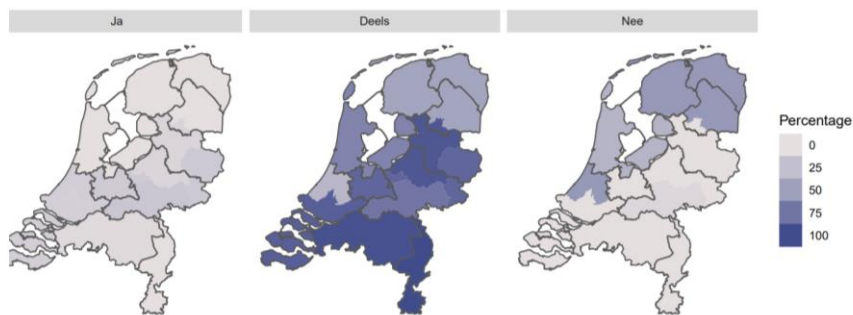
Bron: NZA, april 2021

Percentage afschaling operatiekamers

Bron: NZA, april 2021

Percentages planbare zorg

Bron: NZA, april 2021

Waargenomen effecten

- In april 2021 is de operatiecapaciteit van ziekenhuizen verder afgeschaald. Eind maart was 78% van de Nederlandse operatiekamers nog in gebruik in vergelijking met een normale situatie zonder coronavirus. Begin april was dit 73% (NZA, 2021).
- De NZA heeft in april een schatting gemaakt van het aantal verwijzingen die door de coronacrisis gemist zijn. Zij komen hierbij uit op **1.431 miljoen minder verwijzingen naar medisch specialisten** dan dat ze zouden verwachten zonder crisis (NZA, 2021).
- **79% van de ziekenhuizen geeft aan dat ze kritiek planbare zorg nog kunnen leveren, 21% geeft aan dit nog deels te kunnen leveren.** Binnen deze categorie valt zorg waarbij een aanmerkelijk risico op permanente gezondheidsschade dan wel verlies van levensjaren bij uitstel > 6 weken (NZA, 2021).
- **8% van de ziekenhuizen geeft aan planbare zorg te kunnen leveren, 73% geeft aan dit deels te kunnen leveren en 19% van de ziekenhuizen geeft aan dit niet te kunnen leveren.** Binnen deze categorie valt zorg waarbij enig of geen risico is op permanente gezondheidsschade / verlies van levensjaren bij uitstel >6 weken (NZA, 2021)

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (6/7)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

Nederlanders die reeds voorafgaand aan de coronacrisis een zwakke(re) fysieke gezondheid hebben worden op meerdere fronten geraakt door de crisis. Zo kunnen mogelijk geplande behandelingen worden uitgesteld om de druk op de ziekenhuiszorg te verlagen. Door dit uitstel kan de reeds bestaande zorgvraag verergeren. Het hebben van een zwakke(re) fysieke gezondheid kan tevens zorgen voor zorgmijding omdat ze een grotere angst voor het virus hebben.

Sociaaleconomische gezondheidsverschillen moeten hierbij ook in acht genomen worden, omdat een lagere sociale status in verband staat met een mindere gezondheid. Dit vloeit vaak indirect voort uit een moeilijke levenssituatie met financiële schaarste, economische onzekerheid en angst voor de toekomst. In 2020 was 81,5% van de Nederlandse bevolking in goede tot zeer goede gezondheid, ongeveer 31% van de Nederlandse bevolking had 1 of meer langdurige aandoeningen. In 2018/2019 leed 44% van de Nederlandse bevolking ouder dan 4 jaar aan overgewicht (CBS).

- Er zijn enkele studies gedaan waarin mensen een oordeel moeten geven over de eigen fysieke gezondheid. Uit deze studies blijkt dat **in 2020 tussen de 80% en 90% van de bevolking de eigen gezondheid als positief beoordeelt** (RIVM, 2021b).

Risicokenmerken en groepen

- Mensen met een zwakke(re) fysieke gezondheid
- Weinig vertrouwen in de overheid
- Angst voor het virus
- Lage (digitale) communicatievaardigheden
- Ongezonde leefstijl
- Lage sociaal economische status.

BLINDE VLEKKEN EN UITGESTELDE ZORG (7/7)

UITGELICHT

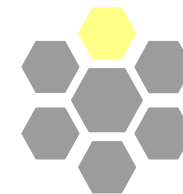
Het uitstellen van zorg resulteert onder andere in het afschalen van operatiecapaciteit, minder verwijzingen naar medisch specialisten, het soms niet kunnen leveren van planbare zorg en een achterstand in diagnostiek. Deze effecten zijn terug te zien in de feedback loop '[diagnose achterstand gezondheidszorg](#)' waar uitgestelde zorg en het ontstaan van blinde vlekken elkaar versterken.

Door uitstel van behandelingen tijdens de eerste golf zijn naar schatting 34.000 tot 50.000 gezonde levensjaren verloren gegaan. Dit verlies kan gerelateerd worden aan de feedback loops '[diagnose achterstand zorg](#)' en '[fysieke zorgverlening](#)'. Het stellen van een diagnose en daar passende zorgverlening aan kunnen verbinden hebben invloed op de fysieke gezondheid en daarmee gezonde levensjaren van individuen.

De druk op de zorg en de coronamaatregelen (quarantaine, positieve covid-test..) zorgt voor een toename van het ziekteverzuim onder werknemers in de zorg- en welzijnsector. In het bijzonder de branche verpleging, verzorging en thuiszorg. In de feedback loop '[overbelasting fysieke zorg](#)' is te zien dat dit tekort aan personeel kan zorgen voor een verkleining van het zorgaanbod wat de druk op de ziekenhuizen nog meer kan laten toenemen. Een verhoging van de druk op de ziekenhuizen kan voor een toename zorgen van de uitgestelde zorg.

Daar waar in de eerste golf een forse stijging te zien was van het aantal mensen dat geen bezoek aan de huisarts bracht (zie ook '[zorgmijding uit angst](#)' en '[zorgmijding uit wantrouwen](#)') is dit percentage gedurende de crisis steeds gedaald en was dit percentage in maart 2021 gehalveerd ten opzichte van april 2020. Het is te verwachten dat het aantal blinde vlekken daalt, het aantal diagnoses toeneemt en er meer passende zorg verleend kan worden.

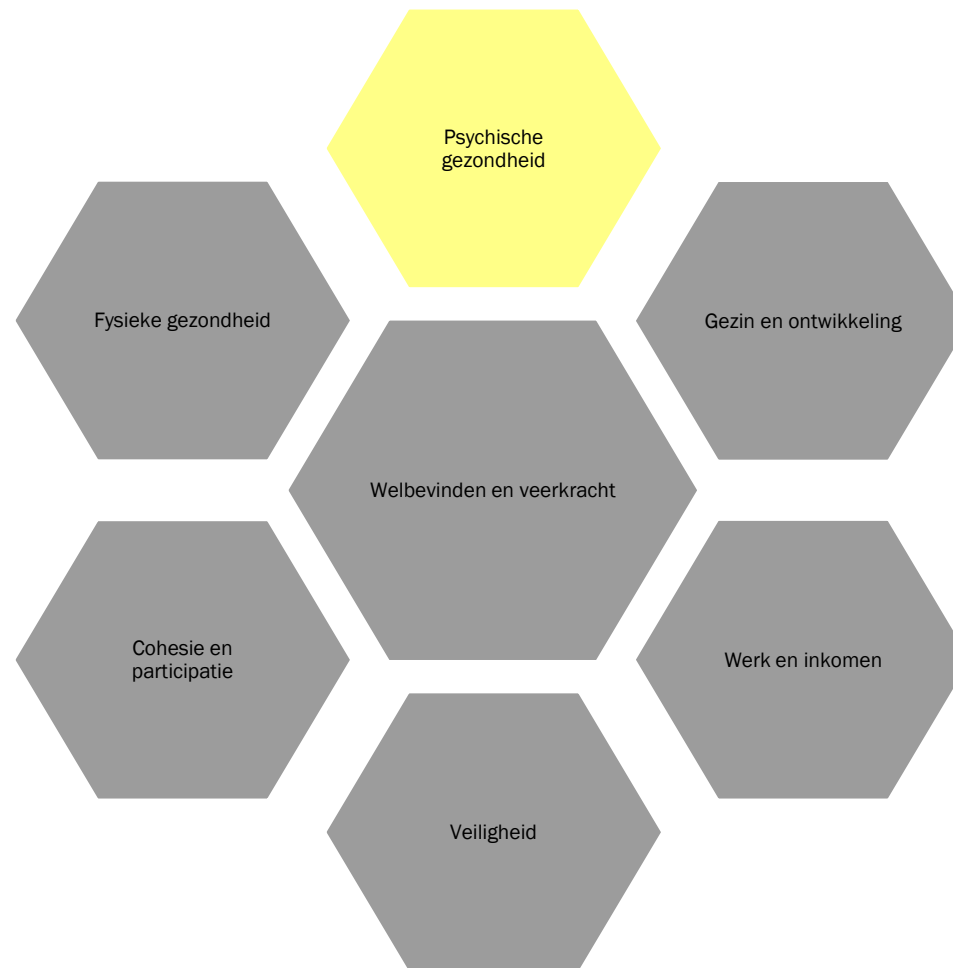
Nederlanders die reeds voorafgaand aan de coronacrisis een zwakke(re) fysieke gezondheid hadden kunnen op meerdere fronten last hebben van deze crisis. Positief in dit kader is dat het grootste gedeelte (tussen de 80 en 90%) van deelnemers aan RIVM onderzoek de eigen gezondheid als positief beoordeelt.

THEMA PSYCHISCHE GEZONDHEID

INLEIDING

Naast de fysieke gezondheid heeft de coronacrisis ook zijn effect op de psychische gezondheid. In het rapport ‘een jaar met corona’ (SCP, 2021a) wordt uiteengezet dat er na ‘flitsrampen’ en ‘sluipende rampen’ (waaronder pandemieën) een toename is van depressie, angst, PTSS, suïcidaal gedrag, huiselijk geweld, gebruik van verdovende middelen en medisch onverklaarbare somatische symptomen. Na het meemaken van een ramp kan de gezondheid van een kleine groep langere tijd ontregeld zijn en kunnen klachten nog op de lange termijn toenemen. In Nederland zien we op dit moment dat een groot deel van de Nederlandse bevolking redelijk stabiel is als het gaat om de psychische gezondheid. Vooral jongeren in de leeftijd van 16-24 jaar vertonen echter gedurende de crisis grote veranderingen als het gaat om de psychische gezondheid. Uit gedragsonderzoek van het RIVM en GGD-en blijkt in de meting van mei 2021 dat bijna 62% van de jongeren in de leeftijd van 16-24 jaar psychisch gezond is, aan het begin van de crisis lag dit percentage boven de 70%.

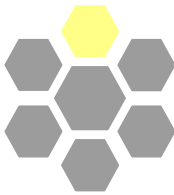

Aandachtsgebieden

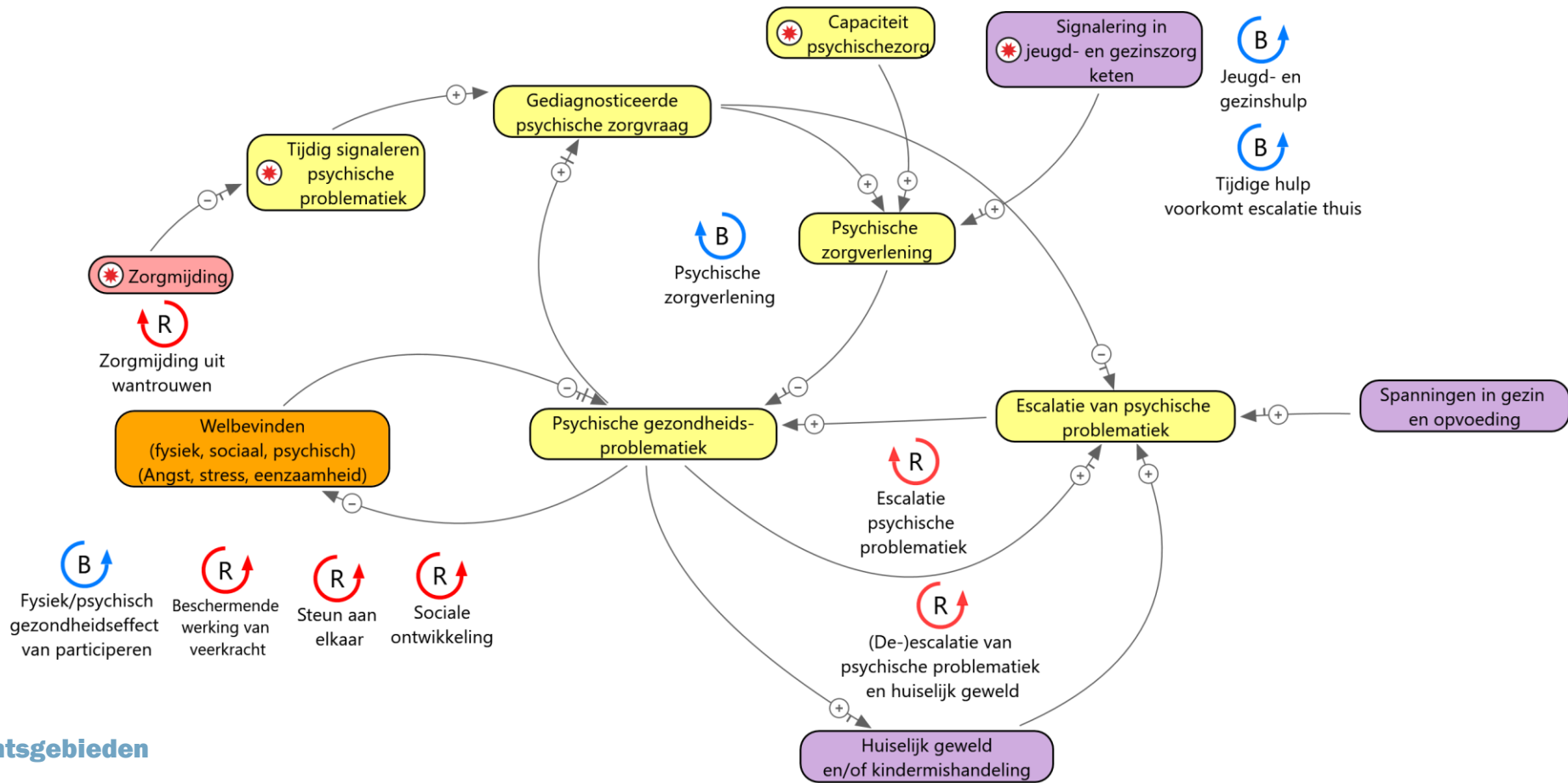
Escalatie van psychische problematiek ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model psychische gezondheid](#)

SUB-MODEL PSYCHISCHE GEZONDHEID

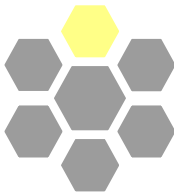

Aandachtsgebieden

Escalatie van psychische problematiek ([link](#))

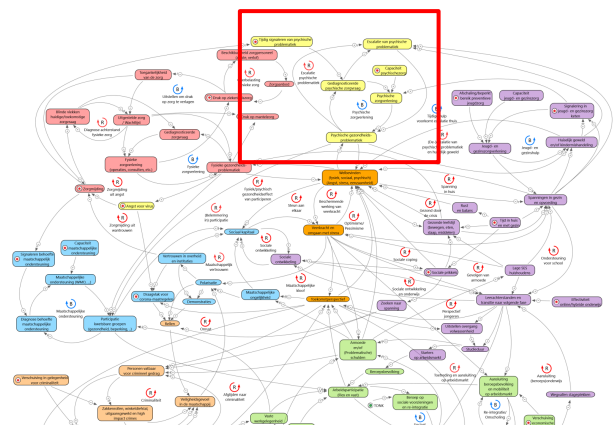
[Naar inleiding van dit thema](#)

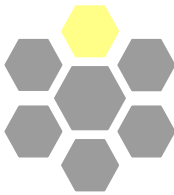

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (1/8)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>Binnen dit aandachtsgebied gaat het enerzijds om een groep die voor de coronacrisis al bekend was met psychische problemen, die door de crisis mogelijk verergeren. Het gaat anderzijds om een groep die door de crisis en de bijbehorende maatregelen psychische problemen ontwikkeld. De scheidlijn tussen psychisch welbevinden en psychische problematiek kan hierbij dun zijn. Het escaleren van psychische problematiek heeft onder andere te maken met de tijdigheid waarin een probleem gesignaleerd wordt, de juiste diagnose gesteld wordt en de aanwezigheid van capaciteit om iemand ook een passende behandeling te geven.</p>	<p>De psychische gezondheid hangt voor een groot deel samen met het welbevinden van een individu. In hoeverre ervaart iemand stress, angst, eenzaamheid etc. en kan het individu zonder professionele hulp hier mee omgaan? Daarnaast heeft het verloop van psychische gezondheid te maken met het signaleren van psychische problematiek en signaleringen in de jeugd- en gezinszorg. Tijdige signalering zorgt voor het in gang zetten van behandelingen wat escalatie kan voorkomen, deze escalatie hangt ook samen met spanningen in gezinnen en huiselijk geweld. Door de aanwezigheid van psychische problemen kan de participatie van kwetsbare groepen in de samenleving (in de breedste zin van het woord) onder druk komen te staan.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<ul style="list-style-type: none"> • 2.1 Escalatie psychische problematiek: Psychische problemen kunnen o.a. onder invloed van stress of uitblijven van hulp escaleren • 2.2 Psychische zorgverlening: Tijdige diagnose en gepaste zorgverlening kunnen psychische problematiek verlichten • 3.1 Tijdige hulp voorkomt escalatie thuis: Het aanpakken van psychische problemen voorkomt escalatie in de thuissituatie • 3.2 (De-) Escalatie van psychische problematiek en huiselijk geweld: Psychische problematiek en huiselijk geweld en kindermishandeling kunnen elkaar versterken. 	

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (2/8)

EFFECTEN

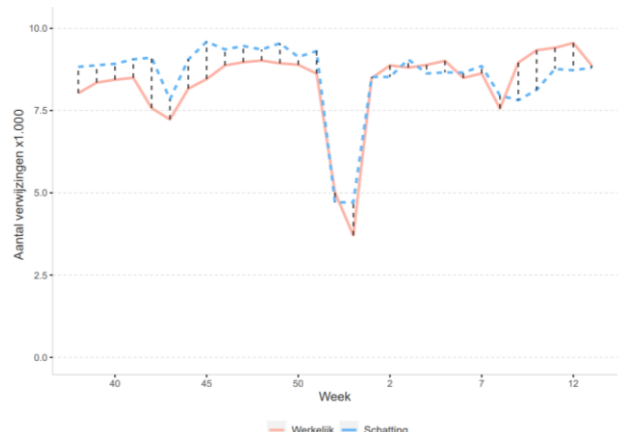
Mogelijke effecten

- Wanneer de economische gevolgen op de lange termijn scherper worden en bijvoorbeeld meer bedrijven failliet gaan en mensen hun baan kwijtraken, **is er mogelijk een toename van het aantal suïcides** (SCP, 2021a)
- **Mogelijke vicieuze cirkel**; het sociaal isolement van dit jaar kan leiden tot psychische problematiek wat vaak gepaard gaat met vermindering van sociale contacten wat weer kan leiden tot meer psychische problemen (SCP, 2020f)

Waargenomen effecten

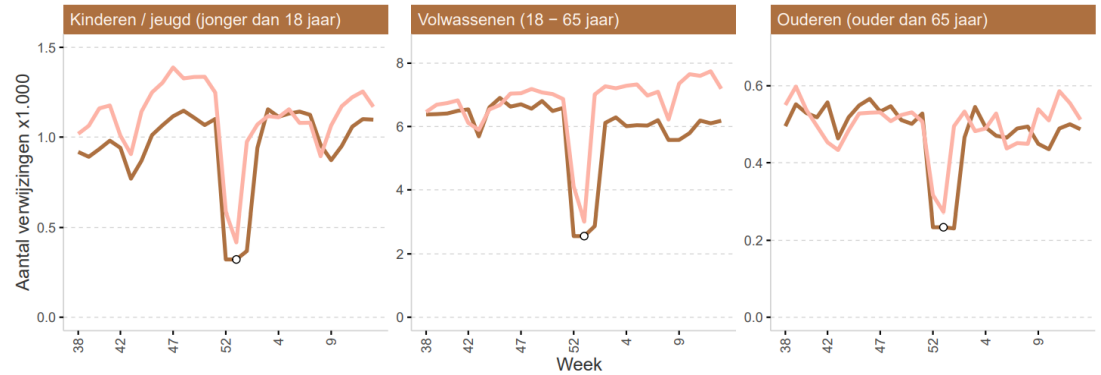
- Geschat wordt dat in totaal ongeveer **78.000 minder verwijzingen gedaan zijn naar ggz aanbieders**, dan verwacht mocht worden zonder COVID (Trimbos/NZA, 2021)
- **Het aantal verwijzingen naar GGZ aanbieders ligt sinds maart 2021 boven het verwachte aantal.** Het aantal verwijzingen voor ouderen (ouder dan 65 jaar) lijkt achter te blijven. De stijging van het aantal verwijzingen voor jongeren in het najaar van 2020 zet zich in 2021 niet voort. (Trimbos/NZA, 2021)

Schatting landelijk verwijzingsvolume per week

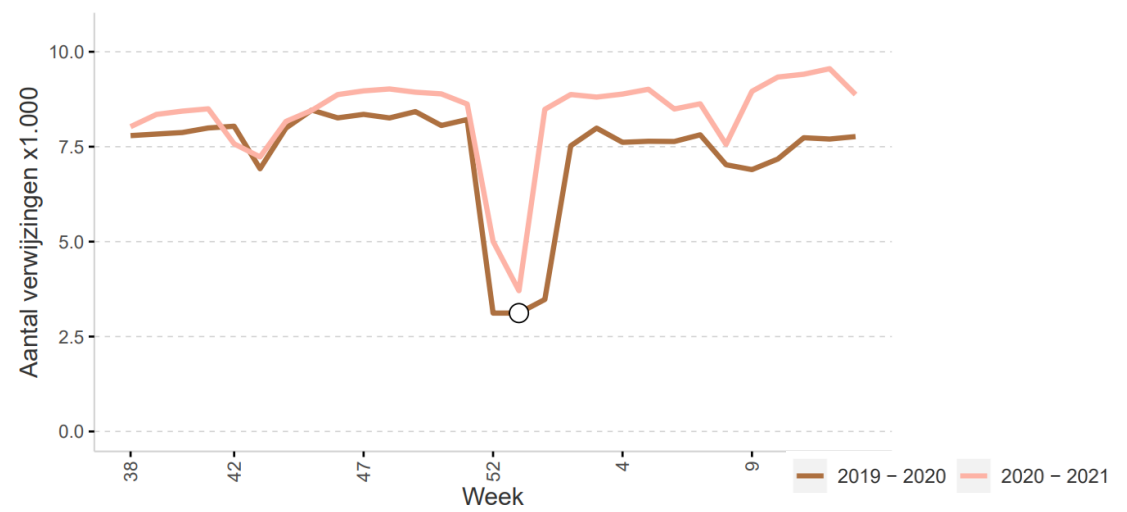
Bron: Trimbos/NZA, 2021

Verwijzingsvolume per leeftijdscategorie

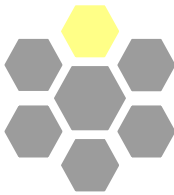

Bron: Trimbos/NZA, 2021

Landelijk verwijzingsvolume per week

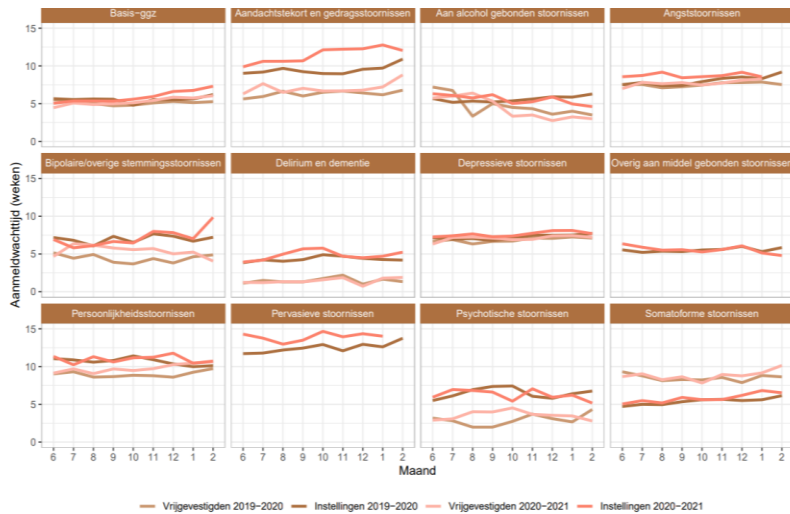
Bron: Trimbos/NZA, 2021

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (3/8)

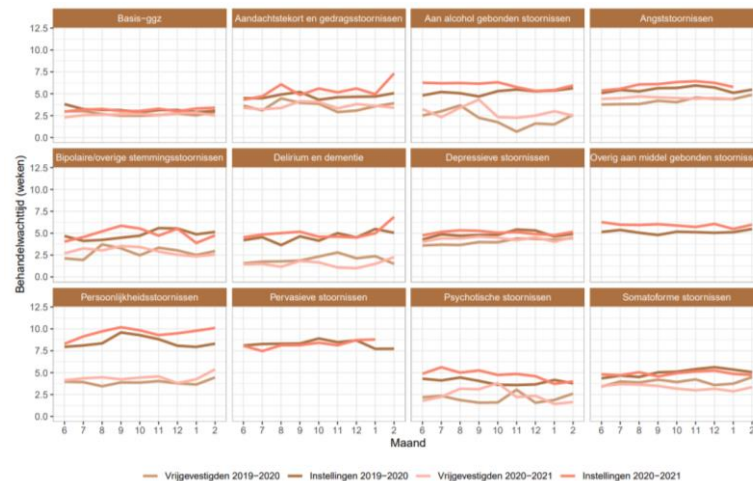
EFFECTEN

Aanmeldwachtijd per diagnosehoofdgroep per maand

Bron: Trimbos/NZA, 2021

Behandelwachtijd per diagnosehoofdgroep per maand

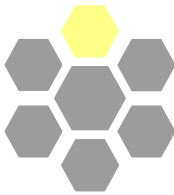
Bron: Trimbos/NZA, 2021

Mogelijke effecten

- In de GGZ waren er al aanzienlijke wachttijden vóór de corona-uitbraak, als gevolg van de toename van het aantal verwijzingen (zie vorige slide) verwacht men dat de **wachttijden verder zullen oplopen** (Trimbos/NZA, 2021).

Waargenomen effecten

- De periode dat een patiënt wacht op een intakegesprek wordt de **aanmeldwachtijd** genoemd. Voor verschillende diagnosegroepen zijn zowel stijgende als dalende **aanmeldwachtijden** te zien. **Voor aandachtstekort- en gedragsstoornissen is langdurig sprake van een verhoogde aanmeldwachtijd. Bij bipolaire en overige stemmingsstoornissen is een plotselinge stijging zichtbaar.**
- De **wachtijd na de intake is de behandelwachtijd**. **Voor persoonlijkheidsstoornissen is de behandelwachtijd hoger dan vorig jaar en ook aan het stijgen. Er is een plotselinge stijging zichtbaar bij aandachtstekort- en gedragsstoornissen en bij delirium en dementie.**
- De **wachttijden bij elkaar opgeteld is de totale wachttijd** voor een patiënt (zie volgende slide). **Deze totale wachttijd is opgelopen voor aandachtstekort- en gedragsstoornissen, daarnaast is een plotselinge stijging waarneembaar voor bipolaire en overige stemmingsstoornissen en delirium en dementie. De wachttijd voor relatief lichte zorgvragen (basis-ggz) lijkt ook op te lopen** (Trimbos/NZA, 2021).

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (4/8)

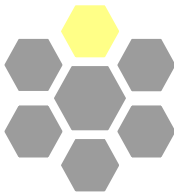
EFFECTEN

Totale wachttijd per diagnosehoofdgroep per maand

— Vrijgevestigden 2019-2020 — Instellingen 2019-2020 — Vrijgevestigden 2020-2021 — Instellingen 2020-2021

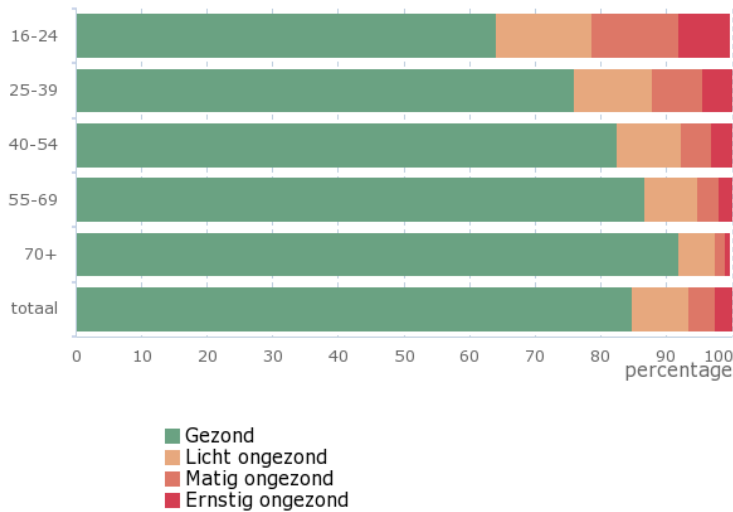
Bron: Trimbos/NZA, 2021

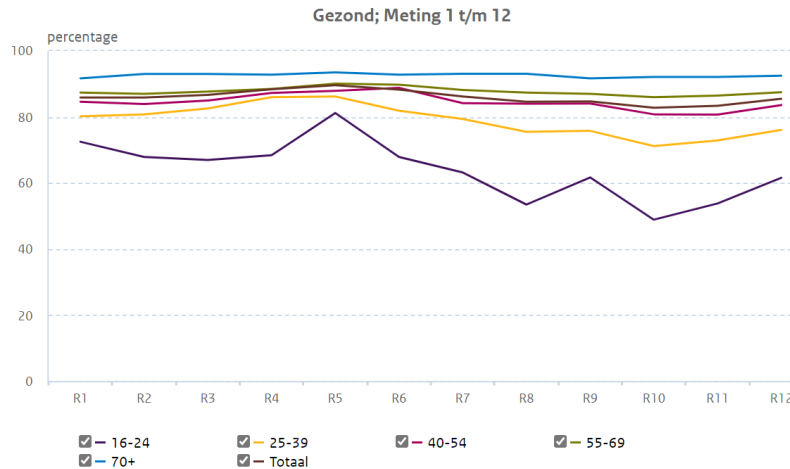
ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (5/8)

EFFECTEN

Psychische gezondheid naar leeftijd, meting 12, 5-9 mei

Verandering psychische gezondheid naar leeftijd

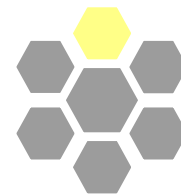
Waargenomen effecten

- **85%** van de deelnemers aan het gedragsonderzoek welbevinden en leefstijl van het RIVM kan gezien worden als **psychisch gezond**, 9% heeft een lichte, 4% een matige en 2% ernstige psychische gezondheidsklachten (RIVM, 2021b).
- Het percentage respondenten van **16-24 jaar** dat aangemerkt kan worden als **psychisch gezond** is met **62%** een stuk lager dan bij oudere leeftijdsgroepen. In deze groep zie je ook de sterkste daling van de psychische gezondheid in het afgelopen jaar (RIVM, 2021b)

Bron: RIVM, [Welbevinden en leefstijl | RIVM](#)

Meetrondes

Ronde 1: 17-24 april 2020 | Ronde 2: 7-12 mei | Ronde 3: 27 mei - 1 juni | Ronde 4: 17-21 juni | Ronde 5: 8-12 juli | Ronde 6: 19-23 augustus | Ronde 7: 30 september - 4 oktober | Ronde 8: 11-15 november | Ronde 9: 30 december 2020 - 3 januari 2021 | Ronde 10: 10-14 februari | Ronde 11: 24-28 maart | Ronde 12: 5-9 mei.

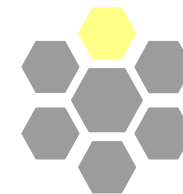

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (6/8)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

- Tot nu toe is er **geen toename in de suïdecijfers** ten tijde van corona waargenomen. Na de zomer werd wel een toename gezien in het aantal contacten met 113 zelfmoordpreventie (SCP, 2021a).
- **Ruim de helft van de psychisch kwetsbaren** die meedeed aan het onderzoek van MIND geeft aan dat de lockdown eind 2020 **negatieve gevolgen heeft voor hun zorg en ondersteuning** (MIND, 2021)
- **Een kwart van de deelnemers** aan het onderzoek van MIND geeft aan dat ze verwachten dat het in 2021 **psychisch slechter** met ze zal gaan (MIND, 2021)
- Het panel Psychisch Gezien van het Trimbos-instituut bestaat uit een specifieke groep mensen met ernstige psychische aandoeningen. **Bijna de helft van hen rapporteerde eind april 2020 een toename van hun psychische klachten.** Een klein deel van de panelleden meldt juist minder klachten en **meer dan de helft ervaart (ook) positieve kanten van de corona-maatregelen**, zoals meer rust, minder prikkels en minder (sociale) stress (Trimbos, 2020).
- Er is een **forse stijging van het aantal crisismeldingen bij jeugd GGZ-instellingen.** Instellingen die precieze cijfers aanleverden spraken van 30-60% stijging t.o.v. voor de coronaperiode (De Nederlandse GGZ, 2020)
- De zorgvraag binnen de jeugd-GGZ neemt steeds verder toe. Het gaat hierbij vooral om jeugdigen met eetstoornissen en suïcidaliteit, **de coronacrisis heeft de bestaande crisis binnen de jeugd ggz vergroot** (IGJ, 2021a / IGJ, 2021b)
- Uit onderzoek naar cliënten met autisme binnen de ggz instelling Lentis, blijkt dat **een deel van de cliënten juist positief reageert op het verplicht thuisblijven, het beperkt reizen, de duidelijke regels en de rust.** Een deel van de cliënten voelt zich ook minder afwijkend omdat bijvoorbeeld iedereen nu thuisblijft (De Nederlandse GGZ, 2021).
- Panelleden van het panel Psychisch Gezien geven hun leven een **rapportcijfer 5,7, dit is een significante daling t.o.v. vorig jaar toen ze hun leven nog een 6,3 gaven** (Trimbos, 2020)
- Vier op de tien panelleden geven aan dat hun psychische klachten sinds de crisis zijn toegenomen, dit staat ook in relatie met hun MHI-5 score. Er kan gesteld worden dat **juist degenen die zich al minder goed voelden, sinds de coronacrisis achteruit gaan** (Trimbos, 2020).

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (7/8)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

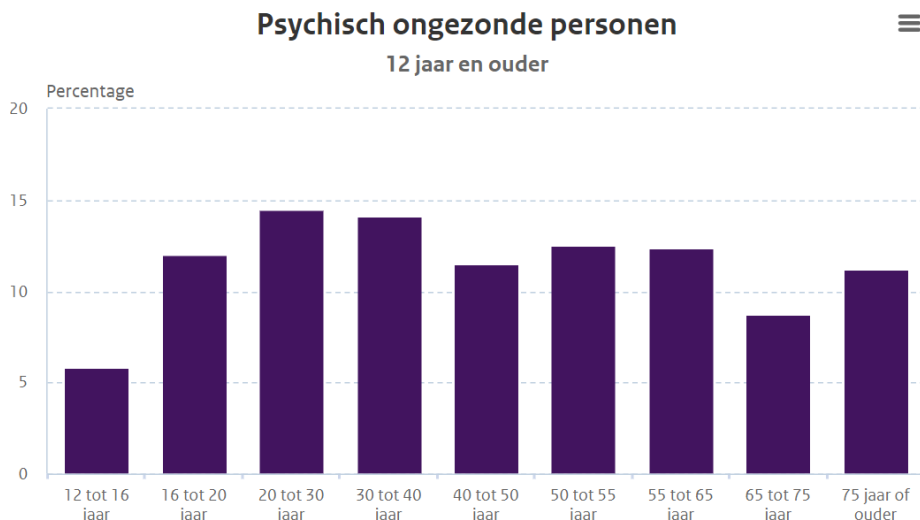
Inleiding

Voor de escalatie van psychische problemen zijn meerdere groepen mensen in onze samenleving verhoogd kwetsbaar. Alle Nederlanders hebben te maken gekregen met COVID-19, direct dan wel indirect. Direct, doordat ze zelf besmet zijn geraakt en hier psychische problemen aan over hebben gehouden of doordat ze iemand in hun nabije omgeving hebben meegemaakt die ernstig ziek is geweest of soms zelfs is overleden. Indirecte gevolgen hebben te maken met de psychische druk die bijvoorbeeld mensen met een fysiek zwakke gezondheid ervaren omdat ze bang zijn om besmet te raken vanwege een mogelijk ernstig verloop van de besmetting. Maar er zijn ook indirecte gevolgen als gevolg van de economische crisis die parallel aan de gezondheids crisis loopt. De financiële gevolgen die dit voor diverse mensen in onze samenleving met zich meebrengt kunnen ook op psychisch vlak doorwerken.

- Bijna 12% van de Nederlandse bevolking is psychisch ongezond (CBS, 2020e)
- In de leeftijdscategorie 20-30 jaar zit de grootste groep 'psychisch ongezonden' met een percentage van bijna 15% (CBS, 2020e)
- Bijna 7 op de 10 psychisch kwetsbaren die meededen aan onderzoek van MIND gaven aan dat de lockdownmaatregelen die eind 2020 in zijn gegaan negatieve gevolgen heeft voor hun psychisch welbevinden. Bij jongeren tot 21 jaar was dit 8 op de 10 (MIND, 2021)

Risicokenmerken en groepen

- Mensen die ervaring hebben met corona problematiek (zelf of iemand kennen die ernstig ziek is geweest of is overleden)
- Laag welbevinden
- Bestaande psychische problematiek
- Zwakke (digitale) communicatievaardigheden
- Mensen die (in hun beleving) een hoger risico hebben om ernstig ziek te worden bij een besmetting
- Mensen met dreigend baanverlies
- Financieel kwetsbaar
- Jongeren en jongvolwassenen

ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK (8/8)

UITGELICHT

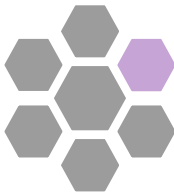
Een groot deel van de samenleving is gedurende de crisis nog steeds psychisch gezond en vertoont weinig verandering over tijd, in de leeftijdsgroep 16-24 jaar zien we wel een daling van het aandeel psychisch gezonden.

In de GGZ waren al aanzienlijke wachttijden vóór de corona-uitbraak. Het aantal verwijzingen laat sinds maart 2021 weer een stijging zien, als gevolg van deze toename verwacht men dat de wachttijden in de GGZ verder zullen oplopen. Het oplopen van wachttijden kan een negatief effect hebben op het aantal diagnoses dat gesteld wordt en vervolgens op de zorg die verleend kan worden, wat een negatieve doorwerking kan hebben op de psychische gezondheid, dit is te zien in de [feedback loop 'psychische zorgverlening'](#). Oplopende stress of het niet behandelen van psychische problemen kan zelfs tot een [escalatie van psychische problematiek](#) leiden.

De jeugd GGZ verkeerde voorafgaand aan de coronapandemie al in een crisis, de huidige coronacrisis zorgt voor een toename van onder andere jeugdigen met eetstoornissen en suïcidaliteit, hierdoor wordt de crisis in de jeugd GGZ versterkt. (zie bijvoorbeeld ['feedback loop 'psychische zorgverlening' & escalatie van psychische problematiek'](#)).

Enkele onderzoeken tonen de positieve effecten van de coronacrisis voor mensen met psychische problemen. Zo zijn er signalen dat de toegenomen rust, de afname van het aantal prikkels en minder stress voor verschillende psychisch kwetsbaren positief is geweest.

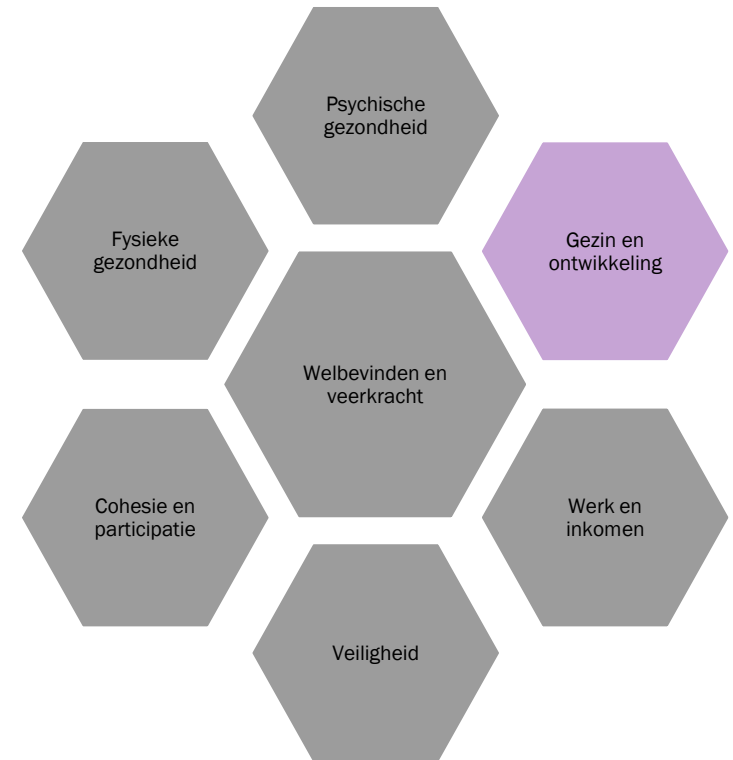
Het zijn juist degenen met een laag welbevinden en psychische problematiek voorafgaande aan de crisis die nu een verdere daling in welbevinden ervaren. Dit is in het model ook terug te zien in de versterkende relatie tussen psychische gezondheidsproblematiek en welbevinden.

THEMA GEZIN EN ONTWIKKELING

INLEIDING

De coronacrisis raakt elk huishouden in Nederland. Afstandsonderwijs, thuiswerken, gesloten sportfaciliteiten, weinig bezoek en geen uitstapjes. Het normale ritme van zowel volwassenen als kinderen is drastisch veranderd. Dit betekent ook dat personen binnen een huishouden meer op elkaar zijn aangewezen en minder kunnen steunen op hun sociale netwerk en eventuele hulpverlening. Een grote meerderheid van de volwassenen en kinderen vinden de situatie zwaar en hun welbevinden staat onder druk. Het mogelijk oplopen van spanningen in gezinnen leidt tot grote zorgen over een toename in huiselijk geweld en kindermishandeling. Hier lijkt momenteel nog geen sprake van te zijn alhoewel risicofactoren ernstig toenemen. We zien wel een direct gevolg van het sluiten van scholen en afstandsonderwijs. De leerontwikkeling van basisschoolleerlingen is geremd en het effect lijkt nadelig voor kinderen met laag opgeleide ouders. Beroepsopleidingen in sommige sectoren komen in de knel door een gebrek aan stageplaatsen, de studievoortgang in het hoger onderwijs lijkt niet geremd.

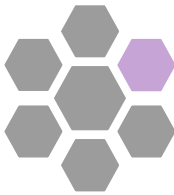
Aandachtsgebieden

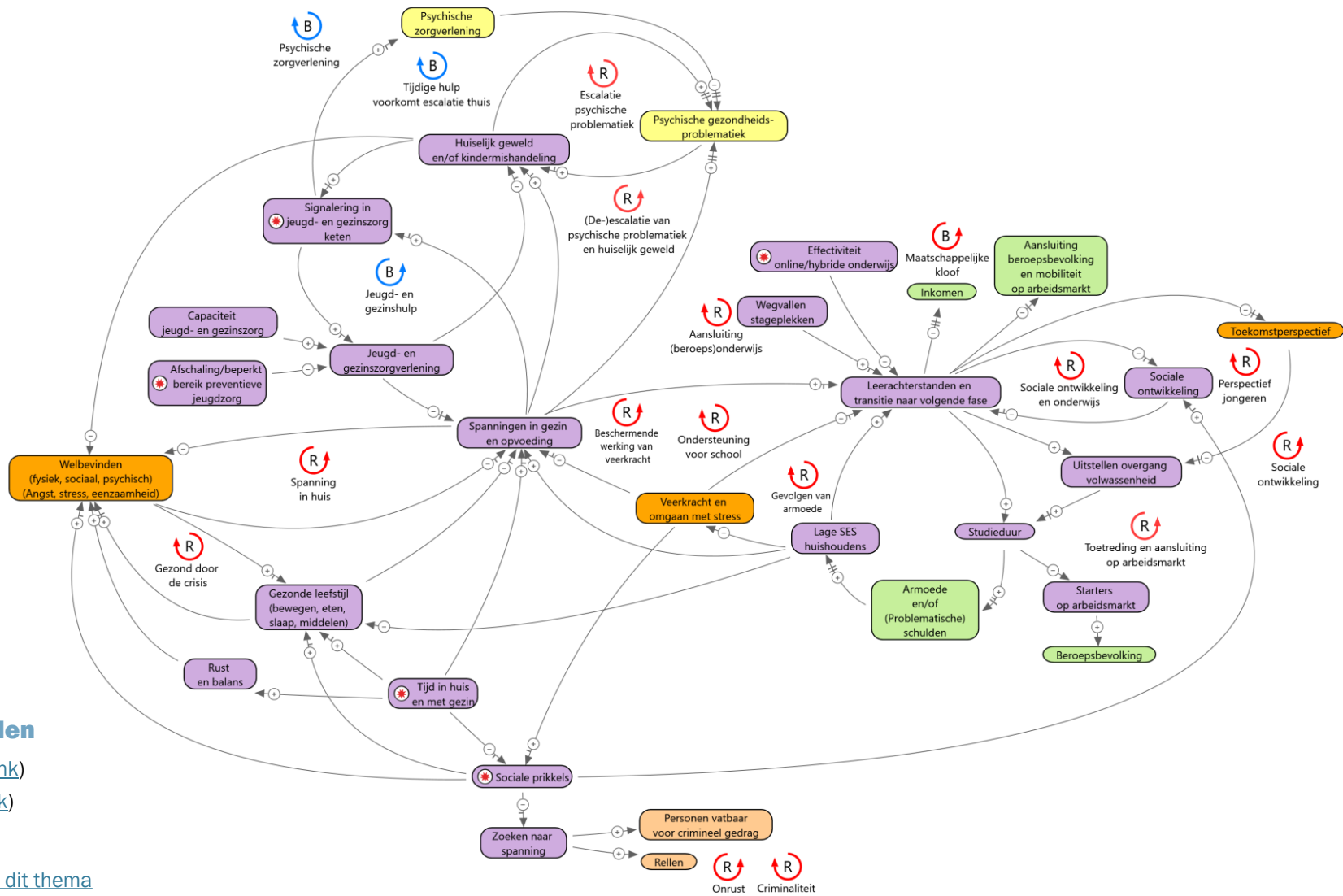
- Spanningen in gezin ([link](#))
- Leerachterstanden ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model gezin en ontwikkeling](#)

SUB-MODEL GEZIN EN ONTWIKKELING

Aandachtsgebieden

- Spanningen in gezin ([link](#))
- Leerachterstanden ([link](#))

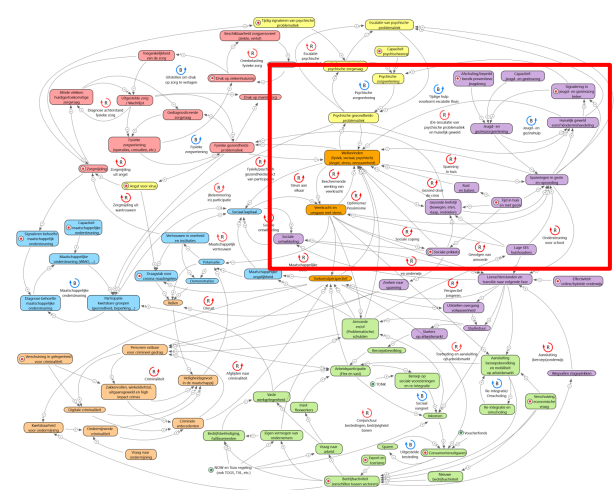
[Naar inleiding van dit thema](#)

Personen vatbaar voor crimineel gedrag
Rellen
Onrust Criminaliteit

SPANNINGEN IN GEZIN (1/5)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

<p style="text-align: center;">Toelichting</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Interactie met andere thema's</p> <p style="text-align: right;"></p>
<p>De crisis heeft grote gevolgen voor de gezinsdynamiek. Kinderen en volwassenen zijn vaker samen thuis en meer op elkaar aangewezen. Enerzijds kan dit zorgen voor meer rust, anderzijds kan het bestaande spanningen verzwaren en nieuwe spanningen creëren. Er zijn daarom grote zorgen over een toename in huiselijk geweld en kindermishandeling. Daarnaast moeten hulpverleners zich aanpassen aan werken op afstand en is hulpverlening in sommige gevallen afgeschaald.</p>	<p>Welbevinden en veerkracht kunnen belangrijke beschermende factoren zijn voor zowel ouders als kind. Deze factoren kunnen echter onder druk komen te staan door de dynamiek in het gezin en de dynamiek daarbuiten, bijvoorbeeld het verliezen van werk of niet naar school kunnen. Spanningen in het gezin kunnen leiden tot (een escalatie van) psychische problematiek bij ouder en kind. Rust en ondersteuning thuis is daarnaast van belang voor de ontwikkeling van het kind, in het bijzonder in tijden van thuisonderwijs. Een gebrek aan structuur en sociale prikkels kan daarbij zorgen dat jeugdigen op een andere manier sociale spanning opzoeken, en in het meest extreme geval bijvoorbeeld betrokken raken bij rellen.</p>
<p style="text-align: center;">Feedback loops</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Visualisatie model</p> <p style="text-align: right;"></p>
<p>3.1 Tijdige hulp voorkomt escalatie thuis Tijdige en passende psychische hulp is essentieel om escalatie van spanningen thuis te voorkomen</p> <p>3.2 (De-) escalatie van psychische problematiek en huiselijk geweld Individueel welbevinden en rust in een gezin kan voorkomen dat thuis spanningen oplopen.</p> <p>3.3 Jeugd- en gezinshulp Tijdig en passende hulp voorkomt dat spanningen veranderen in ernstige jeugd- en gezinsproblematiek</p> <p>3.4 Spanning in huis Spanningen tussen de gezinsleden kunnen oplopen</p> <p>3.5 Gezond door de crisis Structuur en rust thuis helpt bij het aanhouden van een gezonde levensstijl (eten, bewegen, middelengebruik)</p> <p>3.6 Sociale coping Het aanhouden van sociale contacten tijdens de crisis kan beschermend werken</p> <p>3.7 Gevolgen van armoede Werkloosheid en schulden kunnen de spanning in een gezin doen toenemen. Langdurige werkloosheid of problematische schulden kunnen zeer schadelijk zijn voor alle leden van een huishouden.</p>	

SPANNINGEN IN GEZIN (2/5)

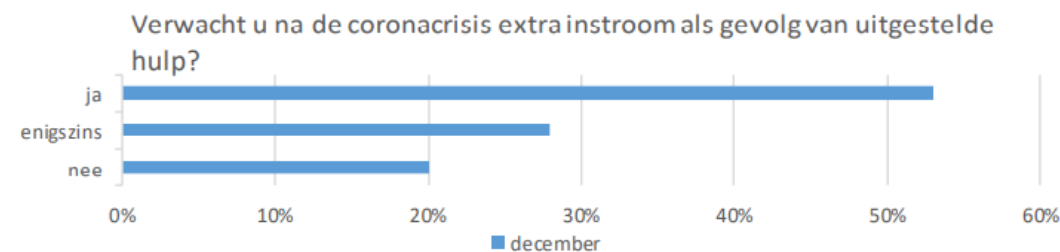
EFFECTEN

Waargenomen effecten

- Forse toename in gebruik van hulplijnen. **Chatdienst Fier zag het aantal interacties met 40% toenemen**, hierbij ging het met name om meisjes. (Fier, 2020)
- Op basis van **feitelijke meldingen van huiselijk geweld bij Veilig Thuis blijkt er geen sprake te zijn van een toename**. Wel neemt **het aantal meldingen per casus toe en het aandeel van niet-beroepsmatige meldingen** (NSCR, 2021).
- **Ruim 50% van de ouders** geeft rond de 1^e lockdown aan in **disbalans** te zijn in de crisis, dit was **voor de crisis 1 op de 10 ouders** (NCJ, 2020)
- Weinig verandering in aantal gezinnen waarin geweld aanwezig is en de ernst van het geweld. **De crisis laat risicofactoren op huiselijk geweld wel toenemen**: thuiswerk combineren met opvoeden, wegvallen van hulpverlening en minder activiteiten buitenshuis om afstand te nemen van de situatie thuis (VJI, 2020a).
- **Veel inspanning van hulpverleners om (digitaal) contact te houden. Het digitale contact was veelal succesvol, maar is geen substituuut voor fysiek contact**; verdieping en risico inschatting wordt bemoeilijkt (VJI, 2020a; 2020b).
- Ouders ervaren meer werkdruk tijdens de coronacrisis, voornamelijk ouders met een cruciaal beroep (COGIS-NL, 2020).
- **Verdeling zorg voor kinderen is ongelijk tussen moeders en vaders, maar minder groot dan voor corona**. Het aandeel vaders dat tijdens de crisis meer zorg is gaan dragen voor hun kinderen was in juni 31%, in november was dat afgenomen tot 18% (COGIS-NL, 2020).
- **67% van de jeugdzorginstellingen geeft aan dat er minder ambulante zorg wordt geboden, 45% geeft aan dat er minder hulp met verblijf is geboden**. Dit aandeel was redelijk stabiel tussen augustus en december 2020. (JA, 2021)
- De jeugdgezondheidszorg voor jonge kinderen gaat (deels) door en het lukt om kinderen waarover al zorgen waren in beeld te houden. **Kinderen waar het niet goed mee gaat, maar die eerder nog niet in beeld waren, blijven grotendeels buiten beeld**, o.a. doordat andere partijen nu minder signaleren (waaronder scholen) (IGJ, 2021b)

Mogelijke effecten

- **Zorgen over toename in kindermishandeling** tijdens lockdown: op basis van de informantenmethoden is er een significante stijging in vermoedens van mishandeling tijdens de eerste lockdown t.o.v. 2017, hierbij is het **grootste effect te zien bij emotionele verwaarlozing** (incl. verwaarlozing onderwijs). Slechts in 8,6% van de vermoedens betrof het een situatie die is ontstaan tijdens de lockdown, **bij 50% van de vermoedens betrof het een verergering van de situatie** (Vermeulen e.a., 2020).
- **Onduidelijk in hoeverre nieuwe kwetsbare gezinnen in beeld zijn bij hulpverlening** (VJI, 2020b)
- **Groeiend aandeel jeugdhulpaanbieders (8%) verwacht dat zorg in het gedrang komt als crisis langer voortduurt** (JA, 2021)
- **Doorstroom in Jeugdzorg is beperkt door bestaande problemen** (wachtlijsten, ...), in jeugd-GGZ is deze problematiek ernstiger geworden door hogere instroom (JA, 2021)

Bron: 40 jeugdzorginstellingen (JA, 2021)

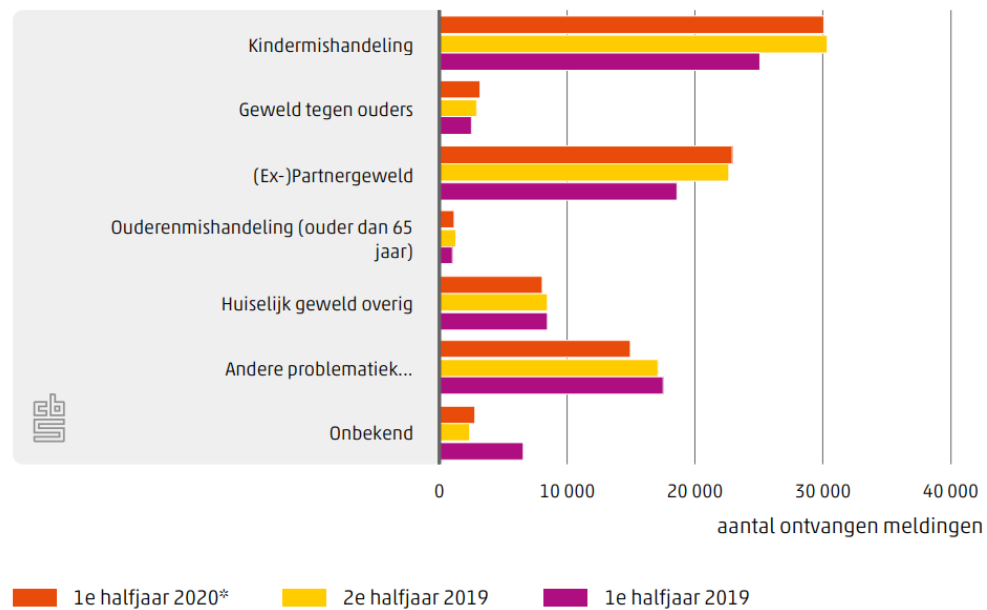
SPANNINGEN IN GEZIN (3/5)

EFFECTEN AANDACHTSGEBIED

Waargenomen effecten

- Kinderen in Nederland zijn over het algemeen erg tevreden over hun leven. Er zijn echter grote verschillen. Kinderen die geen problemen in hun leven ervaren beoordelen hun leven met een 8,3. Kinderen waar thuis vaak ruzie is waarden hun leven met een 6,6 (Kinderombudsman, 2020).

Aard van geweld/mishandeling van ontvangen meldingen

¹⁾ Er kunnen meerdere aard van geweld/mishandeling van toepassing zijn op één melding
Bron: CBS, 2020c

Belangrijkste impact van de coronamaatregelen voor kinderen met ruzie en geweld thuis

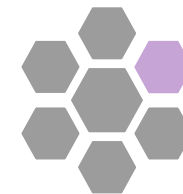
Rangorde	Verandering door corona	Aantal en percentage
1	Miste mijn vrienden	33 (57%)
2	Meer ruzie thuis	32 (55%)
3	Leer minder thuis, dan op school	24 (41%)
4	Meer vrije tijd, meer tijd om te spelen	22 (38%)
5	Leuk online contact met vrienden	10 (33%)
6	Anders, namelijk	16 (28%)
7	Ouders konden goed helpen bij schoolwerk	10 (17%)
7	Kon schoolwerk niet maken	10 (17%)
9	Meer aandacht ouders	7 (12%)

Bron: Kinderombudsman, 2020

Belangrijkste impact van de coronamaatregelen voor kinderen zonder problemen

Rangorde	Verandering	Aantal en percentage
1	Ik miste mijn vrienden	789 (63,8%)
2	Ik had meer tijd om te spelen	635 (51,3%)
3	Ik had leuk online contact met vrienden	544 (44%)
4	Mijn ouders konden mij goed helpen met mijn huiswerk	487 (39,4%)
5	Ik leerde minder dan op school	485 (39,2%)
6	Ik had meer aandacht van ouders	262 (21,2%)
7	Anders	201 (16,2%)
8	Er was thuis meer ruzie	94 (7,6%)
9	Ik kon mijn schoolwerk niet maken	62 (5%)

Bron: Kinderombudsman, 2020

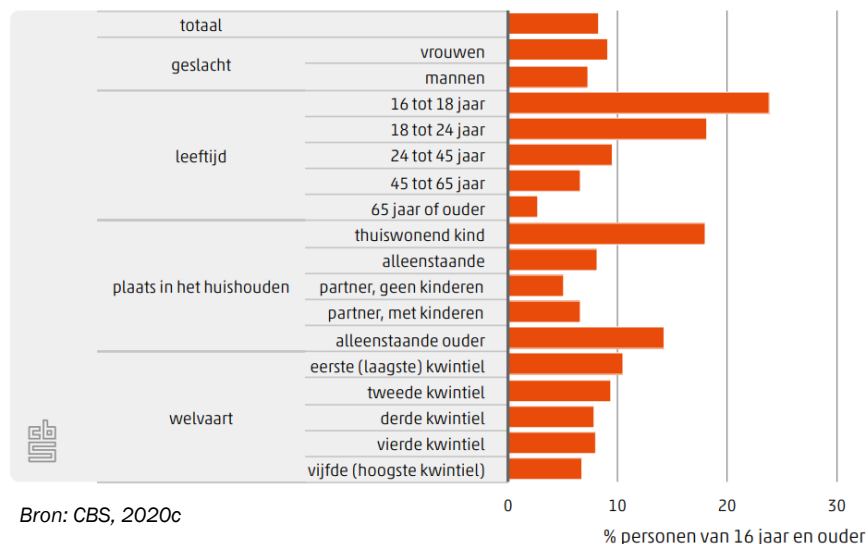
SPANNINGEN IN GEZIN (4/5)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

Spanningen in een gezin en in de meest tragisch vorm huiselijk geweld of kindermishandeling zijn het gevolg van een mix aan factoren. Vaak aangeduid als beschermende factoren en risicofactoren. Deze factoren hebben betrekking op zowel de volwassenen, de kinderen als de relaties in het gezin. Enkele voorbeelden zijn: steun in het sociale netwerk, binding met de gemeenschap, relatie en hechting, zelfbeeld, psychische gezondheid, intelligentie, leefomstandigheden en opvoedkennis en vaardigheden.

Slachtofferschap huiselijk geweld in afgelopen 12 maanden

Risicokenmerken en groepen

- Gezinnen die nog niet in beeld zijn bij hulpverleners maar kwetsbaar zijn geworden tijdens de crisis door bijvoorbeeld het verliezen van werk of opbouwen van schulden.
- Bestaande risicofactoren voor kindermishandeling kunnen toenemen als gevolg van de crisis, zoals: ingrijpende levensgebeurtenissen, instabiel/ongeregeld leven, sociaal isolement, financiële problemen.
- Op basis van onderzoek tijdens de eerste lockdown middels de informatiemethoden, blijkt bij een laag opleidingsniveau een 10 keer groter risico op vermoedens van kindermishandeling, bij werkloosheid een 3 keer groter risico (Vermeulen e.a., 2020).
- 58% van de ouders van kwetsbare gezinnen geven aan dat tijdens de eerste lockdown de crisis niet tot meer spanning of opvoedproblemen heeft geleid, 30% merkt wel een verandering. Tieners in kwetsbare gezinnen melden een verbetering in de emotionele veiligheid. Dit is mogelijk het gevolg van minder druk vanuit school en hulpverlening (VJI, 2020a).
- De crisis laat risicofactoren toenemen: stress (thuiswerk combineren met opvoeden) en het wegvallen van hulpverlening. Daarnaast zijn er minder mogelijkheden om te ontladen buiten de deur: school, sport en andere activiteiten buitenshuis. (VJI, 2020a)

SPANNINGEN IN GEZIN (5/5)

UITGELICHT

Op basis van feitelijke meldingen bij Veilig Thuis is er geen toename van het aantal gevallen van huiselijk geweld en kindermishandeling. We zien echter wel een forse stijging van het aantal vermoedens van huiselijk geweld en kindermishandeling middels de informantenmethode. Ook het gebruik van hulplijnen is in de crisis toegenomen.

Kinderen die reeds in beeld waren bij instanties zijn tijdens de crisis over het algemeen goed in beeld gebleven. Het is juist de groep kinderen die voorafgaand aan de crisis nog niet in beeld was, maar wel problemen heeft gekregen tijdens de crisis, waarvan de jeugdgezondheidszorg aangeeft dat ze mogelijk buiten beeld blijven. Het buiten beeld blijven van kinderen met problemen kan escalerend werken, doordat niet vroegtijdig passende zorg verleend kan worden waardoor bijvoorbeeld huiselijk geweld kan toenemen (zie ['tijdsgevoelig hulp voorkomt escalatie thuis'](#) & ['jeugd- en gezinshulp'](#))

Een groeiend aandeel jeugdhulpverleners verwacht dat zorg in het gedrang komt als de crisis langer voortduurt. Het is de vraag wat dit in de toekomst betekent voor de hulp die jeugd kan krijgen en het effect dat dit op jongeren gaat hebben. (zie: feedback loop ['jeugd- en gezinshulp'](#))

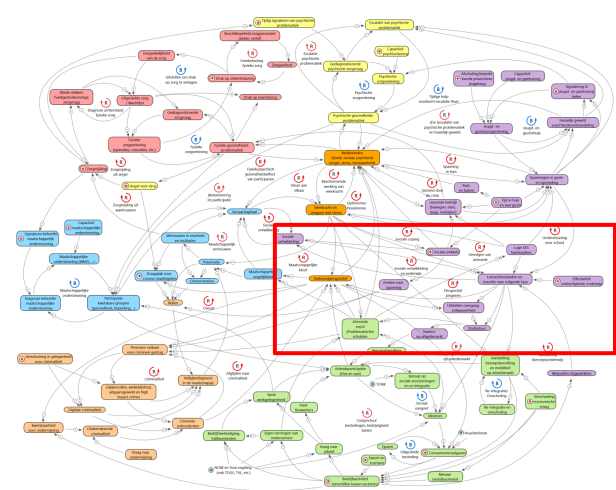
Risicofactoren die verbonden zijn aan spanningen in het gezin zijn door de crisis bij sommige gezinnen toegenomen. Zo is er een hogere mate van stress door bijvoorbeeld het verliezen van werk of het combineren van thuiswerken met thuisonderwijs. Ook het wegvallen van plekken om te ontlasten zorgde voor een hogere mate van stress. Het effect dat welbevinden en spanningen in gezin op elkaar hebben is terug te zien in de feedback loop ['spanningen in huis'](#), hoe dit ook beïnvloed kan worden door financiële problemen is duidelijk te zien binnen ['gevolgen van armoede'](#).

De impact van de crisis leidt zeker niet altijd tot meer spanningen en problemen. Zo geeft het merendeel van de ouders van kwetsbare gezinnen tijdens de 1e lockdown aan dat het niet tot méér spanning of opvoedproblemen heeft geleid, 30% merkte wel een verandering. Tieners in kwetsbare gezinnen melden juist een verbetering in de emotionele veiligheid, dit is mogelijk het gevolg van minder druk vanuit school en hulpverlening.

LEERACHTERSTANDEN (1/5)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>Het onderwijs en in bredere zin de ontwikkeling van kinderen en jongeren wordt beperkt door de coronacrisis. Lessen worden gehinderd door aan corona gerelateerde afwezigheid van docent of leerling of online onderwijs. Online onderwijs blijkt daarbij geen volwaardige vervanging van fysiek onderwijs. Daarnaast is het gebrek aan sociale interactie een gemis in de ontwikkeling van kinderen en jongeren en heeft het direct zijn weerslag op het welbevinden. Verschillen in de thuissituatie (faciliteiten, rust, vaardigheden en aandacht ouders) vergroten kansongelijkheid. Jongeren in het beroeps- en hoger onderwijs missen praktijkvorming.</p>	<p>Onzekerheid over school en opleiding en voor oudere jongeren onzekerheid over baan- en woningperspectieven wegen zwaar op het toekomstperspectief. Dit werkt door in de termijn waarop men de overgang naar volwassenheid doormaakt. Samen met een vermindering van sociale prikkels, afwisseling en gezonde leefstijl trekt dit een zware wissel op hun welbevinden. Veerkracht kan hier voor grote groepen jongeren nog maar beperkt voor compenseren. Voor oudere jongeren speelt daarnaast een toenemende onzekerheid over het afronden van de studie en bijbehorende studieduur en toetreding als starter tot de arbeidsmarkt. Langdurige effecten op het inkomen van het 'corona cohort' zijn nog onduidelijk maar mogelijk.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<ul style="list-style-type: none"> • 3.8 Ondersteuning voor school: Rust en ruimte thuis en ouders met ondersteunende vaardigheden versterken de effectiviteit van (online) onderwijs. • 3.9 Sociale ontwikkeling en onderwijs: Sociaal contact op school is essentieel voor de ontwikkeling van jongeren. Gebrek aan contact kan een neerwaartse spiraal inzetten. • 3.10 Perspectief jongeren: Een afname in toekomstperspectief, welbevinden en veerkracht kan de ontwikkeling van jongeren ondermijnen. Het kan leiden tot het uitstellen van afstuderen, gezinsvorming en huis aankoop. • 3.11 Aansluiting (beroeps)onderwijs: Het wegvallen van stageplaatsen kan de aansluiting tussen onderwijs en praktijk beperken. • 4.1 Toetreding en aansluiting op arbeidsmarkt: Studievertraging en/of de perceptie van kansen op de arbeidsmarkt kunnen toetreding vertragen • 6.6 Sociale ontwikkeling: Sociaal contact is essentieel voor het opbouwen van sociaal kapitaal, een belangrijke bron van veerkracht. 	

LEERACHTERSTANDEN (2/5)

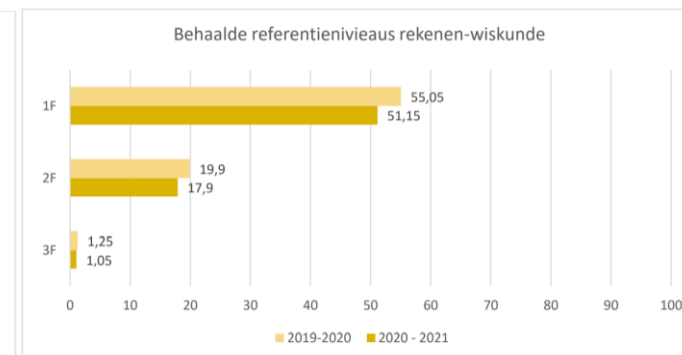
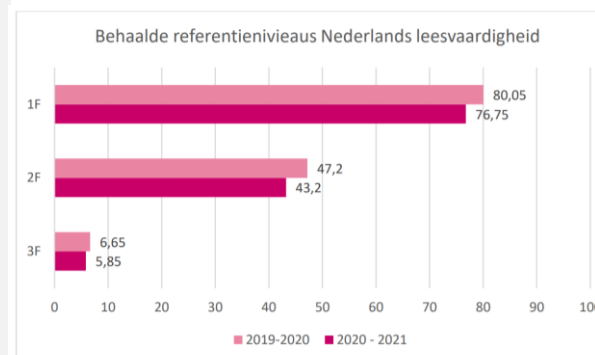
EFFECTEN

Waargenomen effecten

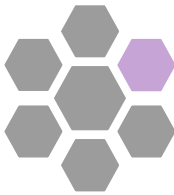
- **6,2%** van de basisschoolleerlingen heeft in de 2^e week van maart 2021 **fysieke lesuitval** (Oberon, 2021)
- De gemiddelde vaardigheidsscore is voor vakgebieden en alle jaargroepen in het basisonderwijs gedaald tijdens de 1^e lockdown, **er is sprake van een lichte afname van de leergroei ongeacht eerdere score van de leerling** (CITO, 2020).
- Engzell et al (2021) schatten de leerachterstand tussen een terugval van de ontwikkeling en 50% van de normale ontwikkeling in de periode van 1^e lockdown.
- In april was een **tekort van 15.686 stageplaatsen en leerbanen** voor het beroepsonderwijs, dit was **22.678 in januari** (SBB, 2021). In de zorgsector was het grootste tekort, regionale en sectorale mismatch spelen hierbij een rol.
- **Brugklasleerlingen stromen in op een lager niveau** en hebben een lager startniveau voor rekenen, wiskunde en taal (CITO, 2021).
- Het **schrapen van het centrale examen is voordelig geweest** voor meisjes, leerlingen met een migratieachtergrond en leerlingen met lager en middelbaaropgeleide ouders (CPB, 2020).
- **Geen aanzienlijke effecten** op het aantal afstudeerders in 2019-2020 of het aantal voortijdig studieverlaters in het MBO en HBO. **Hogere instroom** in HBO en WO als gevolg van het hogere slagingspercentage (OCW, 2020).
- **Een lichte stijging van de studieduur in het MBO en de verwachte studieduur (studenten)**. Gemiddeld genomen geen indicatie verandering in aantal behaalde studiepunten WO maar nog geen goede inschatting van studievoortgang mogelijk (OCW, 2020).

Mogelijke effecten

- Uit historische data blijkt dat het missen van **1/3 schooljaar leidt tot 3-4% inkomensverlies gedurende het werkende leven** (Wößmann, L., 2020). In geval van recessie mogelijk tot 10 jaar lang effect op baankansen en lonen van starters (CPB, 2020).
- **Mogelijk werken leerachterstanden een leven lang door**. Anderzijds is er mogelijk een **inhaalslag en toename van de effectiviteit van hybride onderwijs** in de 2^e en 3^e golf, hier is nog geen data van beschikbaar.
- **Mogelijk groeiende kloof** op basis van sociaal-economische status ouders.
- **Moeite om binding te ontwikkelen** met opleiding van circa 300.000 eerstejaars studenten (MBO/HBO/wo) (SCP, 2020b)
- **Meer onderwijsverlaters zonder startkwalificatie**, wat nadelige gevolgen heeft voor sociaal en economisch toekomstperspectief (SCP, 2020b)
- Toetreding tot arbeidsmarkt **bemoeilijkt door ontbreken praktijkervaring** en daaruit voortkomend netwerk (SER, 2020)
- Mogelijke **verdringingseffecten** van lager opgeleiden en kwetsbaren (SER, 2020)

Bron: CITO, 2021

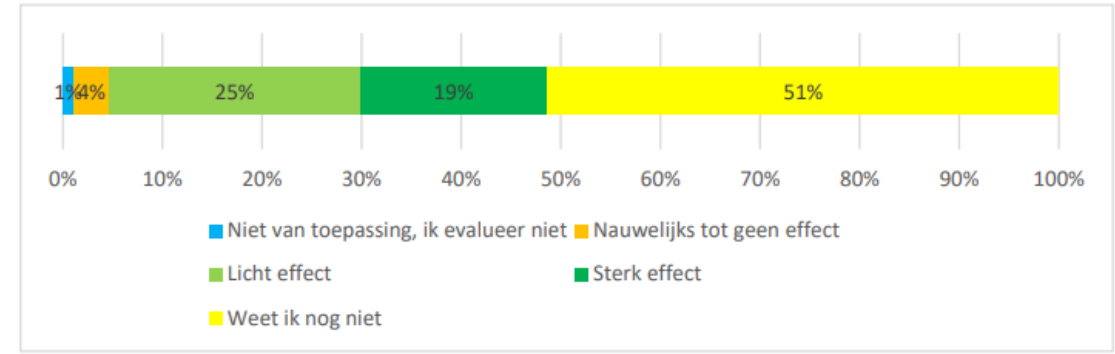
LEERACHTERSTANDEN (3/5)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

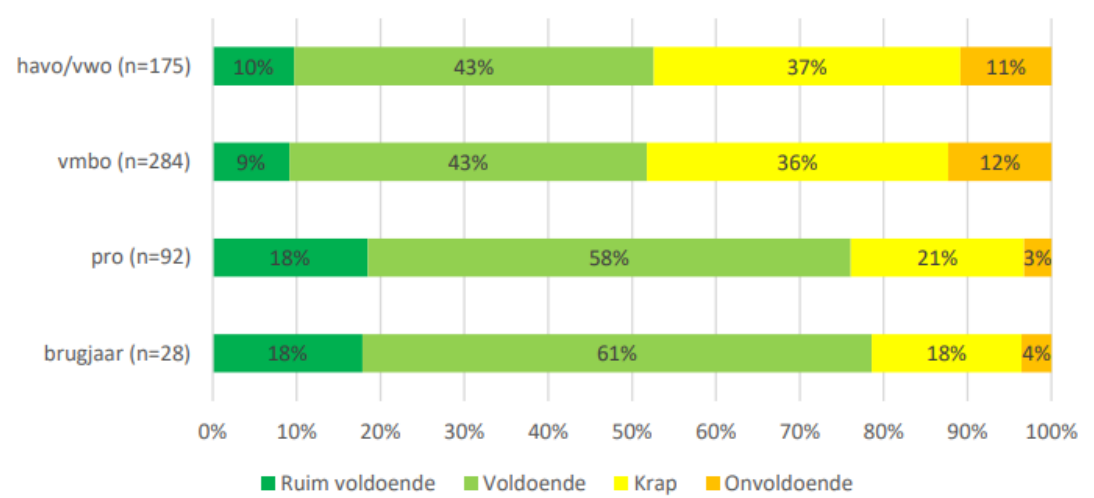
- Het merendeel van basisscholen treft **aanvullende maatregelen voor kwetsbare kinderen**, maar 51% van de scholen geeft aan dat het effect nog onduidelijk is (Oberon, 2021).
- Circa de helft van vmbo/havo/vwo scholen geeft aan dat er **kratte of onvoldoende capaciteit is om fysiek en afstandsonderwijs te combineren** (Oberon, 2021).
- Rond de **5-8% van de vo scholen** geeft aan dat er **leerlingen buiten beeld** zijn (Oberon, 2021).

In hoeverre blijkt uit evaluatie dat deze maatregelen achterstanden effectief verminderen/opheffen bij achterstandsléerlingen/leerlingen die van thuis uit minder ondersteuning krijgen

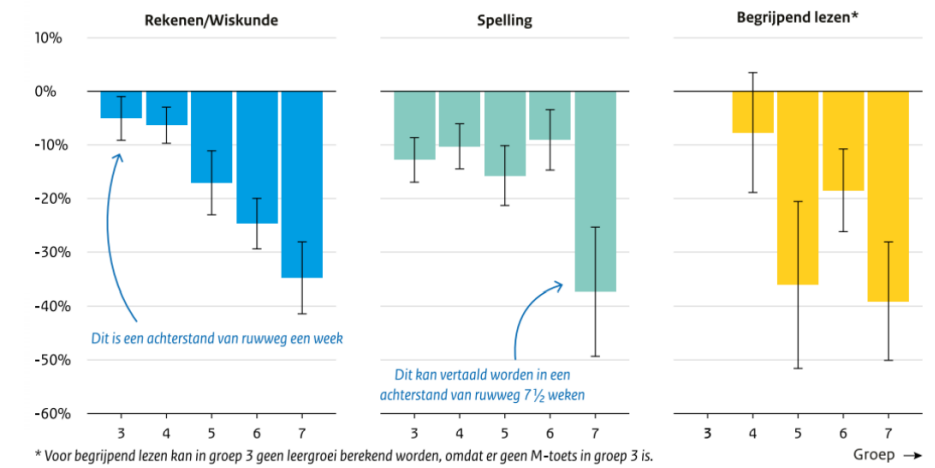
Bron: Oberon, 2021

Hoe is de personele capaciteit van uw vestiging voor de combinatie van fysiek onderwijs en afstandsonderwijs?

Bron: Oberon, 2021

Percentage afwijking van normale leergroei tussen M+ en E+ moment

Bron: CPB & SCP, 2021 (en Inspectie voor het onderwijs)

LEERACHERSTANDEN (4/5)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

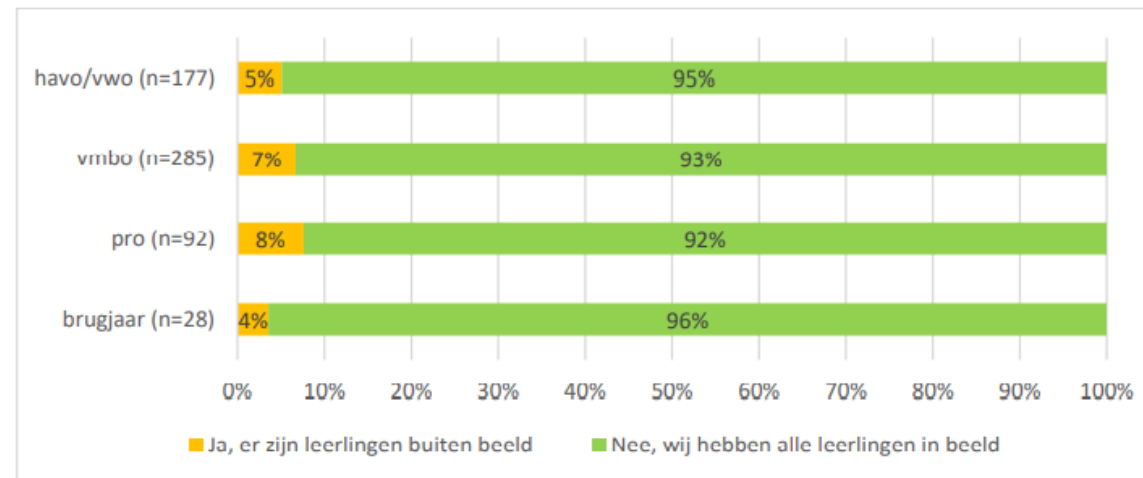
Inleiding

De sociaal-economische situatie van het gezin en concreter het opleidingsniveau van ouders zijn van invloed op de ontwikkeling van een kind. Kinderen met deze risicokenmerken ondervonden in de 1^e lockdown een groter effect. Scholen leveren een grote inspanning om kinderen ‘in beeld te houden’ en extra ondersteuning te bieden. Een kleine groep wordt hiermee echter niet bereikt. Daarbij is het nog onduidelijk wat de effectiviteit van deze extra ondersteuning is. Leerachterstanden en een lagere eindkwalificatie vertalen zich mogelijk in problemen bij het toetreden tot de arbeidsmarkt.

Risicokenmerken en groepen

- Lage SES ouders (CITO, 2021)
- Verwachting dat leerachterstanden a.g.v. schoolsluiting mede afhankelijk zijn van de thuissituatie en daarmee kansenongelijkheid in de hand werken (SCP, 2020e). Tot 60% groter verlies aan leergroei bij kinderen uit een gezin met lager opgeleide ouders (Engzell e.a., 2021).
- Digitale vaardigheden en middelen binnen gezin
- Taalachterstand binnen gezin
- Afgestudeerden in sectoren waarin mogelijk langdurig minder vraag is naar arbeid, bijvoorbeeld luchtvaart.
- Jongeren die afhankelijk zijn van inkomen uit een bijbaan in een geraakte sector (horeca etc.)
- Jongeren zonder startkwalificatie of alleen VO of MBO-1 ivm met verdringingseffecten (SER, 2020)

Heeft uw vestiging leerlingen die buiten beeld zijn?

Bron: Oberon, 2021

LEERACHERSTANDEN (5/5)

UITGELICHT

Enkele nadelige effecten van het thuisonderwijs zijn reeds zichtbaar. Zo is de gemiddelde vaardigheidsscore voor vakgebieden en alle jaargroepen in het basisonderwijs gedaald tijdens de 1^e lockdown, er is sprake van een afname van de leergroei ongeacht eerdere score van de leerling. Brugklasleerlingen stromen in op een lager niveau en hebben een lager startniveau voor rekenen, wiskunde en taal. Het ontstaan van leerachterstanden kan op verschillende manieren in het systeem versterkend werken: zo is er een versterkende relatie met spanningen in gezin ([‘rust en ondersteuning voor school’](#)), met de [sociale ontwikkeling](#), met het [toekomstperspectief dat jongeren hebben](#), de [aansluiting op \(beroeps\)onderwijs](#) en de [toetreding en aansluiting op de arbeidsmarkt](#).

Het tekort aan stageplaatsen en leerbanen neemt tijdens de crisis af, in april was er een tekort van 15.686 stageplaatsen en leerbanen voor het beroepsonderwijs, dit was 22.678 in januari. De mogelijke invloed van het aantal stageplekken op de bedrijfsactiviteit in Nederland is terug te zien in de feedback loop [‘aansluiting \(beroeps\) onderwijs’](#).

Op sommige vlakken zijn (nog) geen nadelige effecten gezien of is sprake van positieve neveneffecten. In het MBO en HBO zijn geen aanzienlijke effecten zichtbaar in het aantal afstudeerders of voortijdig schoolverlaters in 2019-2020. Het HBO en WO kent een hogere instroom als gevolg van het hogere slagingspercentage. Het schrappen van het centrale examen is voordelig geweest voor meisjes, leerlingen met een migratieachtergrond en leerlingen met lager en middelbaaropgeleide ouders.

Men verwacht dat de negatieve doorwerking van schoolsluitingen niet evenredig verdeeld zijn over alle leerlingen. Zo zullen de effecten mede afhankelijk zijn van de thuissituatie, waarbij meer verlies aan leergroei ontstaat bij kinderen uit een gezin met lager opgeleide ouders. De schoolsluitingen zullen daarom kansenongelijkheid in de samenleving in de hand werken. Feedback loops die hiermee samenhangen zijn onder andere [‘ondersteuning voor school’](#), [‘sociale ontwikkeling en onderwijs’](#) en [‘maatschappelijke kloof’](#).

THEMA WERK EN INKOMEN

INLEIDING

De maatregelen die zijn ingezet om het virus te bedwingen hebben een grote impact gehad op de economische activiteit. In specifieke sectoren en voor specifieke groepen in de beroepsbevolking heeft dit geleid tot een flinke daling in de vraag naar arbeid. Met name personen met een flexibele dienstbetrekking en ZZP-ers zijn hard geraakt. Personen met een jonge leeftijd, laag opleidingsniveau en migratie-achtergrond zijn oververtegenwoordigd in deze groep. Er zijn ook positieve ontwikkelingen waarneembaar. Mensen vinden werk in sectoren die wel groeien of waar nog altijd sprake is van een krappe arbeidsmarkt. De economie blijkt veerkrachtiger dan aanvankelijk gedacht. Desalniettemin dreigt voor een deel van de Nederlanders een (langdurig) inkomensverlies en risico op problematische schulden, met alle gevolgen van dien.

Aandachtsgebieden

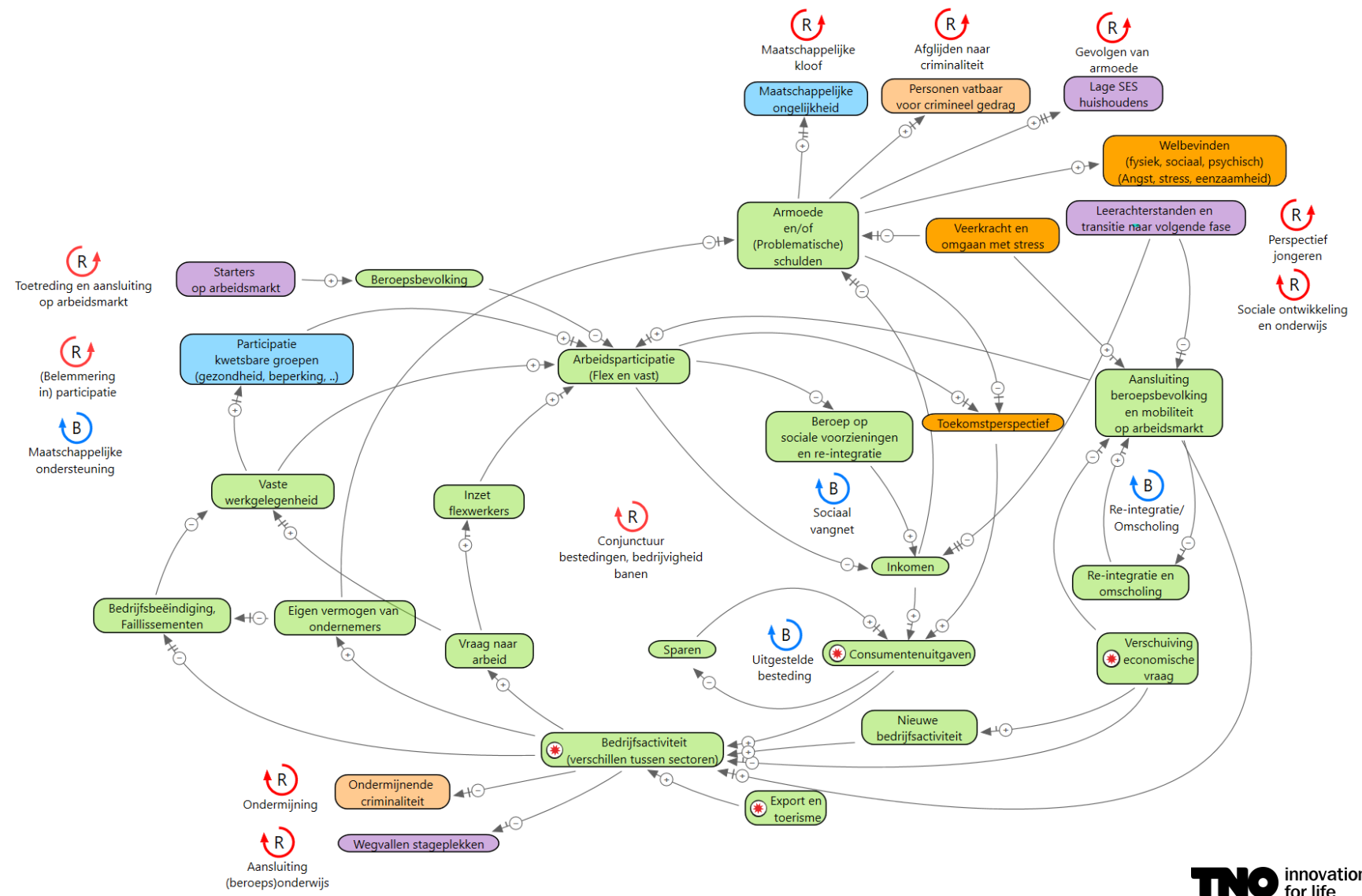
- Huidige en toekomstige arbeidsparticipatie ([link](#))
- Gevolgen van toename in armoede en schulden (lange termijn) ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model werk en inkomen](#)

SUB-MODEL WERK EN INKOMEN

Aandachtsgebieden

- Arbeidsparticipatie ([link](#))
- (Gevolgen van) armoede ([link](#))

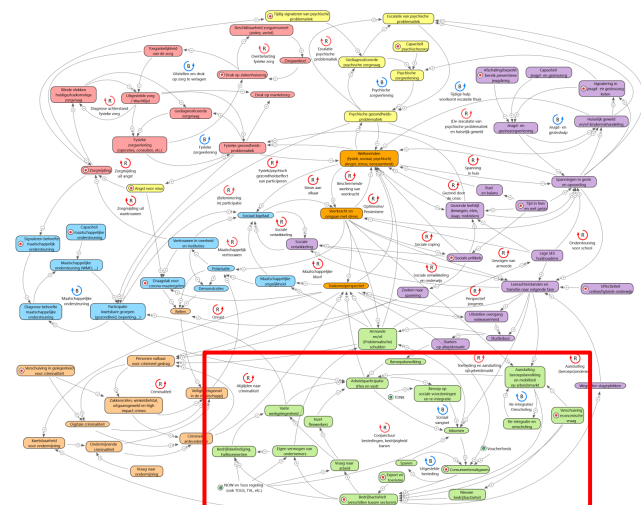

[Naar inleiding van dit thema](#)

HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (1/6)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

<p style="text-align: center;">Toelichting</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Interactie met andere thema's</p> <p style="text-align: right;"></p>
<p>Binnen dit aandachtsgebied worden de economische effecten van de crisis behandeld en met name het effect op de arbeidsmarkt. De crisis en daaruit volgende maatregelen leiden tot een (tijdelijke) verschuiving van de economische vraag en activiteit. Bestedingen zijn niet mogelijk of worden uitgesteld. Dit heeft directe gevolgen voor de vraag naar arbeid in specifieke sectoren en voor specifieke groepen. Nu en in de toekomst is er een groep die moet worden begeleid naar re-integratie en mogelijk omgeschoold. In het bijzonder zijn er zorgen over de toetreding en aansluiting op de arbeidsmarkt van jongeren en kwetsbaren.</p>	<p>Bij het verliezen van werk is veerkracht van belang voor mobiliteit op de arbeidsmarkt. Wanneer deze veerkracht in mindere mate aanwezig is dreigen groepen de aansluiting met de arbeidsmarkt te missen. Dit geldt in het bijzonder voor jongeren in de laatste fase van hun opleiding, bijvoorbeeld wanneer het niet mogelijk bleek stage te lopen. Tevens kan participatie van kwetsbare groepen, zoals personen met een arbeidsbeperking, onder druk komen te staan. Het verliezen van werk tast het toekomstperspectief aan. Daarnaast is het mogelijk dat ondernemers kwetsbaarder worden voor de invloed van ondernijvende criminaliteit.</p>
<p style="text-align: center;">Feedback loops</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Visualisatie model</p> <p style="text-align: right;"></p>
<ul style="list-style-type: none"> • 2.4 Beschermende werking van veerkracht: Het vermogen van mensen om met verandering om te gaan, bijvoorbeeld door nieuw werk te vinden of hun uitgavepatroon aan te passen. • 4.2 Omscholing en re-integratie: het vermogen van de beroepsbevolking en daarbij ondersteunende voorzieningen om zich aan te passen aan een verschuiving in de economische vraag • 4.3 Sociaal vangnet: de WW, bijstand en andere regeling om een basis voor bestaanszekerheid te bieden. • 4.4 Conjunctuur, bestedingen, bedrijvigheid, banen: De lange termijn economische effecten van de crisis op uitgaven en arbeidsmarkt • 6.7 Maatschappelijke kloof: De afstand tussen personen die financieel door de crisis worden geraakt en zij die dat niet worden • 4.1 Toetreding en aansluiting op arbeidsmarkt: De mogelijkheid van jongeren om toe te treden tot de arbeidsmarkt, ook in relatie tot de mogelijkheid om stage te lopen. 	

HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (2/6)

EFFECTEN

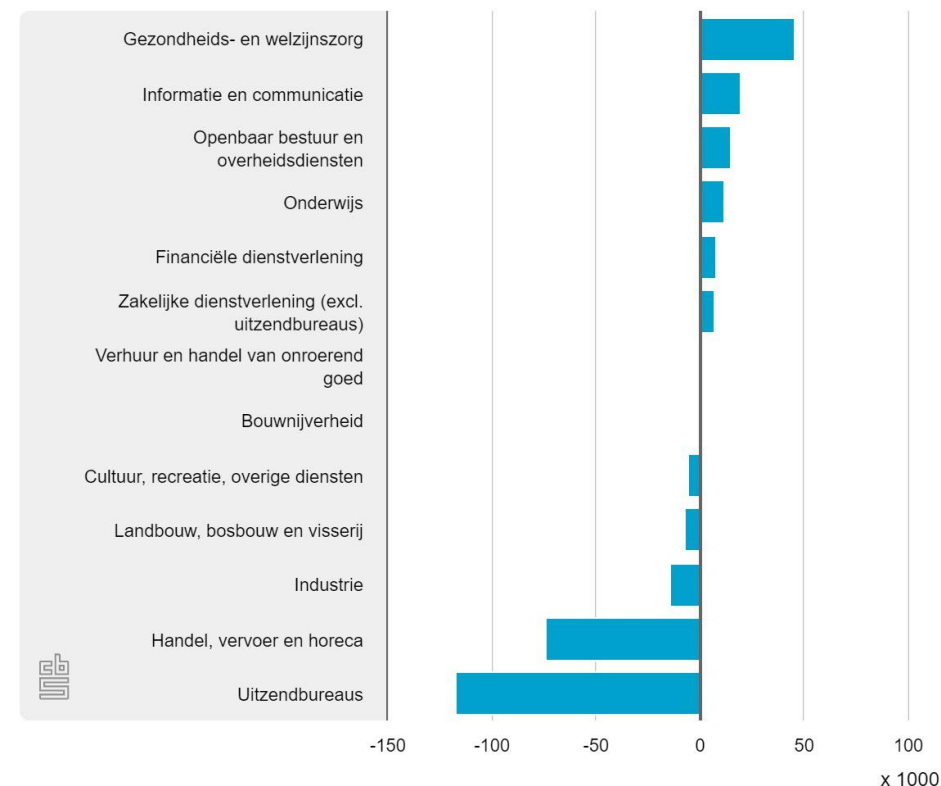
Waargenomen effect

- Een krimp van het BBP van 3,7% in 2020 (CPB, 2021)
- Het totaal aantal banen is met 0,8% gedaald maar het aantal gewerkte uren met 3,8% (UWV, 2021c).
- Arbeidsmarktspanning van 'krap' naar 'gemiddeld', nog altijd is 1/3 van de openstaande vacatures moeilijk te vullen aldus werkgevers (UWV, 2021a).
- 28,327 ontslagaanvragen in 2020 (+113% tov 2019), het aantal ontslagaanvragen per maand is afgenomen sinds de eerste maanden van de crisis maar nog altijd hoger dan een jaar eerder (UWV, 2021a)
- December 2020: 819,310 werkzoekenden zonder dienstverband (+7,1% tov 2019) (UWV, 2021b)
- Een daling van de werkloosheid begin 2020 (CBS, 2021c)
- Het aantal bedrijven is in 2020 gegroeid met 4% (1 procentpunt lagere groei dan 2019), ten opzichte van 2019 wel meer stoppers (KvK, 2021).

Mogelijk effect

- BBP groeit in 2021 met 2,2%, in 2022 met 3,5% (CPB, 2021)
- Werkloosheid piekt in 2022 met 4,7% (CPB, 2021)
- Stijging jeugdwerkloosheid in 2021 (SER, 2020)
- Toename groep personen die zich afzijdig houden op de arbeidsmarkt (ontmoedigde) (CPB, 2021; SER, 2020)
- Verdringingseffecten van personen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt en laagopgeleiden (SER, 2020)
- Mogelijk faillissementen bij afbouw steunmaatregelen
- Besteding van gespaard geld na afbouw coronamaatregelen
- Mogelijk langdurige verschuiving in vraag met betrekking tot bepaalde sectoren (bijv. toerisme)

Banen van werkzame personen (jaarmutatatie), 4° kwartaal 2020

4e kwartaal 2020 t.o.v. 4e kwartaal 2019

Bron: CBS, 2021c

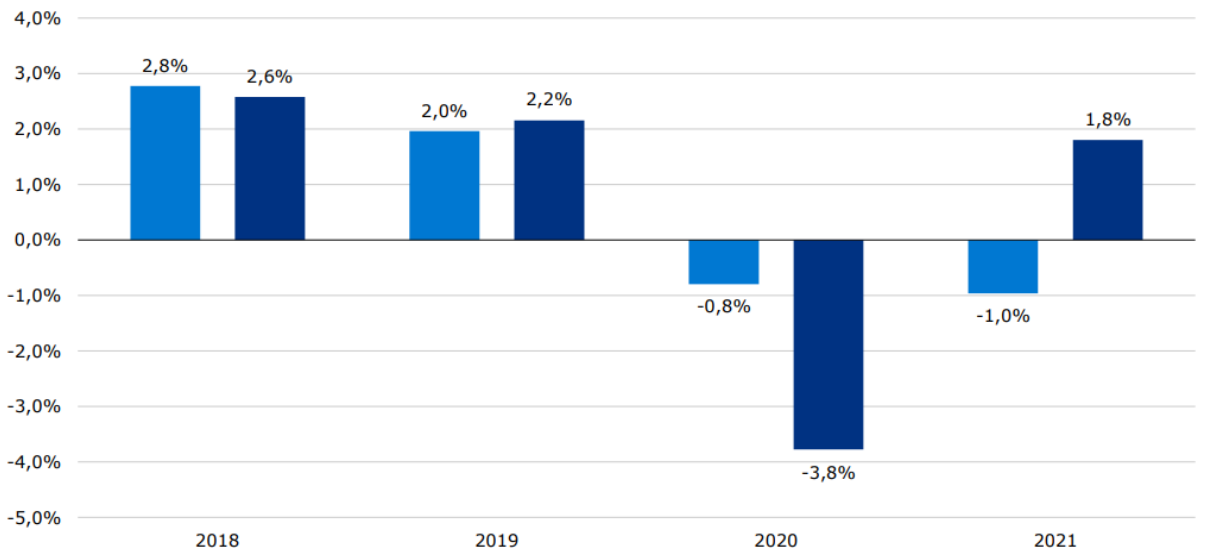
HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (3/6)

EFFECTEN

Waargenomen effect

Economische indicatoren laten een **begin van herstel** zien. Het **consumentenvertrouwen blijft nog achter** op het producentenvertrouwen. Bij het heropenen van de maatschappij blijft er echter **onzekerheid** bestaan in welke mate **bestedingen aantrekken**. Dit is met name relevant voor sectoren waar o.a. met behulp van de NOW een groot aantal banen ondersteund zijn, bijvoorbeeld luchtvaart (~50%), reisbranche (~50%), horeca, cultuur, sport, recreatie (~20%) (UWV, 2020b)

Procentuele ontwikkeling banen en arbeidsuren (Realisatie 2018-2019, prognose 2020-2021)

Bron: UWV, 2021c (obv data CBS/CPB)

■ Banen ■ Uren

Consumentenvertrouwen, seizoengecorrigeerd
gemiddelde van de deelvragen

Bron: CBS, 2021a

Producentenvertrouwen industrie (seizoengecorrigeerd)
gemiddelde van de deelvragen

Bron: CBS, 2021b

HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (4/6)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

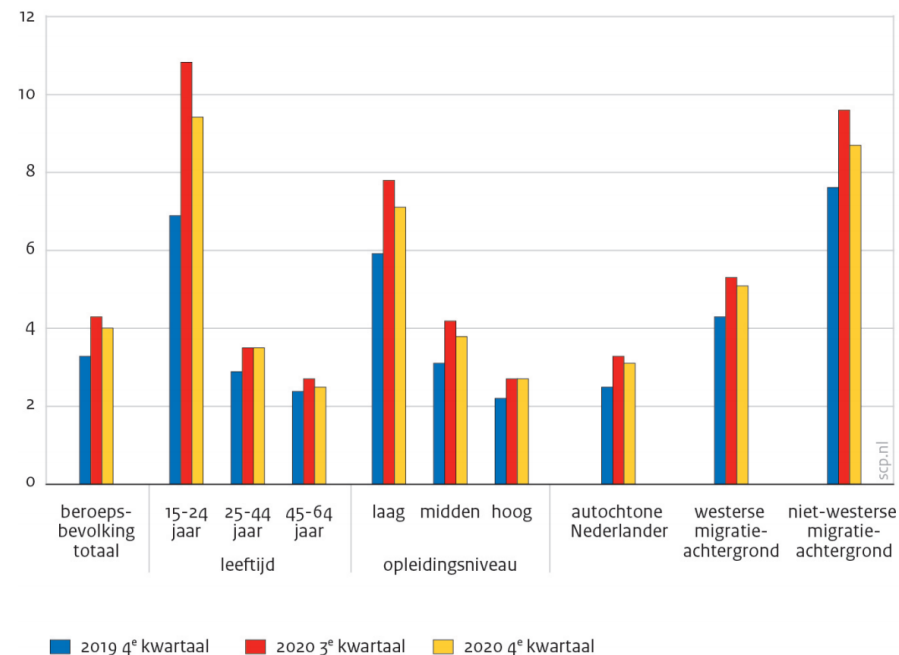
Een groot aantal bekende kwetsbare groepen worden dubbel geraakt door de crisis. Zij werken vaker in krimp sectoren en zij hebben vaker een flexibel contract (UWV ; SCP 2020a), dit geldt tevens voor jongeren. Bij economische krimp en een verruiming van de arbeidsmarkt zijn daarnaast verdringingseffecten mogelijk, bijvoorbeeld door personen met een relatief hogere opleiding. Een grote vraag naar re-integratie diensten kan daarnaast de dienstverlening aan bestaande (langdurig) werklozen in de weg staan.

Risicokenmerken en groepen

- Circa 32% van de werknemers (2,4 miljoen) werkt in een sector met een grote tot zeer grote krimp (UWV, 2020a).
- Werkenden met flexibel dienstverband (22% beroepsbevolking);
- Jongeren, zowel onderwijsvolgend als niet-onderwijsvolgend;
- Kwetsbare ZZP-ers (300.000 tot 800.000);
- Net werkloos geworden (met recht op uitkering);
- Langdurig werkloos (+12 mnd) voor intreden van de crisis, met of zonder uitkering (95.000 personen);
- Mensen met grote afstand tot arbeidsmarkt: arbeidsbeperkten (1,2 miljoen) in het bijzonder met flexibele contracten, recente migranten en statushouders (135.000), laag opgeleide, werkloze ouderen
- Kwetsbare arbeidsmarktpositie buiten de randstad

Bron: SER (2020) en het SCP (2020a).

Werkloosheid (%) naar achtergrondkenmerk 2019-2020

Bron: SCP 2021c (CBS statline, EBB)

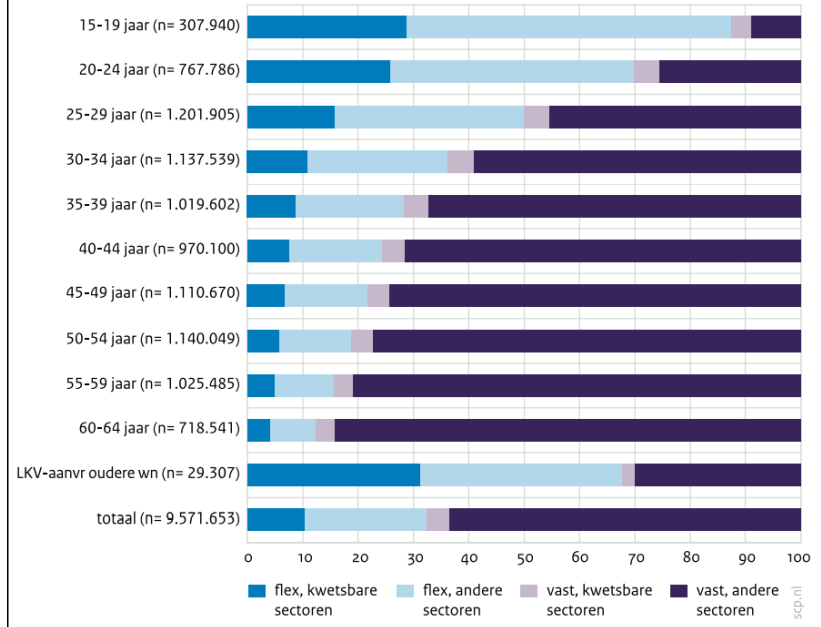

HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (5/6)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

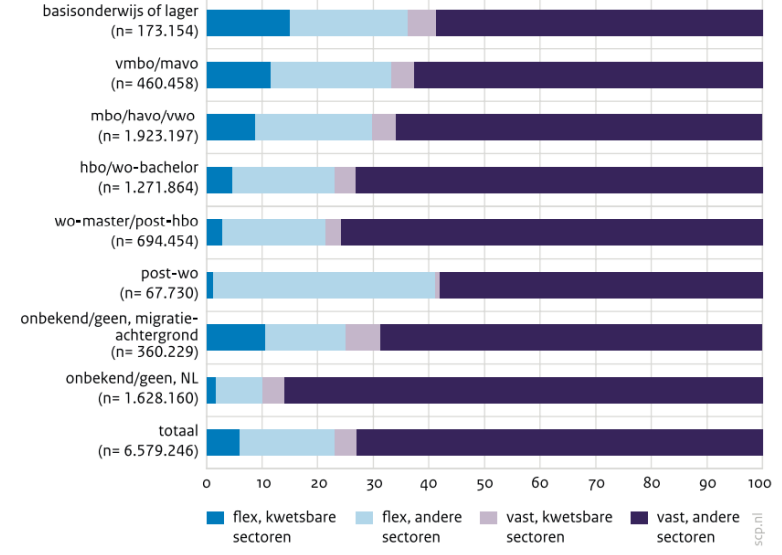
› Vervolg van illustratie risicogroepen en kenmerken.

Verdeling flex/vast dienstverband en kwetsbare sectoren, naar leeftijdscategorie

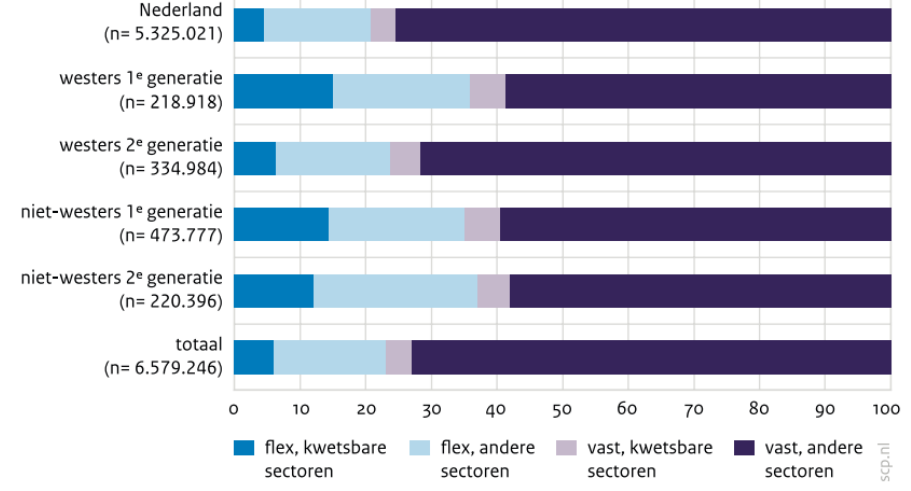
Bron: SCP, 2020a obv CBS-microdata

Verdeling flex/vast dienstverband en kwetsbare sectoren, naar hoogst behaald opleidingsniveau.

Bron: SCP, 2020a obv CBS-microdata

Verdeling flex/vast dienstverband en kwetsbare sectoren, naar migratieachtergrond en geboortegeneratie

Bron: SCP, 2020a obv CBS-microdata

HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE ARBEIDSPARTICIPATIE (6/6)

UITGELICHT

De grootste arbeidsmarkteffecten zijn tot op heden beperkt gebleven tot sectoren die direct beïnvloed worden door contactbeperkende maatregelen. Het grootste effect is waargenomen in het aantal gewerkte uren, wat daalde met 3,8%. Een deel van de arbeidsmarkt is echter nog altijd krap. Economische ramingen zijn in positieve zin bijgesteld en in 2021 wordt een groei van het BBP verwacht.

Het aantal werkzoekenden zonder dienstverband is in december 2020 met 7,1% toegenomen t.o.v. 2019. Eén derde van de beroepsbevolking werkt in sectoren waarin sprake is van een grote tot zeer grote krimp, in deze sectoren werken/werkten relatief veel personen met een flexibel dienstverband. In deze groep zijn mensen met o.a. een jonge leeftijd, laag opleidingsniveau en migratieachtergrond oververtegenwoordigd.

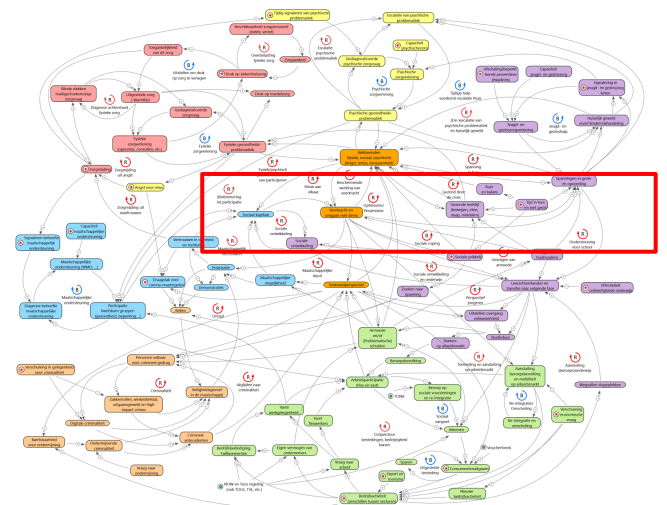
Hoewel economische indicatoren een begin van herstel laten zien, blijft het bij het heropenen van de maatschappij onzeker in welke mate bestedingen aantrekken. Voor sectoren waar o.a. met behulp van de NOW een groot aantal banen ondersteund zijn is dit in het bijzonder van belang. De mate waarin de bestedingen in die betreffende sectoren aantrekken, bepalen of het om een blijvende terugloop in werkgelegenheid gaat. Dit heeft alles te maken met de relatie tussen bestedingen en bedrijvigheid en is terug te zien in de feedback loop [‘conjunctuur bestedingen / bedrijvigheid banen’](#).

Op meerdere vlakken kan een risico ontstaan op verdringingseffecten. Zo kan een grote vraag naar re-integratie diensten er voor zorgen dat de dienstverlening naar langdurig werklozen bemoeilijkt wordt. Maar het kan ook zo zijn dat mensen met een relatief hogere opleiding mensen met een lagere opleiding verdringen van de arbeidsmarkt. Verdringing wordt zichtbaar in de participatie van kwetsbaren in algemene zin en in arbeidsparticipatie, deze zijn onderdeel van een versterkende feedback loop waarin het mogelijke [effect op de psychische en fysieke gezondheid](#) wordt beschreven.

(EFFECTEN VAN) ARMOEDE (1/5)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

<p style="text-align: center;">Toelichting</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Interactie met andere thema's</p> <p style="text-align: right;"></p>
<p>Een terugval in inkomen kan voor veel huishoudens op korte termijn financiële druk veroorzaken. Dit kan zowel gelden voor huishoudens die het al niet ruim hadden, als voor huishoudens die weinig buffers hebben en hun uitgave patroon niet snel kunnen aanpassen. Het reguliere sociale vangnet en het aanvullende steunpakket dat in de coronacrisis beschikbaar is gesteld bieden niet altijd voldoende ondersteuning of worden niet bereikt. De gevolgen van armoede kunnen direct en op lange termijn groot zijn. Armoede creëert onder meer stress, beperkt mentale en fysiek gezondheid, kan afleiden van zorg en opvoedtaken en kan mensen kwetsbaarder maken voor crimineel gedrag.</p>	<p>Na een terugval in inkomen kan veerkracht een beschermende werking hebben, bijvoorbeeld door het uitgavenpatroon aan te passen en te re-integreren. Armoede en/of het opbouwen van schulden kan echter ook in sterke mate het welbevinden en daarmee de veerkracht aantasten. Een lagere sociaaleconomische status heeft op verschillende manieren nadelige effecten op het toekomstig welzijn en de kansen van volwassenen en kinderen. De crisis kan hiermee de maatschappelijk ongelijkheid langdurig vergroten. Voor twee groepen gelden specifieke effecten: in tijden van crisis studeren jongeren langer en ondervinden mogelijk barrières bij het toetreden tot de arbeidsmarkt. Ondernemers kunnen daarnaast eigen vermogen in de zaak steken, met als gevolg een verhoogd risico op persoonlijke schulden.</p>
<p style="text-align: center;">Feedback loops</p> <p style="text-align: right;"></p>	<p style="text-align: center;">Visualisatie model</p> <p style="text-align: right;"></p>
<ul style="list-style-type: none"> • 2.4 Beschermende werking van veerkracht: Welbevinden en veerkracht kan huishoudens helpen om te herstellen van financiële tegenslag, deze werking kan echter ook beperkt worden door de stress die volgt uit financiële problematiek • 3.7 Gevolgen van armoede: Armoede kan een neerwaartse spiraal creëren met effecten op de gezondheid en toekomstkansen van het hele gezin. • 4.3 Sociaal vangnet: het sociale vangnet speelt een cruciale rol om de initiële effecten van verlies van werk en inkomen te absorberen. • 3.10 Perspectief jongeren: Studieachterstanden, studieschulden en mogelijke barrières voor het toetreden tot de arbeidsmarkt kan het toekomstperspectief van jongeren aantasten. • 6.7 Maatschappelijke kloof: De persoonlijke financiële gevolgen zijn ongelijk verdeeld over de populatie, een vergroting van de maatschappelijk kloof dreigt. 	

› (EFFECTEN VAN) ARMOEDE (2/5)

EFFECTEN

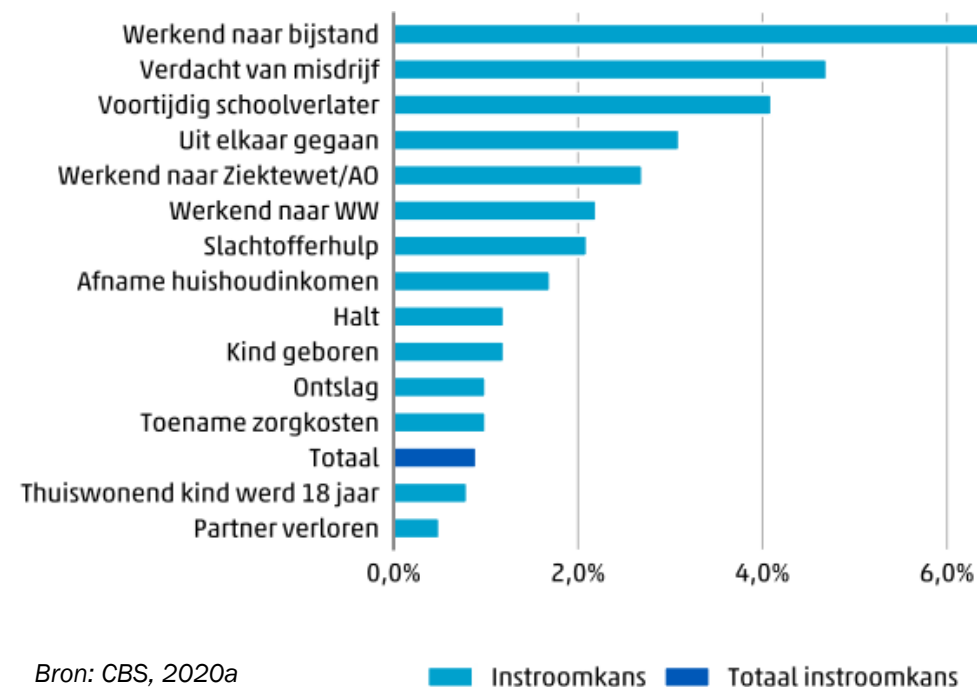
Waargenomen effect

- 44% van de personen met een flexibel arbeidsverband, 41% van de zelfstandigen en 13% van de personen met een vast of tijdelijk dienstverband melden in juli 2020 een **terugval in inkomen**. Een **kwart van de personen heeft geen financiële reserves** om vier maanden zonder inkomen op te vangen, bijna de helft van de personen heeft een minimale financiële buffer (<7.500 euro). **Het aandeel huishoudens dat aangeeft moeilijk te kunnen rondkomen is niet sterk veranderd** (NIBUD, 2020).
- Over de gehele bevolking gezien **steeg het besteedbare inkomen 2,4% en steeg de individuele besparing naar record hoogte** (CBS, 2021d). **35% van de huishoudens ziet een toename in spaartegoeden, 22% van de huishoudens geeft aan dat de spaartegoeden zijn afgenomen**. Het aantal huishoudens met een minimale financiële buffer is constant gebleven (Rabobank, 2021)
- **Toename klanten voedselbank 2020 6% (2019: 5%)** (Voedselbank NL, 2020), toename in Amsterdam tussen maart 2020 en maart 2021 +49% (Gemeente Amsterdam, 2020)

Mogelijk effect

- 100,000 huishoudens kunnen na verlies van werk binnen een halfjaar **hun vaste lasten niet meer dragen**. 73,000 bereiken die grens binnen 3 maanden. Dit is onder de aanname dat huishoudens hun uitgave patroon drastisch aanpassen (AFM, 2020)
- **Toename in armoede verwacht** voor personen die werken in sectoren en beroepen die een groot aandeel werkende armen kennen (SCP, 2020b)
- **Verwachte toename in huishoudens met (problematische) schulden**, waarbij er weinig mogelijkheden bestaan om inkomen op korte termijn te vergroten (SER, 2020).
- **Een toename in armoede kan onder meer de volgende gevolgen hebben:** verminderde participatie en sociale cohesie, lager opleidingsniveau kinderen, lager welbevinden en een kortere levensverwachting. (SCP 2021a) en een groter gebruik van geestelijke gezondheidszorg en jeugdzorg (CBS, 2020a)

Instroomkans in de geregistreerde problematische schulden gedurende 2017 van personen, naar meegemaakt life events in de afgelopen 3 jaar

(EFFECTEN VAN) ARMOEDE (3/5)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

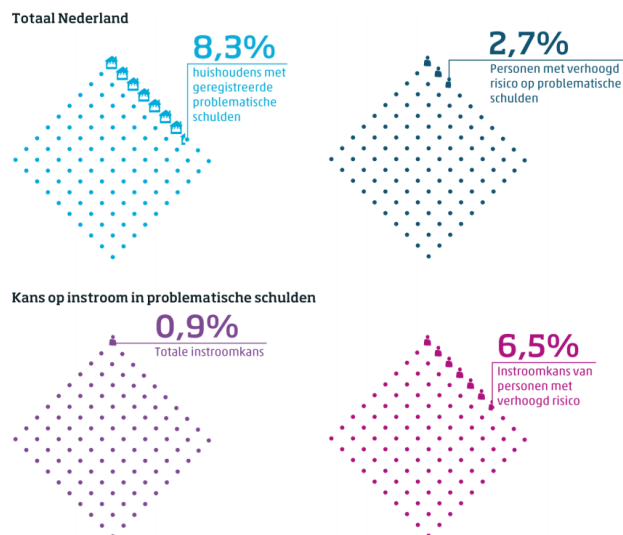
Inleiding

Bij aanvang van de coronacrisis leefde circa 1 miljoen Nederlanders onder de lage-inkomensgrens. In 2018 had 8,3% van de huishoudens te maken met geregistreerde problematische schulden, dit aandeel was voorafgaande aan de crisis relatief stabiel (CBS, 2020a). De risicokenmerken voor schulden overlappen met de kenmerken van personen die tijdens de crisis kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt. Problematische schulden kwamen voorafgaande aan de crisis relatief vaak voor bij de leeftijdsgroep 25 en 65 jaar, laag inkomen, personen met een niet-westerse migratieachtergrond, laagopgeleiden en huishoudens met kinderen. Daarnaast komen schulden relatief vaker voor bij zelfstandige ondernemers (CBS, 2020a). Life events zoals bijvoorbeeld het vanuit werk naar bijstand stromen of het stoppen van een opleiding zonder start kwalificatie vergroot het risico op problematische schulden.

Risicokenmerken en groepen

- Wij verwijzen hier naar de risicokenmerken uit het aandachtsgebied arbeidsparticipatie ([link](#)).
- Aanvullende aandachtspunten
 - Zelfstandigen zijn kwetsbaarder dan werknemers (AFM, 2020)
 - ‘Niet gebruikers’ van voorzieningen en toeslagen onder (werkende) financieel kwetsbare groepen (SER, 2020)
 - Eenouder gezinnen en grote gezinnen (3+ kinderen) (SCP, 2020b)
 - Gezinnen in armoede waar inkomen van (schoolgaande) jongeren wegvalt

Kernbevindingen met betrekking tot (risico op) geregistreerde problematische schulden, 2018

Bron: CBS, 2020a

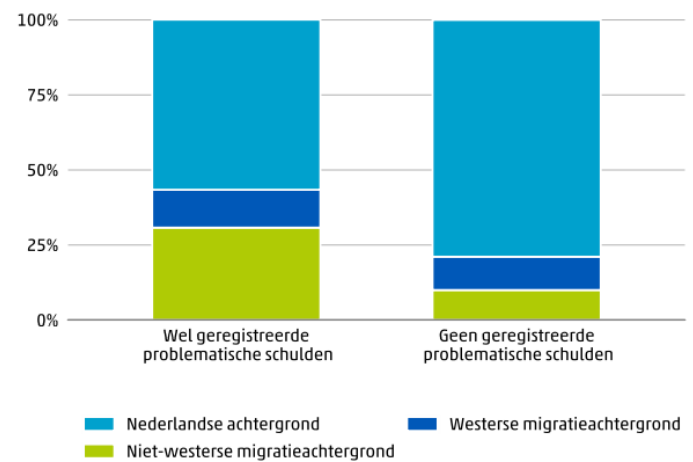

(EFFECTEN VAN) ARMOEDE (4/5)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

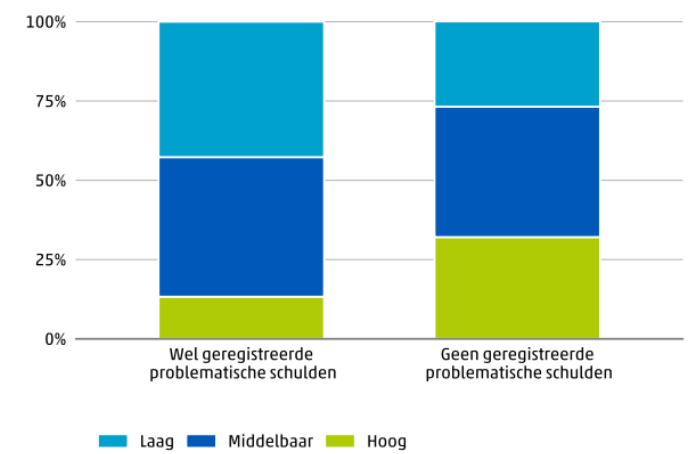
Vervolg van illustratie risicogroepen en kenmerken. De hier weergegeven grafieken (CBS, 2020a) zijn gebaseerd op de situatie voor corona en geven een beeld bij een aantal reeds bestaande risicokenmerken.

Migratieachtergrond van de referentiepersoon van huishoudens met en zonder geregistreerde problematische schulden op 1 januari 2018

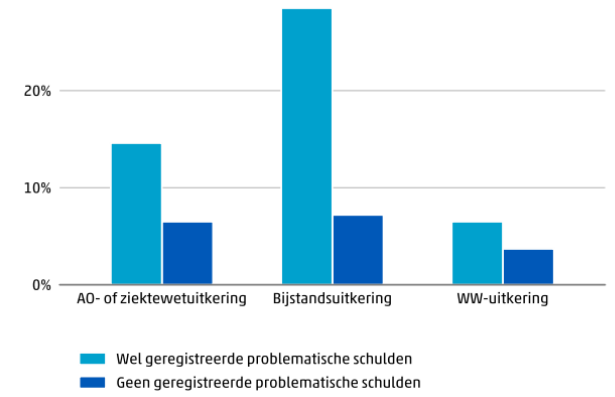
Bron: CBS, 2020a

Opleidingsniveau van de referentiepersoon van huishoudens met en zonder geregistreerde problematische schulden op 1 januari 2018

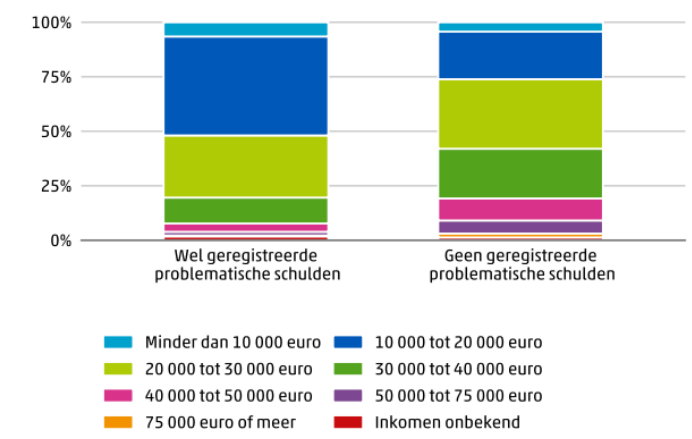

Bron: CBS, 2020a

Bijstands-, AO- en/of ZW- en WW-uitkering bij huishoudens met en zonder geregistreerde problematische schulden op 1 januari 2018

Gestandaardiseerd besteedbaar jaarinkomen in 2018 van particuliere huishoudens met en zonder geregistreerde problematische schulden op 1 januari 2018

Bron: CBS, 2020a

› EFFECTEN VAN ARMOEDE (5/5)

UITGELICHT

Ongeveer de helft van de mensen met een flexibel arbeidsverband, 2/5^e van de zelfstandigen en iets meer dan 10% van de personen met een vast of tijdelijk dienstverband melden in juli 2020 een terugval in inkomen. Deze terugval kan opvangen worden middels spaargeld of een aanpassing van het uitgave patroon. Wanneer dit beide niet mogelijk is, kan dit voor financiële problemen zorgen. Financiële problemen kunnen mogelijk voor problemen zorgen ten aanzien van welbevinden, veerkracht, spanningen in gezin en leerachterstanden. De voorstelde relaties hiertussen en het versterkende effect dat daar plaats kan vinden is terug te lezen in de feedback loop [‘gevolgen van armoede’](#).

De invloed van de crisis op de financiële situatie van huishoudens is niet gelijk verdeeld, 35% van de huishoudens ziet een toename in spaartegoeden, terwijl 22% van de huishoudens aangeeft dat de spaartegoeden zijn afgenomen. Daarnaast zien we een toename van 6% van het aantal klanten bij de voedselbank, dit was in 2019 5%. Deze niet evenredig verdeelde financiële invloed heeft onder meer invloed op de maatschappelijke ongelijkheid en kan de [maatschappelijke kloof](#) versterken.

De risicokenmerken voor schulden overlappen met de kenmerken van personen die tijdens de crisis kwetsbaar waren op de arbeidsmarkt. Zo kwamen problematische schulden voorafgaande aan de crisis relatief vaak voor bij de leeftijdsgroep 25 en 65 jaar, laag inkomen, personen met een niet-westerse migratieachtergrond, laagopgeleiden en huishoudens met kinderen. Daarnaast komen schulden relatief vaker voor bij zelfstandige ondernemers. Omdat deze groepen ook in de crisis extra kwetsbaar zijn gebleken, kunnen deze personen dubbel geraakt worden.

THEMA VEILIGHEID

INLEIDING

De coronacrisis en contactbeperkende maatregelen hebben op verschillende manieren een impact op de veiligheid gehad. Zo heeft een verandering in de gelegenheid voor diverse vormen van criminaliteit tot een verschuiving, weg van het fysieke domein geleid. High-impact crimes als overvallen of woninginbraken zijn gedaald en cybercriminaliteit en oplichting zijn juist gestegen. Het is nog onduidelijk wat de blijvende gevolgen zijn zodra de maatschappij weer opent. Het is interessant om te volgen of de groei in cybercrime zal afvlakken, of dat deze crisis een al bestaande trend heeft versterkt. De stijging in cybercrime wordt deels veroorzaakt door online fraude. Hierbij spelen ook andere factoren een rol die zich buiten de modelgrenzen bevinden. Het veiligheidsgevoel in de samenleving wordt ook beïnvloed door de coronacrisis. Verschillen in het draagvlak voor coronamaatregelen en polarisatie kan tot conflict leiden. Demonstraties hebben het risico uit te lopen op rellen.

Het aandachtsgebied richt zich op risicogroepen die vatbaarder kunnen worden voor criminaliteit of kwetsbaar voor ondermijnende criminaliteit. Naleving van de gedragsregels die door de overheid zijn opgesteld zijn om de verspreiding van het virus te controleren worden in dit model niet (direct) geadresseerd.

Aandachtsgebieden

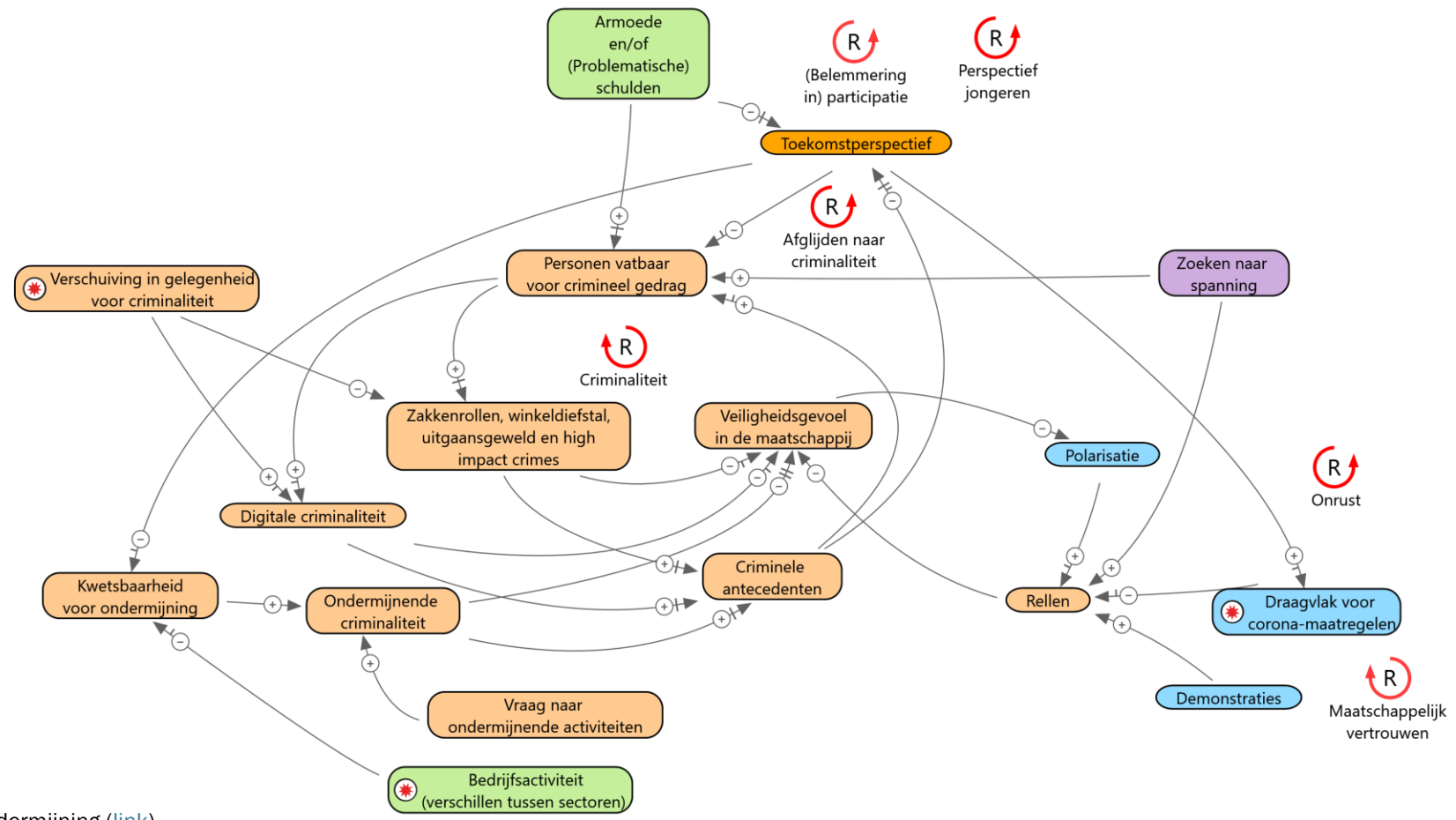
Grotere kwetsbaarheid ondernemers voor ondermijning ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model veiligheid](#)

SUB-MODEL VEILIGHEID

Aandachtsgebieden

Grotere kwetsbaarheid voor ondermijning ([link](#))

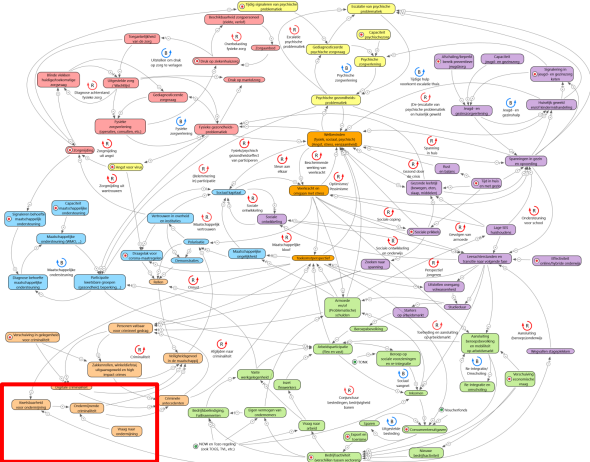

[Naar inleiding van dit thema](#)

KWETSBAARHEID VOOR ONDERMIJNING (1/4)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>Door de coronacrisis kan een nieuwe groep personen in de samenleving kwetsbaar worden voor ondermijning. Ondermijning kent vele verschijningsvormen, kenmerkend daarbij is dat de grenzen tussen de zogeheten onder- en bovenwereld vervagen. Mensen worden kwetsbaar om in de onderwereld 'gezogen' te worden als ze bijvoorbeeld in geldnood zitten of weinig toekomstperspectief hebben. Het is nog niet duidelijk of de groep personen vatbaar voor crimineel gedrag en ondermijning door de sociaaleconomische gevolgen van de crisis zal toenemen. Men voorziet hier wel risico's.</p>	<p>Ondermijnende criminaliteit is onder andere afhankelijk van de aanwezigheid van personen die hier kwetsbaarheid voor hebben ontwikkeld. Bijvoorbeeld ondernemers die financiële tegenslag ervaren of personen met een verminderd toekomstperspectief. Dit kan in kleine stapjes gaan als het uitlenen van een bankpas, of het ter beschikking stellen van een bedrijfsruimte. Door de verlaagde economische activiteit kunnen ondernemers in geldnood extra kwetsbaar worden voor ondermijnende criminaliteit. Zij zijn aantrekkelijk vanwege bijvoorbeeld panden, vervoersmiddelen, witwasmogelijkheden, of invloed die criminelen kunnen inzetten. Hier zijn wel signalen voor, maar dit is nog niet aangetoond.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<ul style="list-style-type: none"> • 3.10 Perspectief jongeren: jongeren die vanwege de coronacrisis minder goede vooruitzichten zien voor henzelf en ouders of verzorgers zijn meer vatbaar om bijvoorbeeld als geldezels ingezet te worden. • 5.1 Criminaliteit: personen die al crimineel gedrag vertonen en door verandering in gelegenheid wellicht een ander type delict plegen. • 5.2 Afglijden naar criminaliteit: indien personen die meer vatbaar geworden zijn voor crimineel gedrag een eerste delict plegen kan de vatbaarheid voor een volgend delict hoger worden. Ditzelfde kan ook opgaan voor iemand die in kleine stapjes in de ondermijnende criminaliteit afglijdt. • 6.1: Onrust: de onrust in de samenleving rondom het coronabeleid en contactbeperkende maatregelen kan onder invloed van verveling en oproepen op social media een kleine groep aanzetten tot rellen. 	

KWETSBAARHEID VOOR ONDERMIJNING (2/4)

EFFECTEN

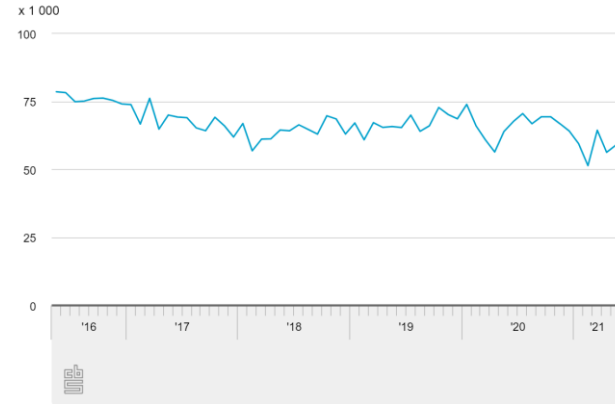
Waargenomen effecten (vooral criminaliteit)

- **Lichte daling** (1%) van het aantal totaal geregistreerde misdrijven in 2020 ten opzichte van 2019 (Nederlandse Politie, 2021).
- **Verschuiving van geregistreerde misdaden:** woninginbraken -23%, zakkenrollen -46% en een toename in cybercrime (met name fraude en oplichting) +127%. Daarnaast is er een toename in overlast (+39%) geregistreerd (Nederlandse Politie, 2021).
- Tijdens de eerste golf konden 14 duizend misdrijfzaken en 3 duizend strafzaken **niet door de rechter behandeld worden**. In februari 2021 is ongeveer 70% van deze zaken ingelopen. De opgelopen achterstand zal naar verwachting eind 2021 volledig zijn weggewerkt (Raad voor de rechtspraak, 2021).

Mogelijke effecten

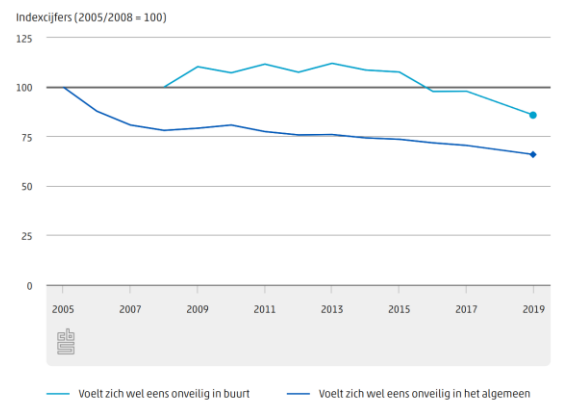
- **Toename verweving onder- en bovenwereld door ondermijnende activiteiten zoals onderhandse leningen.** Sommige ondernemers (bijv. horeca) zijn kwetsbaarder geworden door een afname in economische activiteit.
- Een **stijging in personen vatbaar voor crimineel gedrag** vanwege een gebrek aan toekomstperspectief en zoeken naar spanning (ook bijvoorbeeld door rellen). Dit wordt versterkt doordat een eerder antecedent of exposure aan criminaliteit een voorspeller is voor een nieuw delict.
- **Onduidelijk wat het effect op het veiligheidsgevoel zal zijn.** In 2019 was een stijgende trend in veiligheidsgevoel en vertrouwen in rechtspraak en politie waar te nemen (CBS, 2020b). De daling van high-impact crimes in 2020 zou dit kunnen versterken, maar gezien de subjectieve aard zou het vertrouwen in de rechtspraak en politie vanwege de coronamaatregelen-handhaving ook kunnen dalen.

Geregistreerde misdrijven

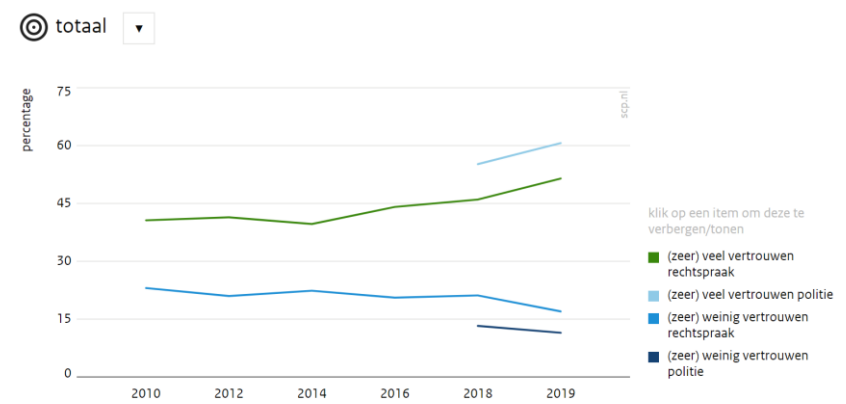
Bron: CBS, 2021e

3.1.2 Veiligheidsbeleving - trends¹⁾

Bron: CBS, 2020b

Vertrouwen in rechtspraak en politie

Bron: SCP (CV'10-'19)

Bron: SCP, 2020h

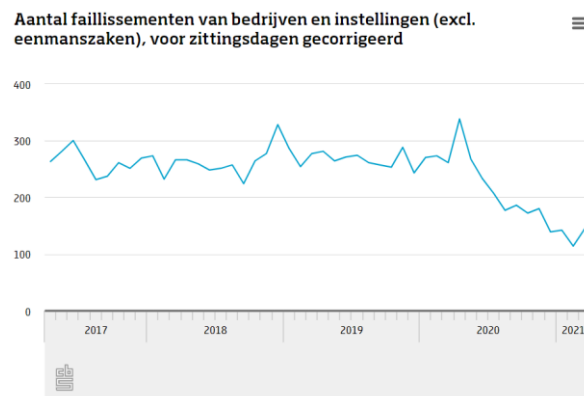
› KWETSBAARHEID VOOR ONDERMIJNING (3/4)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

- Ondernemers waarbij de bedrijfscontinuïteit op het spel staat door de verminderde economische activiteit.
- Ondernemingen met een bepaalde infrastructuur zijn extra aantrekkelijk voor ondermijnende criminaliteit. Voorbeelden zijn het transportnetwerk in de sierteelt tot zelfs toegang tot jeugdspelers van amateur voetbalclubs (zie voorbeelden in kader rechts).

Vanwege de verschillende steunmaatregelen heeft de coronacrisis tot nu toe tot een daling in faillissementen geleid. Mogelijk zijn ondernemers extra kwetsbaar zodra deze steunmaatregelen afgebouwd worden.

Van de 248 mensen die de enquête hebben ingevuld, geeft ongeveer 8 procent aan dat ze een aanbod hebben gehad van een onbekende investeerder. Ondernemers die dit aangeven, komen uit verschillende branches, maar horeca, toerisme en retail zijn de meest voorkomende. Opvallend is dat de ondernemers aangeven daarvan geen aangifte te hebben gedaan (RIEC Veiligheidscoalitie Midden-Nederland, 2021)

Het is voor criminelen aantrekkelijk om misbruik te maken van de internationale positie van de sierteeltsector en de transporten van bloemen. In het programma 'Weerbare Sierteeltsector' werken gemeenten, opsporingsdiensten en het bedrijfsleven samen om de sierteeltsector weerbaar te maken tegen ondermijnende criminaliteit (VGB, 2020).

Risico op ondermijning

“De KNVB kent zelfs een voorbeeld waar jeugdspelers door geldschietters werden geronseld als drugskoerier” (Dagblad van het Noorden, 2020).

KWETSBAARHEID VOOR ONDERMIJNING (4/4)

UITGELICHT

Mogelijke toename van de verweving van onder- en bovenwereld door ondermijnende activiteiten zoals onderhandse leningen. Sommige ondernemers (bijv. horeca) zijn kwetsbaarder geworden door een afname in economische activiteit.

Lichte daling van het aantal totaal geregistreerde misdrijven in 2020 ten opzichte van 2019 en een verschuiving van geregistreerde misdaden: afname van woninginbraken en zakkenrollen en een toename in cybercrime (breed) en oplichting (zie feedback loop '[criminaliteit](#)').

Een mogelijke stijging in personen vatbaar voor crimineel gedrag vanwege een gebrek aan toekomstperspectief en een zoektocht naar spanning. Dit wordt versterkt doordat een eerder antecedent of exposure aan criminaliteit een voorspeller is voor een nieuw delict. Een onderbouwing voor deze te verwachte stijging is te zien in de feedback loops '[criminaliteit](#)' en '[afglijden naar criminaliteit](#)' die beide versterkend werken.

Vanwege de verschillende steunmaatregelen heeft de coronacrisis tot nu toe tot een daling in faillissementen geleid. Mogelijk zijn ondernemers extra kwetsbaar voor ondermijning zodra deze steunmaatregelen worden afgebouwd.

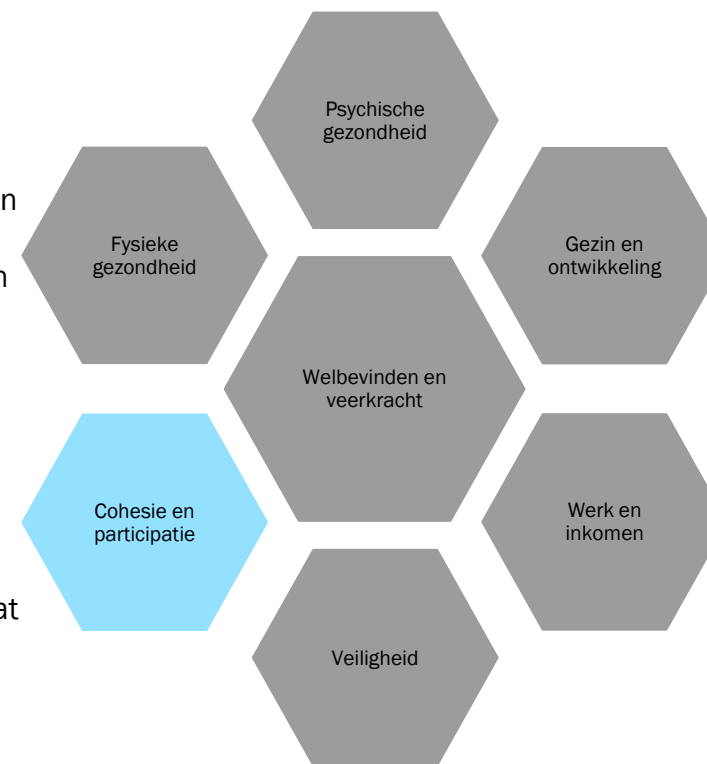

THEMA COHESIE EN PARTICIPATIE

INLEIDING

De contactbeperkende maatregelen zorgen voor een afname van het aantal ontmoetingen. Dit maakt het lastiger om mensen ‘binnenboord’ te houden. Daarmee zijn de maatregelen een risico voor uitsluiting van (kwetsbare) personen in onze maatschappij. Zo worden bepaalde activiteiten en voorzieningen niet of veel minder aangeboden, waardoor de participatie van kwetsbaren onder druk staat. Het gaat daarnaast niet alleen om uitgesloten worden, maar ook het uitsluiten van zichzelf doordat mensen die extra risico lopen vrijwillig in thuisquarantaine zitten. Door het vele thuiszitten komen mensen minder in contact met personen die anders tegen problemen in de wereld aankijken. In de online wereld kunnen mensen in een bubbel terecht komen waar alleen gelijkgestemden in zitten, dit kan een risico zijn voor polarisering, in onderzoeken van o.a. het SCP is dit echter niet naar voren gekomen (Alderliesten e.a., 2021).

De sociale cohesie in de samenleving wordt zowel positief als negatief beïnvloed. De crisis heeft (op lokaal niveau) diverse nieuwe burgerinitiatieven tot stand gebracht waar mensen elkaar ontmoeten die dat voorheen nog niet deden, dit bevorderend de sociale cohesie. Het afnemende vertrouwen in de overheid heeft juist een negatief effect op de sociale cohesie. We zien daarnaast dat in de samenleving nieuwe scheidslijnen ontstaan. Denk hierbij aan mensen met een contactberoep & thuiswerkers, jong & oud en mensen met & mensen zonder tuin etc. Ook het feit dat de effecten van de crisis sommige groepen in onze samenleving harder raken dan andere heeft een negatief effect op de sociale cohesie. Het risico bestaat dat bestaande ongelijkheden in de samenleving door de pandemie versterkt worden (Alderliesten e.a., 2021). De mate van ontevredenheid met het gevoerde coronabeleid leeft daarbij sterker bij de groep die harder door de economische en sociale gevolgen getroffen wordt en bij mensen met een kwetsbare maatschappelijke positie (Engbersen e.a., 2021).

Aandachtsgebieden

Polarisatie en afnemend vertrouwen in de overheid ([link](#))

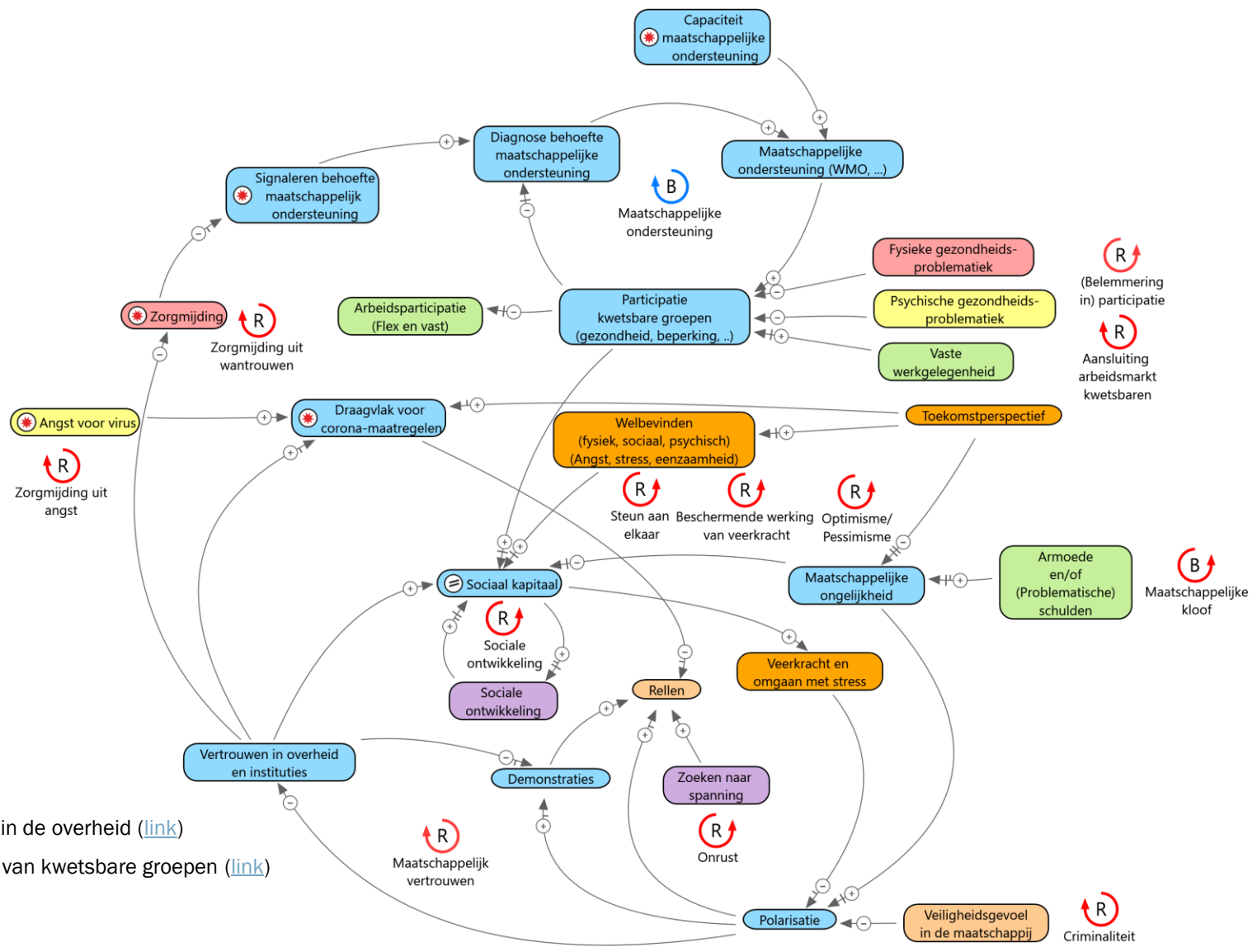
Daling maatschappelijke participatie van kwetsbare groepen ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model cohesie en participatie](#)

SUB-MODEL COHESIE EN PARTICIPATIE

Aandachtsgebieden

- Polarisatie en afnemend vertrouwen in de overheid ([link](#))
- Daling maatschappelijke participatie van kwetsbare groepen ([link](#))

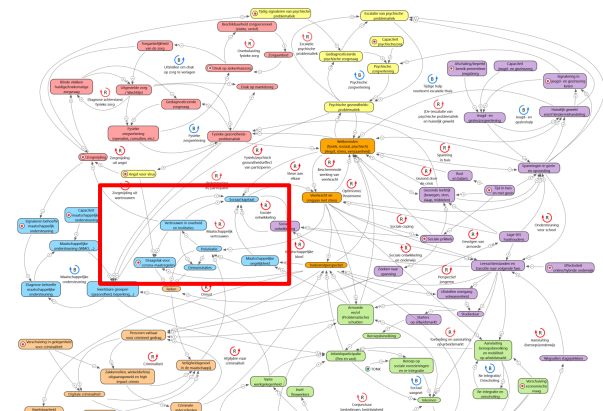

[Naar inleiding van dit thema](#)

› POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (1/7)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>Vertrouwen in instituties en politiek is belangrijk voor de democratie en de relatie tussen burger en overheid. Daar waar mensen zich aan de start van de crisis achter de leider scharen die de externe dreiging aanpakt ('<i>rally around the flag effect</i>') wordt de overheid na verloop van tijd meer afgerekend op haar handelen tijdens de crisis. Naast vertrouwen in de overheid is vertrouwen in onbekenden (sociaal vertrouwen) ook van belang voor de sociale samenhang in de maatschappij. De verschillende vormen van maatschappelijk vertrouwen grijpen op elkaar in, mensen met meer vertrouwen in instituties hebben bijvoorbeeld ook meer vertrouwen in de medemens (SCP, 2020d)</p>	<p>De mate van polarisatie in de samenleving zegt iets over wij-zij-denken. De aanwezigheid van maatschappelijke ongelijkheid is een belangrijke oorzaak voor polarisatie. Daarnaast zijn ook veerkracht en veiligheidsgevoelens van invloed. Polarisatie werkt door in de hoeveelheid demonstraties die gehouden worden, dit kan in sommige gevallen doorslaan in rellen. Dit hebben we in deze crisis meegemaakt rondom de invoering van de avondklok. Een toename van polarisatie heeft ook zijn effect op de mate waarin er vertrouwen is in de overheid. Meer vertrouwen in de overheid zorgt voor meer sociaal kapitaal (vertrouwen in de medemens), meer draagvlak voor (corona)maatregelen en een dempend effect op zorgmijding.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<p>1.2 Zorgmijding uit wantrouwen: de indirecte invloed van veerkracht op zorgmijdend gedrag. Argwaan tegenover de overheid en andere instituten kan leiden tot zorgmijding.</p> <p>6.1 Onrust: wanneer polarisatie leidt tot rellen, kan dit middels een verhoogde mate van onveiligheidsgevoelens een stuwend effect hebben op polarisatie</p> <p>6.2 Maatschappelijk vertrouwen: een toename van vertrouwen in overheid en medemens sterkt de veerkracht en vermindert polarisatie</p>	

POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (2/7)

EFFECTEN

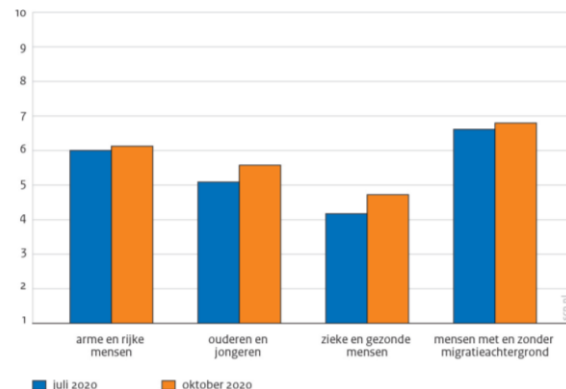
Mogelijke effecten

- Tegenvallende economische prestaties zorgen in het algemeen voor een afname in politiek vertrouwen. **Eventuele toekomstige economische effecten zoals werkloosheid en verminderde economische groei kunnen daarmee doorwerken in het vertrouwen in de overheid** (SCP 2020c)
- De coronacrisis kan onder jongeren voor een blijvende verandering zorgen van opvattingen en daarmee op de lange termijn ook de **publieke opinie in Nederland doen veranderen** (SCP, 2020c)

Waargenomen effecten

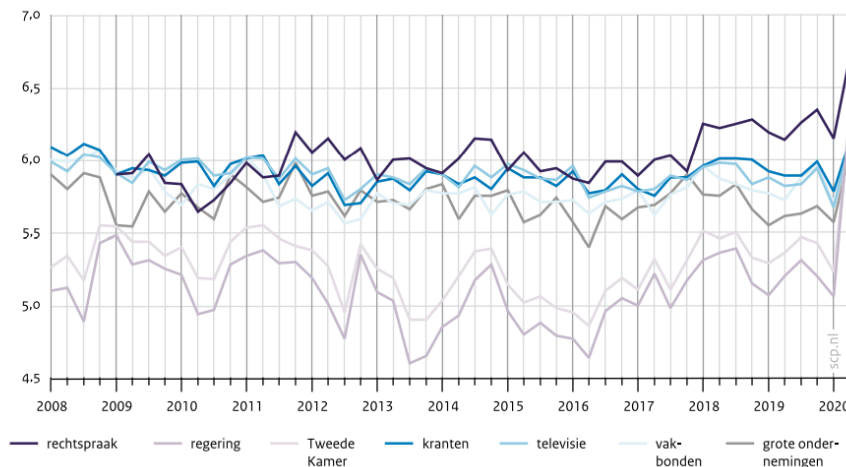
- Diverse onderzoeken **kenmerken Nederland als *high political trust society***, hiermee bevinden we ons in de Europese subtop (SCP, 2020c).
- **Jongeren krijgen het meeste de schuld**, zij voelen zich aangevallen (SCP, 2021b)
- **Meer ervaren wrijving tussen sociale groepen**: jong vs oud en kwetsbare vs gezonde mensen (SCP, 2021b).
- De **bereidheid elkaar te helpen** is gedurende de crisis **niet gedaald**, dit was wel de verwachting (Engbersen e.a., 2021)
- De **eensgezindheid over wat ons bedreigt** is de afgelopen tijd **steeds minder geworden** (Alderliesten e.a., 2021)
- **Aan het begin van de crisis was het vertrouwen in de overheid dermate toegenomen** dat het op het **hoogste niveau** lag van **50 kwartaalmetingen** van het Burgerperspectieven onderzoek (SCP, 2020c)

Ervaren wrijving tussen sociale groepen

SCP, 2021b

Vertrouwen in zeven instituties, bevolking van 18+, 2008-2020/2 in gemiddelde rapportcijfers

Bron: SCP, 2020c (Continu Onderzoek Burgerspectieven 2008/1 - 2020/2)

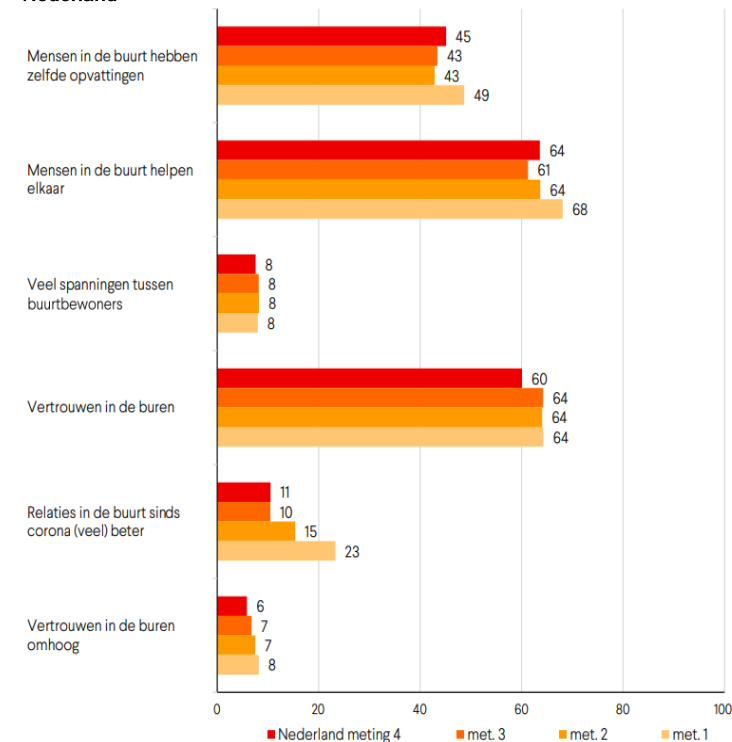
POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (3/7)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

- In april 2020 vonden meer mensen dat buurtbewoners dezelfde opvattingen hebben en dat mensen elkaar helpen in de buurt in vergelijking met de drie latere metingen (Engbersen e.a., 2021)
- Aan het begin van de crisis vond bijna een kwart dat de relaties in de buurt veel beter waren sinds corona, daarna is dit gedaald en ligt de laatste twee metingen op ongeveer 10% (Engbersen e.a., 2021)
- In de eerste periode van de crisis gaf ongeveer 66% van de respondenten aan dat ze veel vertrouwen hadden in de overheid, 80% gaf aan vertrouwen te hebben in instanties als RIVM en GGD. In de loop van het jaar is dit vertrouwen afgenomen, bij de laatste meting in maart 2021 lijkt het onder het 'normale' niveau te zakken (Engbersen e.a., 2021)
- Het vertrouwen in familie en vrienden is sinds de start van de crisis onverminderd hoog, het vertrouwen in burens ligt lager en is sinds de start van de crisis ook afgenomen (Engbersen e.a., 2021)
- Het institutioneel vertrouwen is het hoogste bij jongere mensen, het neemt vervolgens met de leeftijd af, bij 65 plussers is een lichte stijging waarneembaar (Engbersen e.a., 2021)
- Bij vertrouwen in de medemens hebben juist respondenten onder de 35 het minste vertrouwen (Engbersen e.a., 2021)
- Hoe hoger opgeleid, hoe meer vertrouwen men heeft in zowel instituties als de medemens. Er is minder institutioneel vertrouwen en minder vertrouwen in de medemens zichtbaar bij mensen die er financieel slechter aan toe, arbeidsongeschikt of werkzoekend zijn. Zelfstandigen hebben opvallend genoeg een relatief laag institutioneel vertrouwen, maar wel een gemiddeld hoog vertrouwen in de medemens. Wat betreft de gezondheid van mensen, komt naar voren dat mensen met slechte of matige gezondheid een lager institutioneel vertrouwen en minder vertrouwen in de medemens hebben (Engbersen e.a., 2021)
- Respondenten die aangeven dat ze niet bereid zijn om zich te laten vaccineren hebben zowel zeer laag institutioneel vertrouwen als een laag vertrouwen in de medemens. Het verschil met respondenten die wel bereid zijn tot vaccinatie, bleef bestaan toen gecontroleerd werd voor demografische en financiële achtergrondvariabelen (Engbersen e.a., 2021)

Percentage respondenten (helemaal) eens met de uitspreken over de buurt, in Nederland

Engbersen e.a., 2021

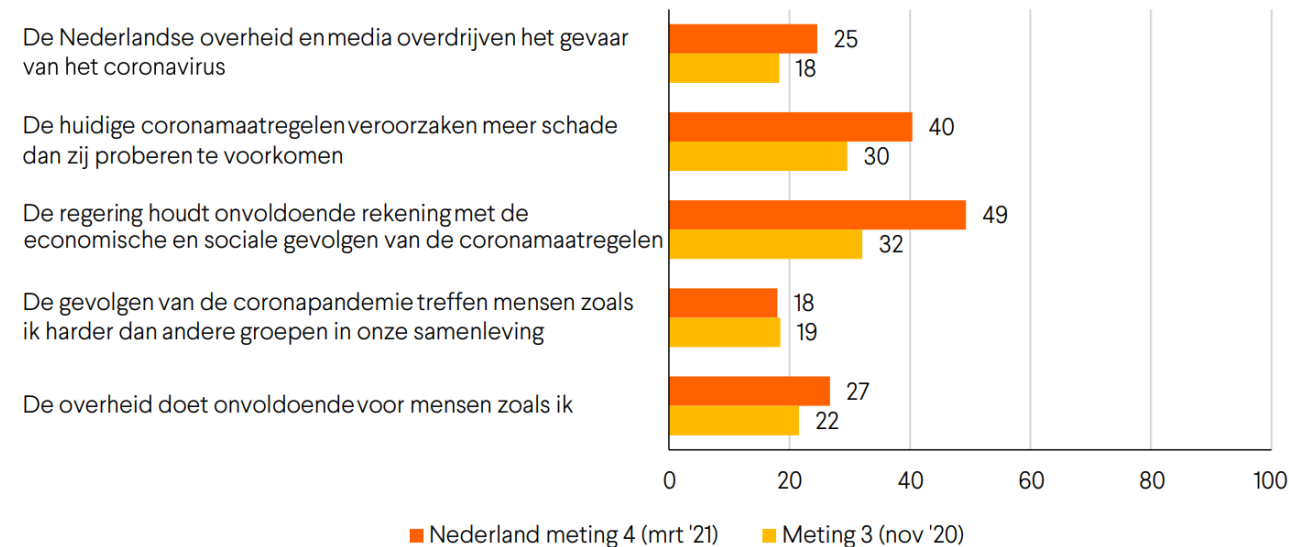
› POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (4/7)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

- In het onderzoek van Engbersen e.a. (2021) zijn diverse vragen gesteld over onvrede met het overheidsbeleid, **op één vraag na is bij alle vragen een stijging van de onvrede waarneembaar.**
- **Bijna de helft** van de respondenten van het onderzoek van Engbersen e.a. (2021) is in maart 2021 **van mening dat de overheid te weinig rekening houdt met de economische en sociale gevolgen**, dit is een toename van 17% ten opzichte van de vorige meting in november 2020.
- Uit een verkenning van Broekroelofs & Poerwoatmodjo (2021) naar ervaren discriminatie tijdens de COVID-19 crisis onder Nederlanders met een Oost-Aziatische achtergrond, blijkt dat alle deelnemende respondenten **sinds het coronavirus meer discriminatie ervaren.** Bij vrijwel alle respondenten is tevens de angst voor geweld toegenomen.

Percentage respondenten dat vertrouwen heeft in instanties en mensen, in Nederland

Bron: Engbersen e.a., 2021

POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (5/7)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

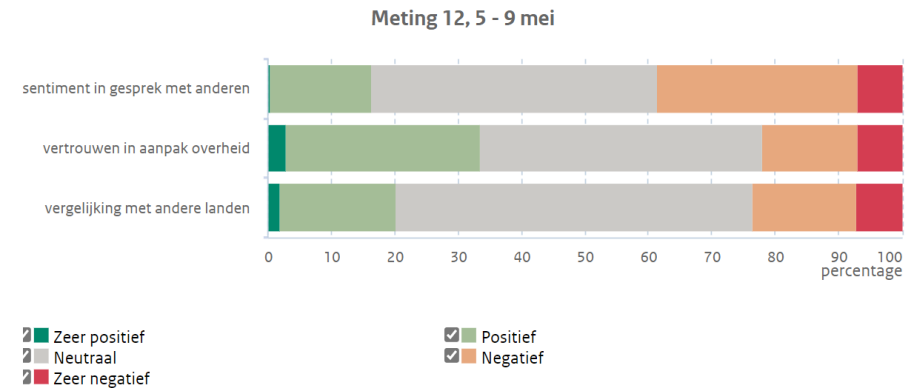
- Bij de laatste meting in mei 2021 gaf 34% van de deelnemers aan dat ze (veel) vertrouwen hebben in de manier waarop de Nederlandse overheid het coronavirus onder controle probeert te houden. Bij de start van de metingen van het RIVM in april 2020 gaf iets meer dan 73% aan dat ze vertrouwen hadden in de manier waarop de overheid het coronavirus onder controle probeert te houden.
- In mei 2021 zegt 20% van de deelnemers dat Nederland het (veel) beter doet dan andere landen, 24% beoordeelt het beleid juist als veel slechter.
- In juli 2020 gaf iets meer dan 70% van de respondenten aan dat ze positief zijn over de Nederlandse aanpak t.o.v. andere landen, dit is gedaald naar ongeveer 20% in de drie metingen die in 2021 zijn gedaan.
- Bij de laatste meting in mei 2021 gaf bijna 76% van de respondenten aan dat ze vinden dat de overheid haar best doet om het goed te doen.
- Voor het achterhalen van de mening over de aanpak van de overheid zijn verschillende stellingen voorgelegd. Een van deze stellingen gaat over het goed afwegen van maatschappelijke belangen, in mei 2020 gaf 69% aan dat ze denken dat de overheid maatschappelijke belangen goed afweegt, in mei 2021 is dit gedaald naar 48%.

Bron: RIVM, [Welbevinden en leefstijl | RIVM](#)

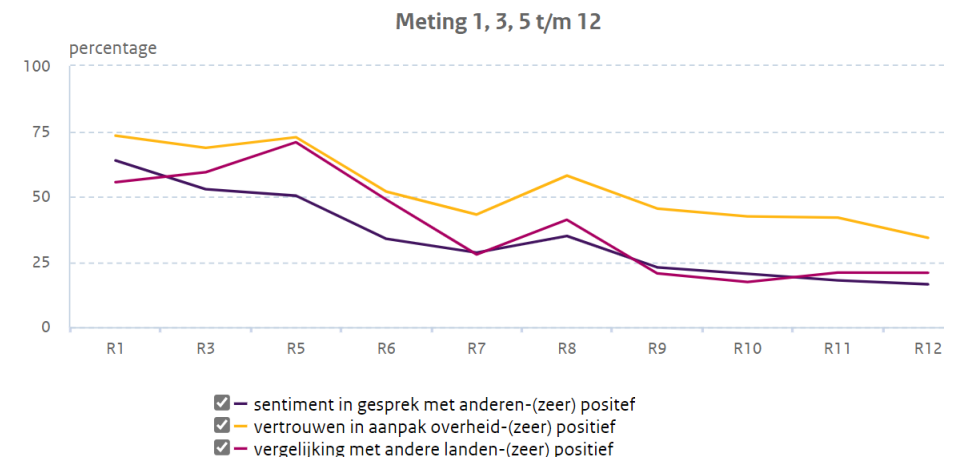
Meetrondes

Ronde 1: 17-24 april 2020 | Ronde 2: 7-12 mei | Ronde 3: 27 mei - 1 juni | Ronde 4: 17-21 juni | Ronde 5: 8-12 juli | Ronde 6: 19-23 augustus | Ronde 7: 30 september - 4 oktober | Ronde 8: 11-15 november | Ronde 9: 30 december 2020 - 3 januari 2021 | Ronde 10: 10-14 februari | Ronde 11: 24-28 maart | Ronde 12: 5-9 mei.

Beeld van de aanpak van het coronavirus door de Nederlandse overheid

Verandering in beeld van de Nederlandse aanpak

POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (6/7)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

Recent onderzoek van Peeters e.a. (2020) schetst vijf thema's die bepalend zijn voor de aanwezigheid van een gebrek aan vertrouwen in de democratische rechtstaat en zijn instituties. Het gaat hier om:

1. Een onzichtbare overheid die de burger te weinig aan de hand neemt zodat deze zich aan zijn lot overgelaten voelt;
2. Een onzichtbare burger die zich niet gezien voelt door de overheid en waarbij de overheid niet weet wat er speelt;
3. Onvrede voortgestuwd vanuit een wij-zij gevoel, waarbij de 'wij-groep' zich achtergesteld voelt of het gevoel heeft dat de 'zij-groep' bevoordeeld wordt;
4. Je niet gehoord voelen als burger;
5. Incompetentie, waarbij burgers vinden dat politiek bedreven wordt met angst voor het grote verhaal, gericht op het winnen van stemmen en de korte termijn.

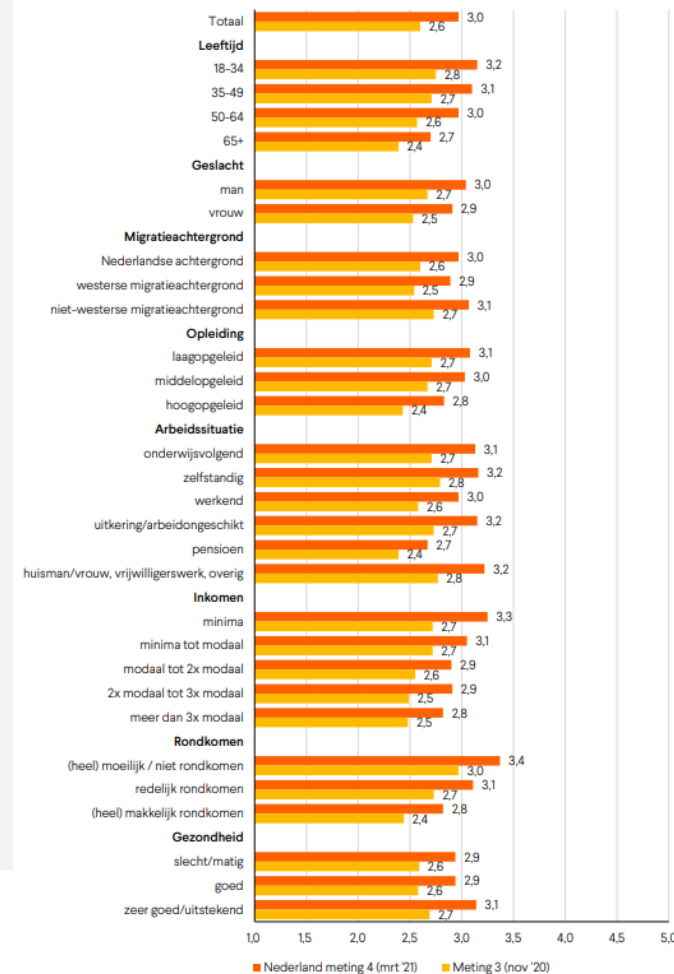
De respondenten in dit onderzoek waren zowel politiek actieve en politiek teruggetrokken en hoger en lager opgeleiden respondenten. Daarnaast bleken vrijwel alle respondenten, zowel hoog als laag opgeleid goed geïnformeerd te zijn, binnen dit onderzoek wijten zij het wantrouwen dus niet aan een gebrek aan kennis.

Het wij-zij gevoel is zowel voor het ontstaan van wantrouwen in instituties als polarisatie een belangrijke oorzaak. Dit wij-zij gevoel is voor een groot deel afhankelijk van de mate waarin er ongelijkheid in de samenleving aanwezig is. Daarnaast zien we in de huidige crisis ook nieuwe scheidslijnen tussen groepen ontstaan.

Risicokenmerken en groepen

- Er is significant meer ontevredenheid over het overheidsbeleid bij jongeren, mensen in meerpersoonshuishoudens en mensen met een (zeer) goede gezondheid ten opzichte van ouderen, alleenstaanden en mensen met een slechte gezondheid (Engbersen e.a., 2021)
- In het onderzoek van Engbersen e.a. (2021) komt ook een verschil qua opleidingsniveau en inkomen naar voren in relatie tot de tevredenheid met overheidsbeleid. **Zo zijn mensen met een lagere opleiding en/of een laag inkomen significant meer ontevreden** dan mensen met een middelbare of hogere opleiding en/of een hoger inkomen. Mensen die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen zijn hierbij veel vaker ontevreden over het overheidsbeleid.

Onvrede met overheidsbeleid (0-5) naar diverse persoonskenmerken

Bron: Engbersen e.a., 2021

› POLARISATIE EN VERTROUWEN IN OVERHEID (7/7)

UITGELICHT

De coronacrisis kan onder jongeren voor een blijvende verandering zorgen van opvattingen en daarmee op de lange termijn ook de publieke opinie in Nederland doen veranderen

Zowel het vertrouwen in burens als in de overheid lag in het begin van de coronacrisis hoger dan gedurende de crisis en bij de laatste metingen in maart 2021. Het vertrouwen in familie en vrienden blijft onverminderd hoog. Het wij-zij gevoel in de samenleving is zowel voor het ontstaan van wantrouwen in instituties als polarisatie een belangrijke oorzaak. Dit wij-zij gevoel is voor een groot deel afhankelijk van de mate waarin er ongelijkheid in de samenleving aanwezig is, deze ongelijkheid kan versterkt worden door een daling van het toekomstperspectief ([zie feedback loop 'maatschappelijke kloof'](#)). De mogelijke invloed van een daling van het vertrouwen in de overheid op een toename van polarisatie in de samenleving is terug te zien in de [feedback loop 'maatschappelijk vertrouwen'](#).

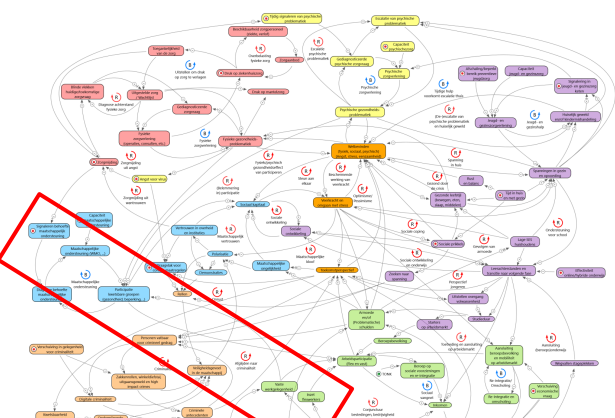
Bijna de helft van de respondenten van het onderzoek van Engbersen e.a. (2021) is in maart 2021 van mening dat de overheid te weinig rekening houdt met de economische en sociale gevolgen. Ook binnen het gedragsonderzoek van het RIVM is ongeveer de helft van de respondenten het eens met de stelling dat maatschappelijke belangen goed worden afgewogen. De effecten van vertrouwen in de overheid zijn zoals gezegd terug te zien in de feedback loop ['maatschappelijk vertrouwen'](#).

Opleiding, financiële situatie, arbeidsongeschiktheid en gezondheid zijn van invloed op de mate van vertrouwen in de overheid en in de medemens. Het grootste verschil is waarneembaar tussen de groep die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen en de groep die (heel) makkelijk kunnen rondkomen. Mensen die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen zijn veel vaker ontevreden over het overheidsbeleid. Dit is onder andere terug te zien in de feedback loops ['maatschappelijk vertrouwen'](#) en ['maatschappelijke kloof'](#).

› PARTICIPATIE KWETSBARE GROEPEN (1/4)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>De coronamaatregelen zorgen voor onderbreking of verandering in de ondersteuning die kwetsbare personen gebruiken. Werk op afstand is niet altijd mogelijk of men werkt in een getroffen sector. Sociale netwerken van kwetsbaren zijn vaak al beperkter en soms afhankelijk van een vaste dagstructuur, maatregelen en bezoekenregelingen zetten sociaal contact verder onder druk. Invoeren en wijzigen van maatregelen kan een verandering in dagstructuur betekenen die niet altijd makkelijk verwerkt wordt. Voor mensen met een verstandelijke beperking kan het verwerken van nieuws over de crisis of maatregelen ingewikkeld zijn.</p>	<p>De groep kwetsbaren in onze samenleving neemt mogelijk toe in omvang als gevolg van de crisis, bijvoorbeeld door lange termijn gezondheidseffecten of het verzwaren van eerder al aanwezige psychische problematiek. Het signaleren van een behoefte is het startpunt voor ondersteuning, zorgmijding kan dit in de weg staan. Gepast werk kan een grote rol spelen in participatie. In een aantal sectoren staat de werkgelegenheid echter onder druk wat ook invloed heeft op de arbeidsparticipatie van kwetsbaren. Een lagere participatie in werk en het sociale leven zet het sociaal kapitaal van deze groep onder druk.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<ul style="list-style-type: none"> • 1.1 Zorgmijding uit angst: Vermijden van zorg en ondersteuning als gevolg van angst voor het virus • 1.2 Zorgmijding uit wantrouwen: Vermijden van zorg en ondersteuning als gevolg van wantrouwen tegenover overheden en andere organisaties • 6.3 Maatschappelijke ondersteuning: De mate waarin ondersteuning beschikbaar is en wordt gebruikt • 6.5 Belemmering in participatie: Belemmering in participatie als gevolg van fysieke en psychische problematiek • 6.8 Fysiek/psychisch gezondheidseffect van participatie: Positieve bijdrage van participatie in het voorkomen van negatieve fysieke en psychische effecten 	

PARTICIPATIE KWETSBARE GROEPEN (2/4)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

- Stagnatie **aantal banen gecreëerd via banenafpraak** in het tweede kwartaal van 2020, weer lichte toename in 3^e kwartaal (UWV, 2021d). Doel van 125.000 banen in 2026 staat onder druk. Aantal aanvragen en banen beschut werk stijgt in lijn met pre-corona trend (UWV 2021e).
- **Belemmering in openstellen van en/of reizen naar dagbesteding of werk.**
- **Werken op afstand niet vanzelfsprekend** voor mensen met behoefte aan extra begeleiding of hulpmiddelen
- Tijdens 1^e golf is 13% van de **sw-bedrijven** geheel gesloten en 32% deels. Ziekteverzuim en ziekte duur bij sw-bedrijven toegenomen. (SBCM, 2020).
- Bij veel laaggeletterde en mensen met een LVB is de **dagstructuur veranderd**, dit gaat vaak gepaard met een **toename in negatieve gevoelens** (VGN, 2021)
- 49% van de naasten van personen met een verstandelijke beperking vindt dat de **kwaliteit van leven tijdens de 1^e lockdown is afgenomen**, geen verschil obv woonsituatie. **Naasten zijn tevreden over zorg en ondersteuning** (NIVEL, 2020b)
- **Toegang tot WMO lijkt niet beperkt** (toename met 5% in 1^e helft 2020) (CBS, 2020d)
- Vóór corona beoordeelden mensen met een **chronische ziekte en/of beperking hun leven gemiddeld met een 7,4**, dit gemiddelde daalde in Mei 2020 tot een 5,8. Het missen van naasten familie is hiervoor de grootste aanleiding (Ieder(in), 2020).

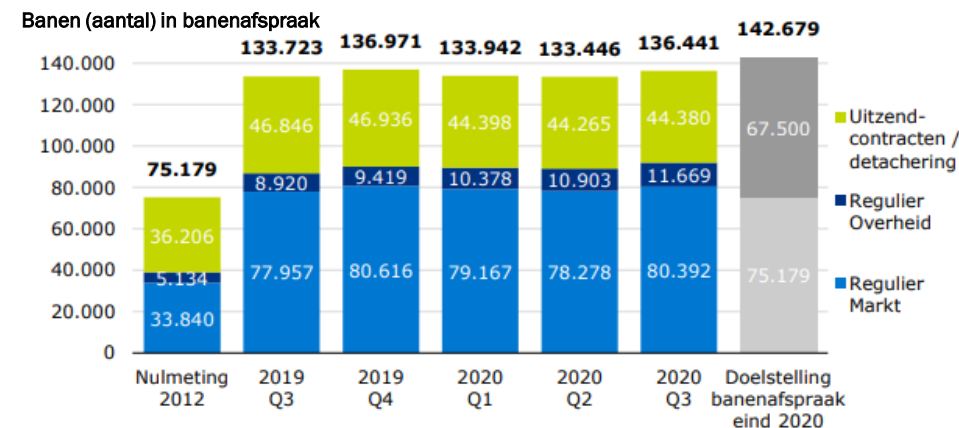
Mogelijke effecten

- Bij grote belasting van uitvoerings-, zorg- en ondersteuningscapaciteit bestaat de **vrees dat 'lichte' gevallen buiten de boot vallen.**
- **Verdringing** van kwetsbare personen op de arbeidsmarkt.
- Nog geen eenduidig beeld of **welbevinden** van mensen met een beperking snel herstelt na een lockdown. (RIVM, 2021a)

Grootste problemen door de coronacrisis en overheidsmaatregelen voor mensen met een beperking of chronische ziekte

Grootste problemen door coronacrisis	
Het missen van contact met naaste familieleden/geliefden	59%
Zorgen/angst voor besmetting	50%
Uitstellen van medische behandelingen en afspraken	37%
Verlies van eigen regie of grip op de leefsituatie	33%
Binnen moeten blijven, niet naar buiten kunnen	27%
Het geheel/gedeeltelijk wegvallen van werk of vrijwilligerswerk	23%
Het geheel/gedeeltelijk wegvallen van zorg of ondersteuning	22%
Het geheel/gedeeltelijk wegvallen van dagbesteding	18%
Overbelasting van mijn mantelzorgers	11%
Het geheel/gedeeltelijk wegvallen van onderwijs/studie	7%
Geen van deze problemen	2%

Bron: (Ieder(in), 2020)

Bron: UWV 2021d

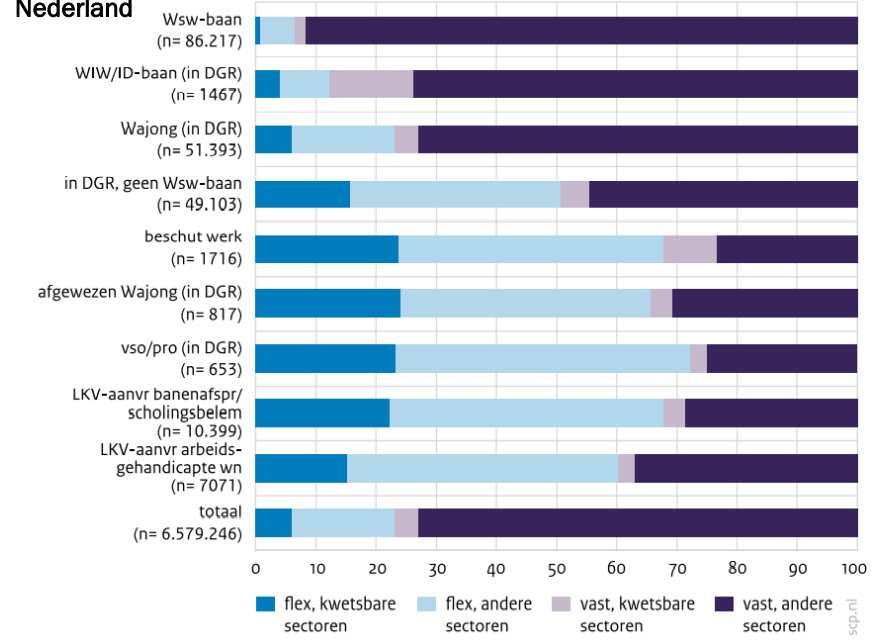
PARTICIPATIE KWETSBARE GROEPEN (3/4)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

Een groot aantal bekende kwetsbare groepen worden dubbel geraakt door de crisis. Zij werken vaker in krimp sectoren en zij hebben vaker een flexibel contract (SCP, 2020a). Bij economische krimp en een verruiming van de arbeidsmarkt kunnen daarnaast verdringingseffecten ontstaan. Personen die afhankelijk zijn van vervoer en/of van werk/dagbesteding op een fysieke locatie of die in een instelling wonen zijn (met name in de 1^e lockdown) geconfronteerd met grote beperkingen in sociale interactie.

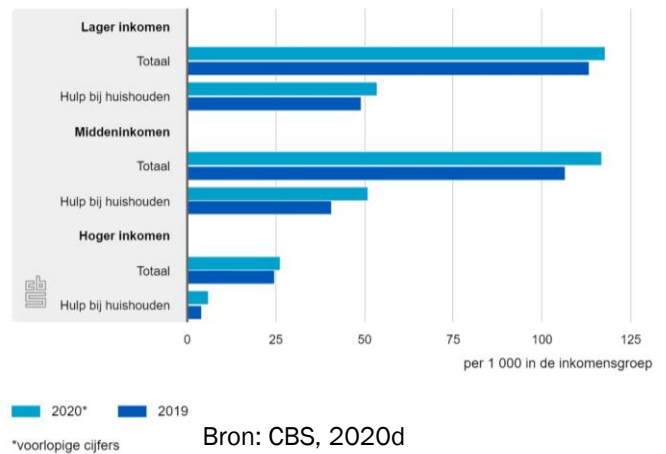
Verdeling flex/vast dienstverband en kwetsbare sectoren, arbeidsgehandicapte werknemers in Nederland

Bron: SCP, 2020a obv CBS-microdata

Risicokenmerken en groepen

- Personen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, psychische of (chronische) fysieke gezondheidsproblematiek. In het bijzonder, personen met verhoogde kwetsbaarheid voor corona, zoals longpatiënten.
- Lichte tot zware arbeidsbeperking, circa 1,2 miljoen personen met een (SER, 2020). Minder mogelijk tot thuiswerken of voorzetten werk op locatie. Sommige personen met een verstandelijke beperking of psychische problematiek kunnen daarnaast moeilijk omgaan met verandering
- Arbeidsbeperkten in oudere regelingen (WSW, WIW/ID en Wajong) hebben relatief vaker een vast contract. Personen in nieuwe regelingen (DGR, en beschut werk) hebben echter vaker een flexibel dienstbetrekking in een kwetsbare sector. Hierbij moet worden aangemerkt dat het verschil in dienstverband ook deels een gevolg is van de nieuwheid van de regelingen (SCP, 2020a)
- Een arbeidsbeperking i.c.m. met andere problematiek, zoals een taalachterstand, maakt mensen kwetsbaarder op de arbeidsmarkt

Bron: CBS, 2020d

PARTICIPATIE KWETSBARE GROEPEN (4/4)

UITGELICHT

De crisis heeft een grotere impact op het (in aangepaste vorm) voortzetten van werk en andersoortige dagbesteding van kwetsbare personen. Het verminderd kunnen participeren van kwetsbare personen kan versterkend doorwerken in de fysieke en psychische gezondheid van kwetsbaren ([‘fysiek en psychisch gezondheidseffect van participeren’](#)) en de [belemmering in participatie](#) versterken.

De kansen op de arbeidsmarkt voor kwetsbare personen staan onder druk doordat ze oververtegenwoordigd zijn in getroffen sectoren en omdat er in recente jaren in toenemende mate gebruik is gemaakt van flexibele arbeidsovereenkomsten. In 2020 is het aantal gecreëerde banen in de banenafpraak gestagneerd, mogelijk gaat het hier om een tijdelijke stagnatie. Het behalen van de banenafpraak doelen staat echter onder druk.

Bij een verruiming van de arbeidsmarkt treden er mogelijk verdringingseffecten op. In het bijzonder zijn personen kwetsbaar die een arbeidsbeperking in combinatie met andere problematiek hebben.

Het welbevinden van kwetsbare personen staat onder druk, primair door de beperking van het contact met naasten. De manier waarop mensen kunnen omgaan met het wegvallen van sociale contacten staat omschreven in de [feedback loop ‘sociale coping’](#). De beperking van het contact met naasten kan doorwerken in de [sociale ontwikkeling](#) wat een versterkende feedback loop vormt met sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal kan effect sorteren in de veerkracht van mensen waardoor het welbevinden nog meer onder druk kan komen te staan ([feedback loop ‘steun aan elkaar’](#)).

Voor mensen met een verstandelijke beperking of psychische problematiek kan het erg lastig zijn om zich aan te passen aan nieuwe maatregelen, in het bijzonder als de structuur van de dag hierdoor veranderd.

THEMA WELBEVINDEN EN VEERKRACHT

INLEIDING

Welbevinden staat voor de mate waarin iemand zich lichamelijk, geestelijk en sociaal goed voelt. Doordat het op alle drie deze aspecten betrekking heeft, is er ook een breed palet aan elementen van invloed op welbevinden. Zo is er uiteraard een wisselwerking met de mate waarin een persoon fysiek dan wel psychisch gezond is. Een zwakkere fysieke of psychische gezondheid heeft een negatieve doorwerking in het welbevinden van iemand. Anderzijds heeft een hogere mate van welbevinden ook een positieve invloed op mogelijke fysieke of psychische problemen. Daarnaast is er de wederzijdse relatie tussen veerkracht en welbevinden. Veerkracht bepaalt in hoeverre iemand na een belastende gebeurtenis kan ‘terugveren’. Dit kan herstel naar de beginsituatie betekenen, maar kan ook een nieuw gecreëerd evenwicht zijn binnen de veranderde context (Hojtink e.a., 2011). De rol van veerkracht in het systeem is in lijn met de ontwikkelingen binnen de positieve psychologie en positieve gezondheid, waarin (psychische) gezondheid gezien wordt als het vermogen van mensen om zich aan te passen en regie te voeren in het licht van de lichamelijke, sociale en emotionele uitdagingen die het leven stelt (Huber, Van Vliet & Boers, 2016).

Aandachtsgebieden

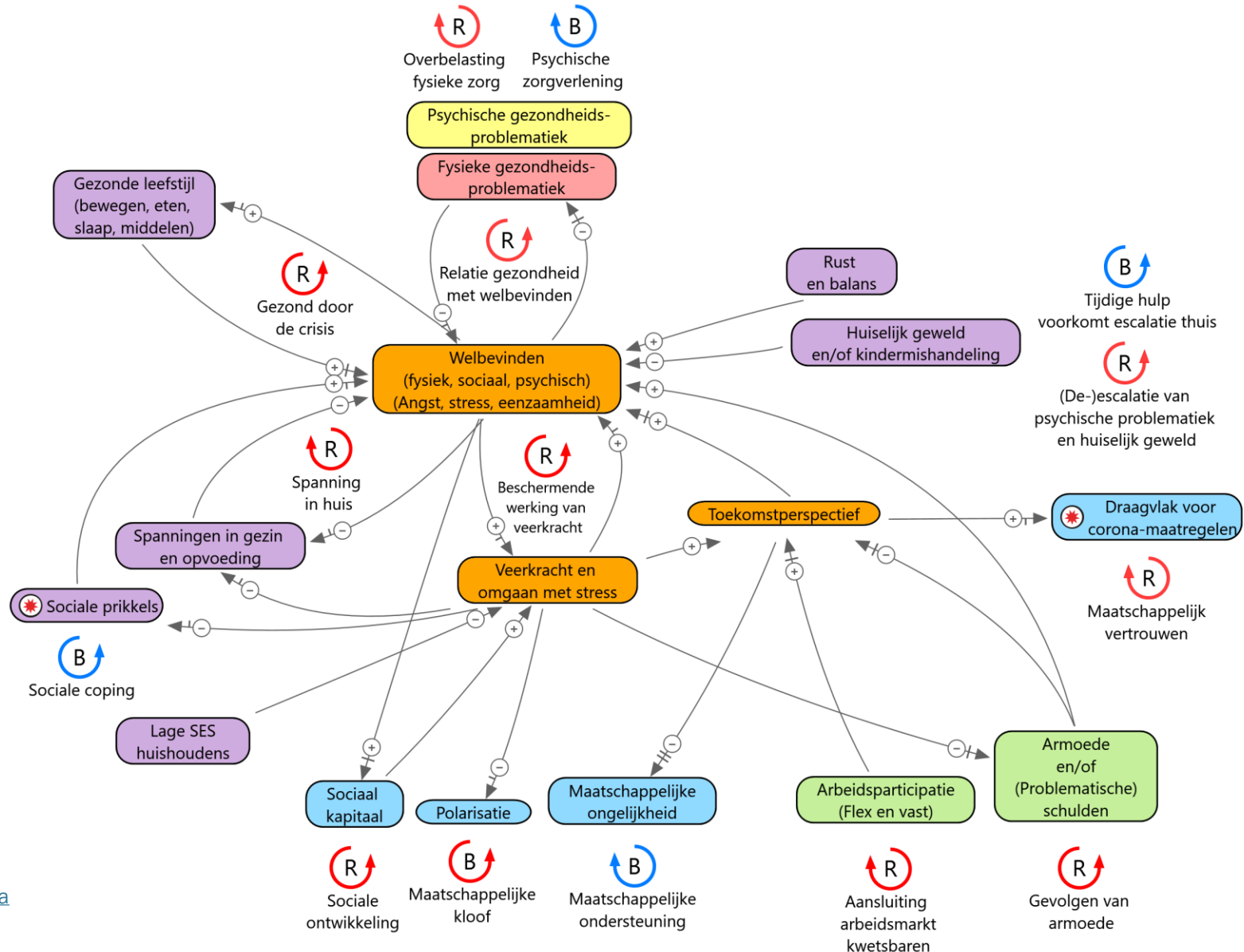
Welbevinden onder druk ([link](#))

[Naar het MARVEL sub-model welbevinden en veerkracht](#)

SUB-MODEL WELBEVINDEN EN VEERKRACHT

Aandachtsgebieden

Welbevinden onder druk ([link](#))

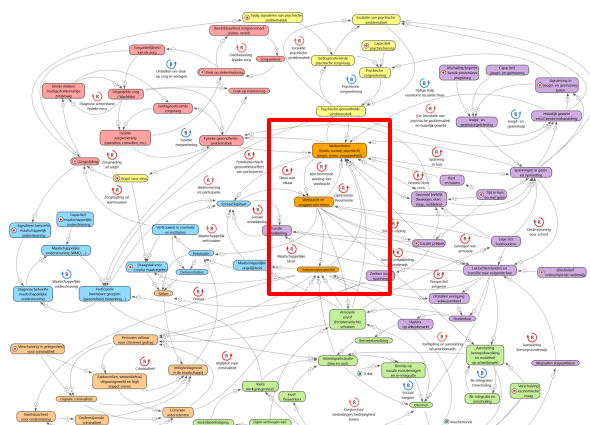

[Naar inleiding van dit thema](#)

WELBEVINDEN ONDER DRUK (1/9)

TOELICHTING EN INTRODUCTIE

Toelichting 	Interactie met andere thema's
<p>Hoe iemand in zijn vel zit en hoe die zijn eigen leven ervaart en beoordeelt is afhankelijk van veel factoren. Het heeft betrekking op lichamelijke, geestelijke en sociale factoren. De huidige coronacrisis werkt op verschillende manieren door op het welbevinden van mensen. Direct, doordat mensen bijvoorbeeld angst hebben voor het virus, of vanwege fysieke of psychische klachten als gevolg van een besmetting met het virus. Het werkt indirect door omdat de coronamaatregelen verstrekkende gevolgen hebben voor het sociale en economische leven van mensen. Zo zijn er bijvoorbeeld minder sociale prikkels wat o.a. resulteert in eenzaamheid.</p>	<p>Welbevinden staat als enige variabele in direct contact met alle andere domeinen in het model. Het is daarbij interessant dat welbevinden meerdere wederkerige versterkende relaties heeft: fysieke gezondheid, psychische gezondheid, veerkracht, spanningen in gezin en gezonde leefstijl. Naast deze relaties wordt welbevinden ook door diverse andere factoren beïnvloed. Zo zorgen huiselijk geweld en armoede voor minder welbevinden en hebben rust en balans, sociale prikkels en toekomstperspectief juist een positief effect op welbevinden. Welbevinden zelf beïnvloedt op een positieve manier het sociaal kapitaal van een individu. Welbevinden en sociaal kapitaal zijn samen belangrijke bronnen van veerkracht.</p>
Feedback loops 	Visualisatie model
<ul style="list-style-type: none"> • 7.1 Optimisme / pessimisme: <i>veerkracht vergroot je positieve toekomstbeeld, wat een positief effect heeft op welbevinden</i> • 7.2 Beschermende werking veerkracht: <i>een hoge mate van veerkracht werkt beschermend voor een veelvoud aan gevolgen in de rest van het systeem</i> • 3.4 Spanning in huis: <i>spanningen in huis zorgen voor een lager welbevinden, wat de spanningen in huis versterkt</i> • 3.5 Gezond door de crisis: <i>door een gezonde leefstijl vergroot je je eigen welbevinden, waardoor je ook sneller een gezonde leefstijl adopteert.</i> • 6.5 Steun aan elkaar: <i>sociaal kapitaal werkt bevorderend voor veerkracht en daarmee ook voor het welbevinden</i> 	

WELBEVINDEN ONDER DRUK (2/9)

EFFECTEN AANDACHTSGEBIED

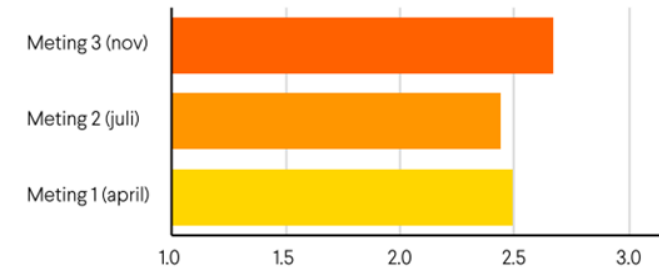
Waargenomen effecten

- Reeds bestaande **mentale druk bij jongeren en jongvolwassenen** is door de crisis alleen maar **groter geworden** (RIVM, 2020a).
- **Rust, minder reistijd en meer gezinstijd** zijn effecten van de coronacrisis die het welbevinden **positief** beïnvloeden (RIVM, 2020a)
- Bijna **40%** van de respondenten in het onderzoek van Snel e.a. (2021) had het gevoel in november om **'niets te hebben om naar uit te kijken'**.
- In het onderzoek van Snel e.a. (2021) scoorden de respondenten wat betreft angst en stress een 2,7 op een schaal van 5, dit was (iets) hoger dan in april/mei en juli.
- **Ongeveer één vijfde** van de respondenten in het onderzoek van Engbersen e.a. (2021) voelt zich **vaker angstig** en een **kwart is vaker nerveus** dan voor de crisis. In dit onderzoek ervaren vrouwen, jongeren, respondenten met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond en respondenten met een minimuminkomen ook meer angst en stress.

Mogelijke effecten

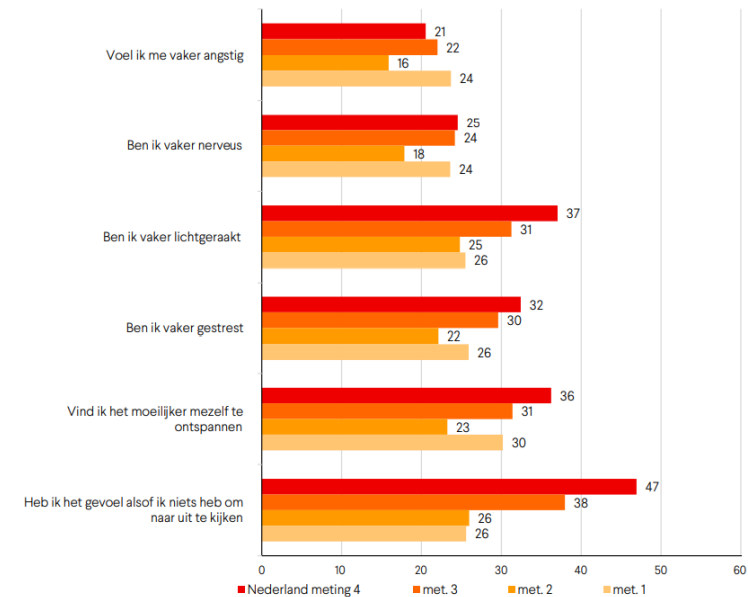
- Voor jongvolwassenen (10 tot 24 jaar) zijn contacten met leeftijdsgenoten belangrijk voor de identiteitsontwikkeling en om later succesvolle ontmoetingen aan te gaan, de social distancing maatregelen bemoeilijken het hebben van deze contacten, wat **mogelijk gevolgen** kan hebben voor hun **identiteitsontwikkeling** en op latere leeftijd **sociale connecties**.
- Het vermoeden is dat voor een groot deel van de Nederlanders het welbevinden zich snel hersteld naarmate maatregelen worden afgebouwd. Het is echter onduidelijk hoe groot de groep zal zijn die zich minder makkelijk hersteld.
- Kwetsbare groepen zoals laagopgeleiden, lage inkomensgroepen en mensen met een migratieachtergrond hebben relatief vaak een tijdelijk of flexibel arbeidscontract. Wanneer vooral deze groepen hard geraakt worden de crisis, **kunnen verschillen in psychisch welbevinden tussen groepen met verschillende sociaal economische status door de crisis versterkt worden** (SCP, 2021a).

Angst en stressgevoelens (score 1-5) april, juli, november

Bron: Snel e.a., 2021

Mentaal welbevinden sinds de uitbraak van COVID-19. percentage helemaal eens (april, juli, november)

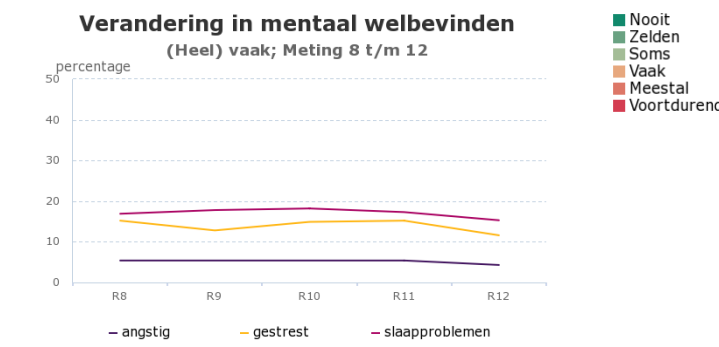
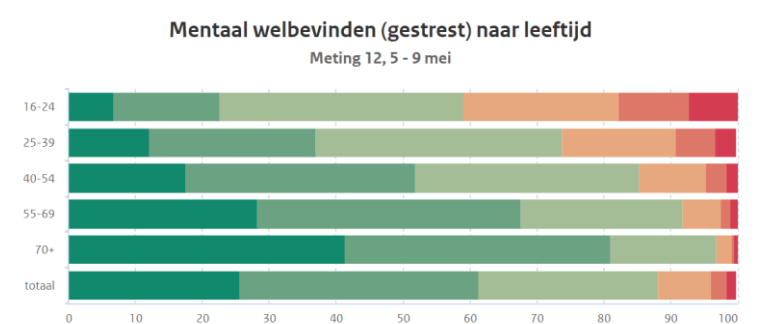
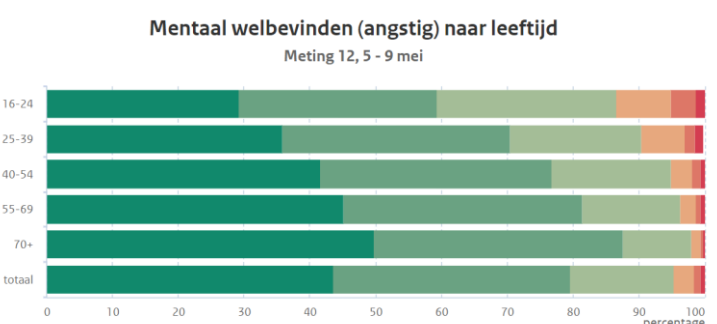
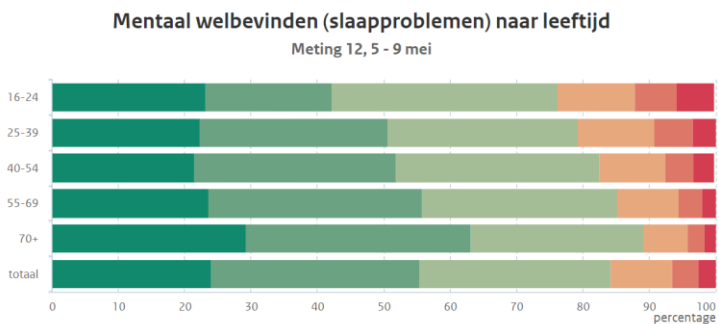
Bron: Engbersen e.a., 2021

WELBEVINDEN ONDER DRUK (3/9)

EFFECTEN

- Waargenomen effecten**
- **41% van de deelnemers in categorie van 16-24 jaar geeft in mei 2021** aan dat zij zich in de afgelopen 7 dagen (**heel**) **vaak gestrest** hebben gevoeld. Dit betreft een afname ten opzichte van maart. Voor oudere leeftijdscategorieën neemt dit percentage af, zo is het 3% binnen de categorie 70-plussers (RIVM, 2021b).
 - Het percentage deelnemers dat zich angstig zit op 13% in de jongste leeftijdsgroep en 2% in de oudste groep, hier is dus ook een afname met de leeftijd (RIVM, 2021b).
 - Van de **16-24-jarigen geeft 24%** in mei 2021 aan dat zij de afgelopen 7 dagen (vaak) last hebben gehad van slaapproblemen, in de groep 70 plussers is dit 11% (RIVM, 2021b).
 - Het **percentage deelnemers** dat zich in de afgelopen 7 dagen (heel) vaak angstig voelde, (heel) vaak gestrest voelde en (heel) vaak last had van slaapproblemen is sinds november 2020 **ongeveer gelijk gebleven** (RIVM, 2021b).

Bron: RIVM, 2021c

Meetrondes
 Ronde 1: 17-24 april 2020 | Ronde 2: 7-12 mei | Ronde 3: 27 mei - 1 juni | Ronde 4: 17-21 juni | Ronde 5: 8-12 juli | Ronde 6: 19-23 augustus | Ronde 7: 30 september - 4 oktober | Ronde 8: 11-15 november | Ronde 9: 30 december 2020 - 3 januari 2021 | Ronde 10: 10-14 februari | Ronde 11: 24-28 maart | Ronde 12: 5-9 mei.

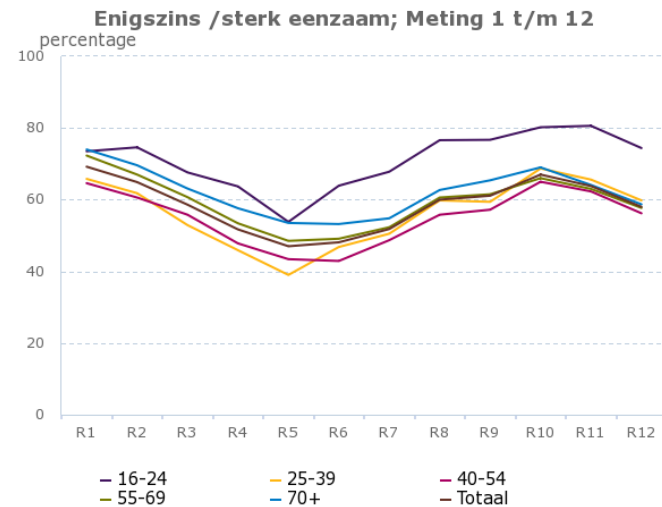
WELBEVINDEN ONDER DRUK (4/9)

EFFECTEN

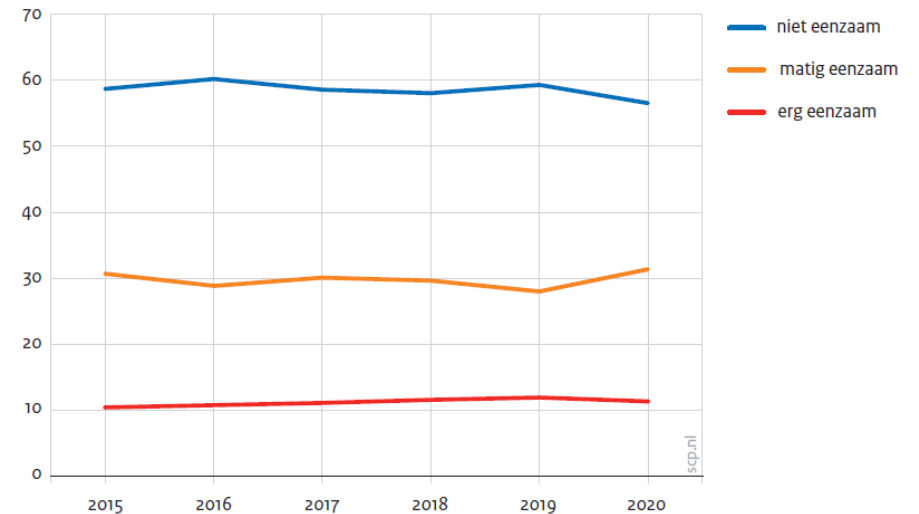
Waargenomen effecten

- In het onderzoek 'Een jaar na corona' heeft het SCP gekeken naar verschillende onderzoeken van eenzaamheidsgevoelens, zij geeft aan dat deze allemaal net andere cijfers tonen over de ontwikkeling van eenzaamheid in de coronacrisis. Dit lijkt het gevolg van de wijze waarop de vragen worden gesteld (SCP, 2021a)
- Het **percentage deelnemers** van haar eigen panel **schommelt wat betreft matige eenzaamheid al jaren rond de 30%** en dit was in het najaar van 2020 nog steeds zo (SCP, 2021a).
- Het percentage deelnemers aan het RIVM onderzoek 'welbevinden en leefstijl' dat eenzaamheid ervaart is tussen de eerste en vijfde meting flink gedaald, daarna nam het toe. In de meetronde van mei zie je bij alle leeftijdscategorieën een daling. **Bij alle metingen vertonen de groep 16-24 jarigen de hoogste percentages voor ervaren eenzaamheid.**

Verandering in eenzaamheid naar leeftijd, in procenten

Eenzaamheid naar jaar, 2015-2020, in procenten

Bron: SCP, 2021a

Bron: RIVM, [Welbevinden en leefstijl](#) | RIVM

Meetrondes

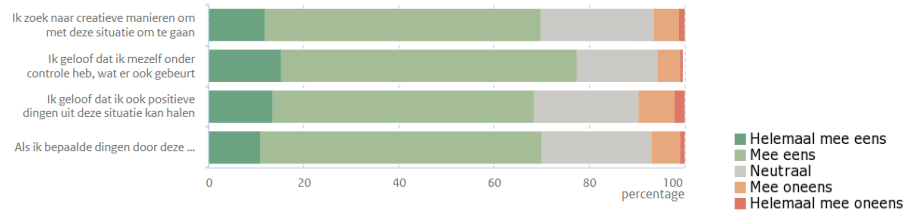
Ronde 1: 17-24 april 2020 | Ronde 2: 7-12 mei | Ronde 3: 27 mei - 1 juni | Ronde 4: 17-21 juni | Ronde 5: 8-12 juli | Ronde 6: 19-23 augustus | Ronde 7: 30 september - 4 oktober | Ronde 8: 11-15 november | Ronde 9: 30 december 2020 - 3 januari 2021 | Ronde 10: 10-14 februari | Ronde 11: 24-28 maart | Ronde 12: 5-9 mei.

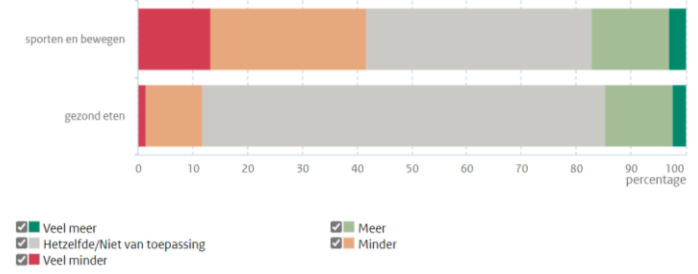
WELBEVINDEN ONDER DRUK (5/9)

EFFECTEN

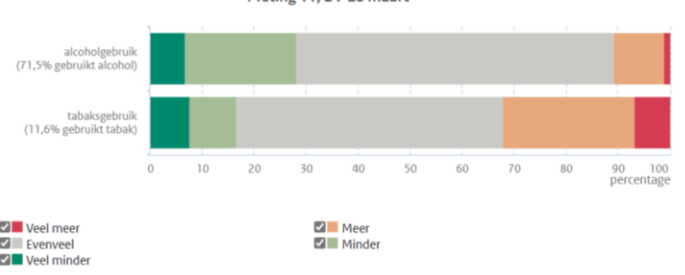
Veerkracht
Meting 12, 5 - 9 mei

Leefstijl, vergeleken met de periode voor de crisis
Meting 11, 24-28 maart

Middelengebruik, vergeleken met de periode voor de crisis
Meting 11, 24-28 maart

Waargenomen effecten

- Van de deelnemers geeft **72%** aan dat zij naar **creatieve manieren zoeken** om met de huidige situatie om te gaan, iets meer respondenten (**77%**) gelooft dat zij **zichzelf wat er ook gebeurt onder controle hebben**. **Twee-derde (66%)** gelooft ook **positieve dingen uit deze situatie te kunnen halen** en bijna **70%** zoekt actief naar alternatieven als zij bepaalde dingen door deze situatie niet meer kunnen doen (RIVM, 2021b).
- In maart 2021 geeft 74% aan dat ze nog hetzelfde eten als voor de crisis en 15% zegt juist (veel) gezonder te zijn gaan eten, de **meeste deelnemers geven aan dat ze niet ongezonder zijn gaan eten** vergeleken met voor de crisis (RIVM, 2021b)
- Wat betreft beweging geeft **42% aan dat ze (veel) minder zijn gaan doen** vergeleken met de periode voor de coronamaatregelen, **17% geeft aan dat zij juist (veel) meer sporten en bewegen** (RIVM, 2021b).
- Qua middelengebruik geeft 11% van de deelnemers die alcohol drinken aan dat ze (veel) meer zijn gaan drinken, **28% is juist (veel) minder gaan drinken sinds de coronacrisis**. Van de rokers is 32% (veel) vaker gaan roken, terwijl 17% aangeeft (veel) minder te roken (RIVM, 2021b).

Meetrondes
 Ronde 1: 17-24 april 2020 | Ronde 2: 7-12 mei |
 Ronde 3: 27 mei - 1 juni | Ronde 4: 17-21 juni |
 Ronde 5: 8-12 juli | Ronde 6: 19-23 augustus |
 Ronde 7: 30 september - 4 oktober | Ronde 8: 11-15 november |
 Ronde 9: 30 december 2020 - 3 januari 2021 |
 Ronde 10: 10-14 februari | Ronde 11: 24-28 maart |
 Ronde 12: 5-9 mei.

Bron: RIVM, 2021c

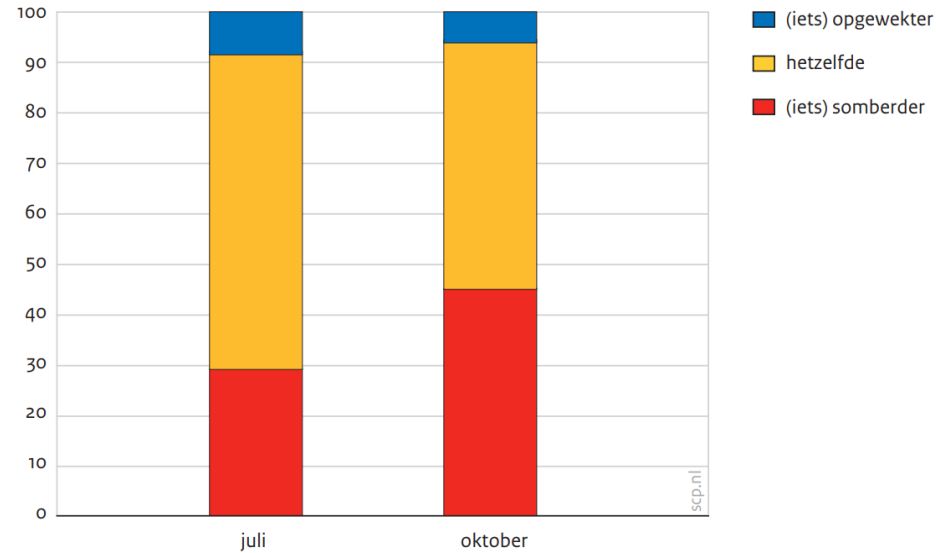
WELBEVINDEN ONDER DRUK (6/9)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

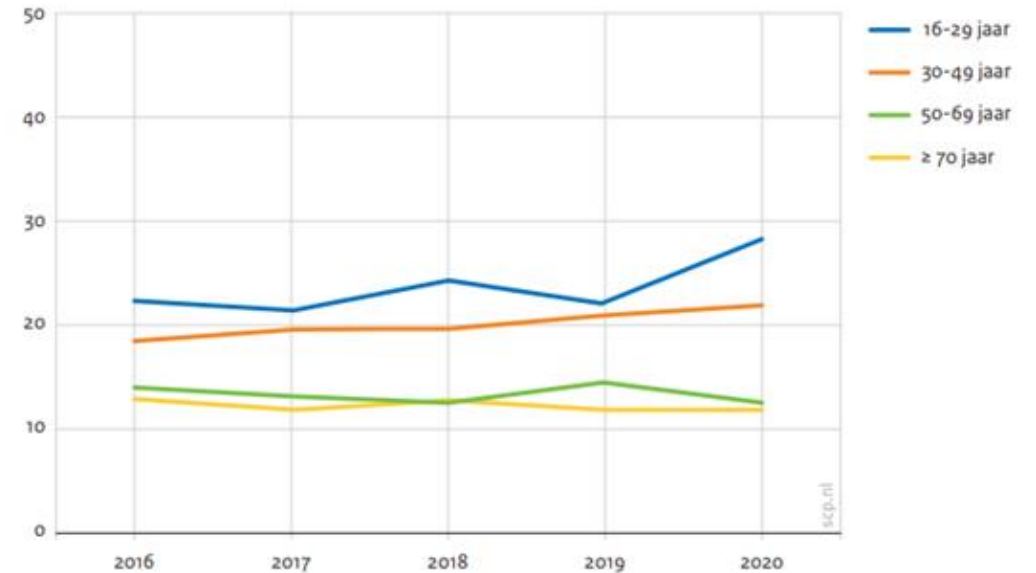
- Najaar 2020 was het **aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden in de gehele bevolking redelijk stabiel**. Dit geldt niet voor alle subgroepen in de samenleving. **Van de studenten en scholieren had eind 2020 ongeveer 1 op de 3 een laag psychisch welbevinden, in 2019 was dit 1 op de 4** (SCP, 2021a).
- Een aanzienlijk deel van de respondenten gaf aan dat zij zich sinds corona **(iets) somberder voelen** dan in de tijd voor de crisis begon. In oktober was dit percentage **43% tegenover 30%** in juli (SCP, 2021a).

Gevoel iets somberder of iets opgewekter te zijn dan voor de coronacrisis, juli en oktober 2020 (in procenten)

Bron: SCP, 2021a

Laag psychisch welbevinden naar leeftijd, 2016-2020 (in procenten)

Bron: SCP, 2021a

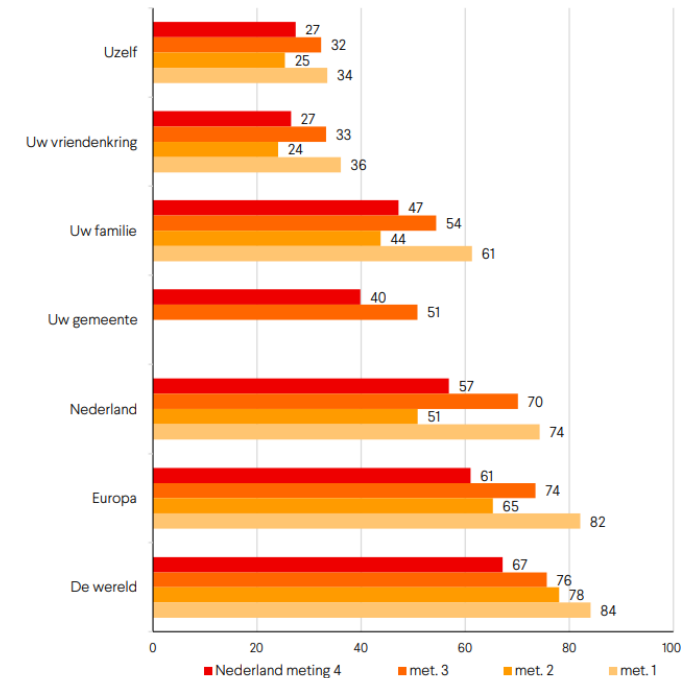
WELBEVINDEN ONDER DRUK (7/9)

EFFECTEN

Waargenomen effecten

- Uit onderzoek van Engbersen e.a. (2021) blijkt dat de angst voor het virus **eind 2020 weer toe nam** (bijna) terug was op het niveau van april 2020. Daarnaast vond ongeveer **een kwart van de respondenten** in maart 2021 **COVID-19 (heel) bedreigend voor zichzelf / vriendenkring**. De dreiging van het virus vinden ze nog groter voor familie dan voor zichzelf.
- Voor kwetsbare groepen ligt het accent vaak op sociale netwerken, iets kunnen betekenen voor de samenleving, woonbegeleiding, dagbesteding, zingeving en andere vormen van sociale veiligheid, en dus niet hoofdzakelijk op medische zorg. **Juist op de eerstgenoemde terreinen is in de eerste golf de zorg weggefallen en hebben thuisisolatie en andere maatregelen problemen verergerd** (De Vries & Pols, 2020).
- Hoger en lager opgeleiden laten weinig verschil zien in de mate waarin zij angst en stress door het virus ervaren, dit verschil is wel zichtbaar tussen hogere en lagere inkomensgroepen. Respondenten met een minimuminkomen en die aangeven niet of heel moeilijk te kunnen rondkomen ervaren daarbij meer angst en stress. **Het lijkt dus meer te gaan om economisch dan om cultureel kapitaal**, omdat financiële onzekerheid als gevolg van COVID-19 kennelijk meer effect heeft op de ervaren angst- en stressgevoelens dan opleiding (Snel e.a., 2021)
- **Mensen ervaren relatief minder angst en stress als ze steun ontvangen of verwachten te ontvangen of als ze meer vertrouwen hebben in zowel instituties als in mensen in het algemeen**. De negatieve impact van COVID-19 kan voor deels afnemen door aspecten zoals ontvangen steun, institutioneel én algemeen vertrouwen (Snel e.a., 2021).

Gepercipieerd risico van COVID-19, percentage (heel erg) bedreigend, in Nederland

Bron: Engbersen e.a., 2021

WELBEVINDEN ONDER DRUK (8/9)

RISICOGROEPEN EN KENMERKEN

Inleiding

Er zijn diverse factoren die een individu of groep meer kwetsbaar maken voor een afnemend welbevinden. Het feit dat daarnaast sprake is van meerdere wederkerige versterkende relaties, maakt dat iemand in een neerwaartse spiraal kan belanden. Het hebben van voldoende veerkracht geeft mensen de mogelijkheid om zich naar veranderende situaties aan te passen.

- Het vertrouwen in andere mensen (onderdeel van sociaal kapitaal) schommelt sinds 2016 tussen de 60 en 62%, dagelijks contact met familieleden zat in 2019 op 33,6% (CBS).
- In 2018 had ongeveer 12% van de bevolking een laag psychisch welbevinden, bij de groepen laagopgeleiden, mensen met een laag inkomen en niet-westerse migranten was dit percentage hoger dan het gemiddelde (SCP, 2020f). In oktober 2020 was het aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden in het LISS-panel 18% (SCP, 2020g)
- Mensen die naast hun chronische ziekte een matige of ernstige lichamelijke beperking hebben, maken zich meer zorgen dan chronisch zieke mensen zonder of met een lichte lichamelijke beperking. Ze ervaren ook vaker negatieve gevoelens zoals angst, onrust, onzekerheid en gespannenheid (NIVEL, 2020a).
- Vrouwen kennen een groter sociaal kapitaal dan mannen, als vrouwen niet over meer sociaal kapitaal beschikten dan mannen, zou het verschil in angst en stress met mannen nog groter zijn geweest (Snel e.a., 2021).
- Jongeren ervaren meer angst en stress door het virus dan ouderen en dat komt deels omdat ze over minder beschermend sociaal kapitaal beschikken dan ouderen (Snel e.a., 2021).

Risicokenmerken en groepen

- Lage veerkracht
- Lage SES
- Inkomensdaling, armoede en/of problematische schulden
- Fysieke gezondheidsproblematiek
- Psychische gezondheidsproblematiek
- Laag sociaal kapitaal (steunend netwerk)
- Institutioneel en sociaal vertrouwen
- Leeftijd (jongeren en ouderen)

WELBEVINDEN ONDER DRUK (9/9)

UITGELICHT

De mentale druk die reeds aanwezig was bij jongeren en jongvolwassenen is door de crisis toegenomen. In onderzoeken is dit de leeftijdscategorie die in deze crisis het slechtste scoort als het gaat om stress, angst, slaapproblemen, eenzaamheid en psychisch welbevinden. Grotere mate van angst en stress hangt onder meer samen met een minder groot sociaal kapitaal bij jongeren. In dit kader zijn de feedback loops '[steun aan elkaar](#)', '[sociale coping](#)' en '[sociale ontwikkeling en onderwijs](#)' interessant.

Een groot deel van de Nederlandse samenleving toont zich veerkrachtig in deze crisis. We gaan op een creatieve manier om met de situatie, hebben onszelf onder controle, halen positieve dingen uit de situatie en zoeken alternatieven voor activiteiten die niet meer mogelijk zijn. Daarnaast is een grote groep niet ongezonder gaan eten en ook minder alcohol gaan drinken. Wel zien we een afname van sporten en bewegen en bij de rokers een groep die (veel) vaker is gaan roken. De versterkende werking van veerkracht met andere variabelen in het systeem valt onder meer terug te lezen in de feedback loops '[optimisme/pessimisme](#)' en '[beschermende werking veerkracht](#)'. De wijze waarop een gezonde leefstijl het welbevinden kan versterken valt terug te vinden in de feedback loop '[gezond door de crisis](#)'.

Verschillen in psychisch welbevinden tussen groepen met verschillende sociaal economische status kunnen door de crisis versterkt worden. Dit is onder andere een gevolg van de economische gevolgen van de crisis die kwetsbare groepen vaker en harder raken. Invloed van '[inkomensverlies](#)' en armoede op welbevinden is onder meer te zien in de feedback loop '[gevolgen van armoede](#)'.

De mate van ervaren stress en angst is verschillend tussen hoge en lage inkomensgroepen, mannen en vrouwen en mensen die een hoge mate of lage mate van vertrouwen in instituties en de medemens hebben. De doorwerking van vertrouwen in de overheid op stress is onder andere terug te zien binnen de feedback loop '[maatschappelijk vertrouwen](#)'.

Rust, minder reistijd en meer gezinstijd zijn effecten van de coronacrisis die het welbevinden positief beïnvloeden.

› DISCUSSIE

DISCUSSIE [1/11]

OBSERVATIES IN HET SYSTEEM

De coronacrisis is complex. Naast een gezondheids crisis is sprake van een economische en een maatschappelijke crisis. Deze crises staan niet op zichzelf, maar zoals we in de voorgaande hoofdstukken hebben laten zien, zijn deze op diverse manieren met elkaar verbonden. Welk beeld kunnen we hieruit afleiden? Aan de hand van een zevental observaties schetsen wij de belangrijkste bevindingen ten aanzien van de samenhang in de effecten van de coronacrisis.

1. Er zijn een aantal (**ernstige**) **effecten** in het sociaal domein waargenomen. In enkele gevallen lijken de effecten **minder sterk dan gevreesd**, andere effecten worden **verwacht**.
2. **Veerkracht** speelt een centrale rol in de doorwerking van de crisis op personen en huishoudens.
3. **Een diversiteit aan risicokenmerken** maakt mensen kwetsbaar voor het ondervinden van effecten van coronacrisis. Een combinatie van deze kenmerken op sociaaleconomisch, psychosociaal en gezondheidsaspecten maakt dat personen sneller, vaker of intensiever geraakt worden door de crisis.
4. Door de samenhang in risicokenmerken, effecten en veerkracht bestaat er een risico op een **neerwaartse spiraal** van problematiek voor een groep Nederlanders.
5. De crisis vergroot **bestaande verschillen** in de maatschappij.
6. De **kwetsbaarheid** van jongeren en jongvolwassenen voor het ondervinden van gevolgen in o.a. hun welbevinden en ontwikkeling.
7. **Lichtpuntjes** binnen het coronajaar.

DISCUSSIE [2/11]

1. WAARGENOMEN EN MOGELIJKE EFFECTEN

In deze studie is bewust gekozen voor een opzet waarbij waargenomen en mogelijk effecten los van elkaar omschreven staan. Het afgelopen jaar is op verschillende plekken en podia, door diverse mensen gesproken en geschreven over de effecten van de crisis. Dit is nodig omdat we (in)zicht moeten hebben op de effecten om te weten waar sturing nodig is. Hiervoor is het echter van belang om scherp voor ogen te houden welke effecten inmiddels gaande zijn en welke effecten potentieel zijn. Bij de potentiële effecten is daarnaast nog een onderscheid te maken in potentiële effecten waar al wel eerste signalen van waarneembaar zijn en potentiële effecten waar nog weinig waarneembaar is.

Enkele voorbeelden van de waargenomen effecten in deze studie:

- We zien (ernstige) problemen binnen de fysieke gezondheidszorg, zowel voor mensen die besmet raken en daar gezondheidseffecten van ondervinden, als voor fysiek kwetsbaren voor wie diagnose en behandelingen niet of vertraagd hebben plaatsgevonden.
- Binnen de psychische gezondheidszorg zijn reeds effecten waargenomen als het bijvoorbeeld gaat om de druk op de crisisdiensten binnen de jeugd-GGZ. Daar staat tegenover dat in zijn algemeenheid het aantal psychisch gezonden redelijk stabiel is gebleven het afgelopen jaar.
- Het aantal meldingen huiselijk geweld laat geen stijging zien, wel zijn de zorgen groot en is het aantal meldingen per bestaande casus toegenomen.
- De leergroei van basisschoolleerlingen is afgenomen, ongeacht eerdere score van de leerling.
- Het aantal banen is met 0,8% gedaald maar het aantal gewerkte uren met 3,8%. 32% van de werknemers werkt in een sector waar sprake is van grote tot zeer grote krimp.
- Oneerlijke verdeling van de financiële klappen in de samenleving: 35% van de huishoudens ziet het spaarsaldo toenemen en 22% ziet het juist afnemen. Daarnaast is landelijk een stijging van 6% van personen die gebruik maken van de voedselbank waargenomen, wat in lijn is met de trend uit 2019. In Amsterdam is het gebruik van de voedselbank echter met 49% toegenomen.
- Diverse onderzoeken laten zien dat elementen van welbevinden (eenzaamheid, angst, stress) onder druk staan tijdens de crisis, dit is het beste waarneembaar in de doelgroep jongeren. Tijdens 2020 en het begin van 2021 was er een flinke daling van het aantal psychisch gezonden binnen de leeftijdscategorie 16-24 jarigen.

DISCUSSIE [3/11]

1. WAARGENOMEN EN MOGELIJKE EFFECTEN

Daarnaast zijn ook nog diverse mogelijke effecten naar voren gekomen. Hierbij is nog wel verschil in hoeverre al eerste signalen waarneembaar zijn. In sommige gevallen is dit gewoonweg nog niet mogelijk omdat het effecten zijn die zich potentieel pas op lange termijn laten zien, in andere gevallen zijn reeds eerste signalen waargenomen. Enkele voorbeelden van de mogelijke effecten:

- De reeds waargenomen achterstand in leergroei kan potentieel een grotere onderwijsachterstand veroorzaken. De mate waarin is nu nog moeilijk te voorspellen. Deze onderwijsachterstand creëert in potentie toekomstige problemen als het gaat om aansluiting op de arbeidsmarkt, inkomen, groei naar volwassenheid etc. In dit geval kun je spreken van een potentieel effect waarbij wel al de eerste signalen waarneembaar zijn, maar waarvan de daadwerkelijke uitwerking in de toekomst nauwlettend in de gaten gehouden moet worden.
- Diverse behandelingen in de gezondheidszorg zijn omwille van de verlichting van de druk op de zorg in de afgelopen maanden uitgesteld, het is nog onduidelijk wat voor effecten dit met zich mee brengt. Er zijn eerste signalen waarbij sprake is van (fors) verlies aan gezonde levensjaren en in sommige gevallen zelfs het overlijden van patiënten, maar het potentiële effect voor de toekomst blijft nog lastig te voorspellen. Daarbij speelt mee dat het nog onduidelijk is met welk tempo, en daarmee in wat voor tijdsbestek, zorg en hulpverlening ingehaald kan worden.
- De economische cijfers laten op dit moment nog relatief gunstige cijfers zien. Zo zijn de werkloosheidscijfers en het aantal faillissementen gedaald en worden gunstige prognoses afgegeven voor de komende jaren. Onduidelijk is echter in hoeverre deze cijfers het gevolg zijn van het 'kunstmatige coma'

waar enkele delen van onze economie als gevolg van steunmaatregelen zich in bevinden. Potentieel leidt een afbouw van de steunmaatregelen tot faillissementen wat vervolgens doorwerkt in diverse andere delen van het systeem. Op dit moment zijn alle steunmaatregelen nog actief en vallen hier dus ook nog geen effecten waar te nemen.

- Het afgelopen jaar is de wijze waarop we allen ons leven leiden enorm veranderd. Onze bestedingen hebben we aangepast, een groot deel is vanuit huis gaan werken en ons sociale leven is drastisch verminderd. Wat betekenen deze veranderingen voor de toekomst? Welke veranderingen zijn blijvend en welke zijn tijdelijk van aard? Hierbij moet tevens gedacht worden aan het potentiële effect van social distancing maatregelen op de identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen (10 tot 24 jaar). Op dit moment is dit enkel nog potentieel te benoemen. Dit zal gevolgd moeten worden op het moment dat sprake is van (blijvende) versoepelingen.
- Kwetsbaren op de arbeidsmarkt krijgen potentieel te maken met verdringingseffecten. Dit is afhankelijk van o.a. de wijze waarop de economie zich herstelt, de hoeveelheid banen die ontstaan en de groep mensen die in aanmerking komen voor deze banen. Daarnaast is het afhankelijk van de wijze waarop de structuur in het leven van deze kwetsbaren hersteld kan worden. Enkele signalen hiervan zijn al waarneembaar. Zo wordt gesteld dat het aantal van 125.000 banen via banenafpraak in 2026 mogelijk niet meer haalbaar is. Ook is een kwetsbare groep oververtegenwoordigd in flexibele dienstbetrekkingen in krimp sectoren.

DISCUSSIE [4/11]

2. DE CENTRALE ROL VAN VEERKRACHT

Veerkracht bepaalt in hoeverre iemand zijn bestaande of een nieuw evenwicht weet te vinden na een schokkende gebeurtenis. Het zegt daarmee veel over de mate waarin mensen zich aanpassen aan een nieuwe situatie. Het gaat om het vermogen om op een positieve manier om te gaan met veranderingen, stressvolle situaties en tegenslag (RIVM, 2021b). Hierbij is een sterke wisselwerking gaande met welbevinden, want een hogere mate van veerkracht heeft een positieve invloed op het welbevinden van een persoon. Andersom zorgt een hoge mate van welbevinden ook voor meer veerkracht. Ook andere factoren dragen bij aan veerkracht, zoals het kunnen steunen op vrienden, burens, familie of hulpverleners.

In onze introductie schreven we al dat ieder van ons in zijn eigen crisis leeft. De samenhang tussen effecten in het sociaal domein en domeinen zoals zorg, economie en veiligheid is complex en verschillen van persoon tot persoon. Veerkracht is daarbij van grote invloed, omdat het rechtstreeks, dan wel via welbevinden, doorwerkt in een groot deel van het systeem. Zo heeft het zijn weerslag op fysiek en psychische gezondheid, spanningen in gezinnen, armoede/schulden, toekomstperspectief, polarisatie, leerachterstanden en aansluiting op de arbeidsmarkt. Interessant hierbij is dat veerkracht beïnvloed wordt door welbevinden, sociaal kapitaal en sociaal economische status; alle drie factoren die bij de kwetsbaren in onze samenleving wat lager scoren. Kwetsbaren in onze samenleving hebben daarmee over het algemeen een lagere veerkracht, terwijl dit juist de doelgroep is die omwille van de aanwezigheid van

risicokenmerken meer veerkracht nodig hebben.

Veerkracht is in twee fases van de crisis van belang. Tijdens de huidige crisis is veerkracht van belang om snel te kunnen schakelen als het gaat om veranderingen op de arbeidsmarkt, maar ook om letterlijk in beweging te blijven, positief te blijven en op een aangepaste manier je sociale contacten te onderhouden. In de herstelfase van de coronacrisis zal veerkracht van belang zijn om de draad in brede zin weer op te pakken. Dit kan zijn om op zoek te gaan naar een nieuwe baan, maar ook om te kijken naar een gezonde levensstijl en het opzoeken van sociale contacten.

DISCUSSIE [5/11]

3. RISICOKENMERKEN EN EFFECTEN

In het (publieke) debat wordt veel gesproken over het ontstaan van nieuwe risicogroepen. Groepen die hierbij veelvuldig naar voren komen zijn jongeren, zzp-ers, flexwerkers en ondernemers. Het is echter van belang om nuancering aan te brengen in het gesprek over nieuwe risicogroepen. Zo zien we terug dat een groot deel van de Nederlandse bevolking zich aardig door de crisis heen slaat. Het 'geraakt' worden door de crisis wil daarom niet zeggen dat een persoon direct hoort bij een nieuwe risicogroep. Het ontstaan van problemen is veelal het resultaat van een samenloop van diverse risicokenmerken. Op basis van de voorgaande analyse zijn in het figuur hiernaast de risicokenmerken weergegeven die binnen meerdere aandachtsgebieden voorkomen of waarvan is waargenomen of verwacht dat ze een grote samenhang hebben met effecten binnen een aandachtsgebied. Wanneer iemand voorafgaand aan de crisis aan weinig tot geen risicokenmerken voldeed, dan is het maar zeer de vraag of de crisis direct tot onoverkomelijke problemen zal leiden. Het blijkt namelijk dat een groot deel van de Nederlanders veerkrachtig zijn en zich aanpassen aan de nieuwe situatie. De problemen kunnen zich bij deze groep eventueel wel op de lange termijn opbouwen, denk hierbij aan langdurige werkloosheid, schulden en het toetreden tot de arbeidsmarkt. Daarmee zijn het wel groepen om in de gaten te houden. De groepen die nu problemen ondervinden, hebben juist een combinatie van reeds bestaande risicokenmerken waardoor ze kwetsbaar zijn om geraakt te worden door de crisis. De risicokenmerken zijn niet nieuw in het sociaal domein, maar de groep personen met (combinaties van) deze risicokenmerken die daadwerkelijk geconfronteerd wordt met problematiek in het sociaal domein kan toenemen.

In de figuur op de volgende pagina ziet u een schematische weergave van de meest significante risicokenmerken en de 7 geïdentificeerde thema's. Hier wordt de samenhang en complexiteit van de diverse risicokenmerken geïllustreerd.

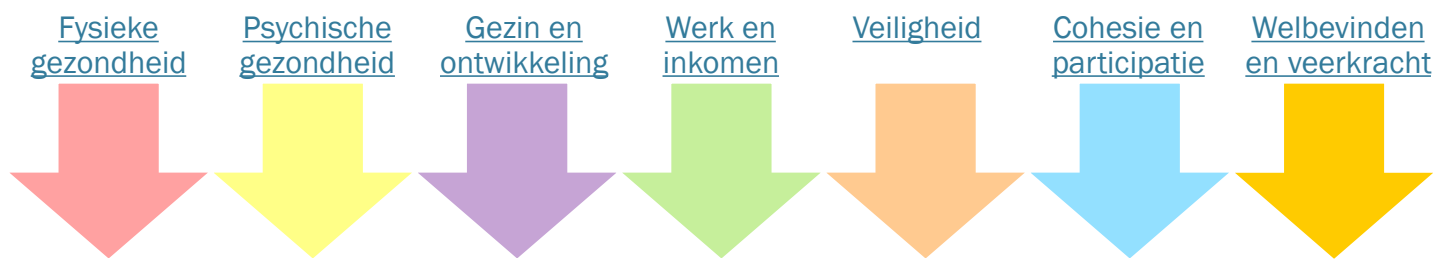
DISCUSSIE [6/11]

3. RISICOKENMERKEN EN EFFECTEN

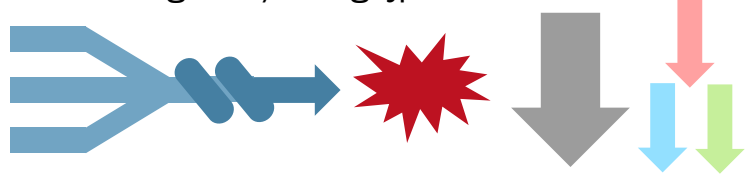
Aandachtsgebieden

In dit figuur zijn de risicokenmerken weergegeven die veelvuldig naar voren komen binnen meerdere aandachtsgebieden of waarvan is waargenomen of verwacht dat ze een grote samenhang hebben met effecten binnen een aandachtsgebied.

Blinde vlekken en uitgestelde zorg	Effecten van) armoede
Escalatie van psychische problematiek	Kwetsbaarheid voor ondermijning
Spanningen in gezin	Polarisatie en vertrouwen in de overheid
Leerachterstanden	Participatie van kwetsbare groepen
Arbeidsparticipatie	Welbevinden en veerkracht onder druk

- › Risicokenmerken komen vaak samen voor
- › Veel verschillende combinaties
- › Maken optreden (neven)effect waarschijnlijk, hardnekkiger en/of ingrijpender

- › Sommige personen worden door meerdere directe effecten geraakt.
- › Anderen ondervinden een direct effect gevolgd door indirecte effecten.

DISCUSSIE [7/11]

3. RISICOKENMERKEN EN EFFECTEN

De hiervoor gepresenteerde risicokenmerken bestrijken zowel sociaaleconomische, psychosociale als gezondheidsaspecten. Een solide basis op al deze aspecten kan beschermend werken tegen de negatieve sociale impact van de crisis. We vatten dit kort gezegd samen als veerkracht. Ondervindt een persoon sociale steun na het verliezen van een baan, biedt zijn/haar netwerk en vaardigheden nieuwe kansen? Of anderzijds, kan een gezin bij oplopende spanning leunen op een stabiele financiële basis, ondersteuning uit de buurt of hulpverlening?

Personen en gezinnen die zowel sociaaleconomisch, psychosociaal of gezondheid risicokenmerken bezitten hebben een groter risico om geraakt te worden door de crisis en om hier langduriger en intensiever de gevolgen van te ervaren. Risicokenmerken, of anders gezegd een kwetsbare uitgangspositie op een of meerdere van de bovenstaande aspecten verlaagt de veerkracht. Voor deze personen kan een direct effect van de crisis, bijv. verliezen van werk of beperking van sociaal contact, uitmonden in 2^e orde effecten. De relaties in het model laten zien dat deze effecten thema-overstijgend kunnen zijn, in het bijzonder als ze het welbevinden en de veerkracht van een persoon aantasten. Het verlies van werk kan zo bijvoorbeeld leiden tot spanning thuis, wat vervolgens weer invloed heeft op de ontwikkeling van kinderen.

Bijzondere aandacht is daarom gewenst voor huishoudens waarin risicokenmerken op meerdere van de genoemde aspecten aanwezig zijn. Zijn deze personen in staat om in de volgende fase van de crisis 'mee te komen'? Ook hier zullen persoonlijke situaties verschillen, gedacht kan worden aan:

- Vinden zij hun weg naar de voor hen relevante voorzieningen voor re-integratie, zorg en andere ondersteuning?
- Kunnen zij weer mee doen in de sociale omgeving, sportclub of vereniging?
- Blijft of vormt er een gezonde balans in het gezin waarin gezinsleden kunnen steunen op elkaar?
- Weten kinderen en jongeren hun draai weer te vinden in het fysieke onderwijs?

DISCUSSIE [8/11]

4. NEERWAARTSE SPIRAAL

Een grote groep mensen beweegt zich zonder grote problemen door de crisis. Het risico bestaat echter dat een kleinere groep achterblijft, dat problemen zich bij hen opstapelen en/of verergeren. Op lange termijn kan hierdoor de groep met meervoudige problematiek groeien of kunnen er zgn. multiprobleemhuishoudens ontstaan. En hoewel dit in absolute aantallen wellicht om 'kleine' aantallen gaat, gaat achter deze getallen veel persoonlijk leed schuil. Daarnaast brengt dit hoge maatschappelijke kosten met zich mee waarvan we weten dat deze ook jarenlang zal blijven voortduren (een groot deel van de huidige lasten in het sociaal domein worden besteed aan een klein percentage van de huishoudens). Het CBS werkt aan een monitor 'Stapeling en (multi)problematiek tijdens de coronacrisis', de eerste voorlopige resultaten van de monitor laten nog geen grote toename zien in het aantal huishoudens waarin stapeling van voorzieningen en regelingen plaatsvindt.

Zoals aangegeven in de vorige observatie is de aanwezigheid van veerkracht en welbevinden van belang bij het verwerken en aanpassen op (grote) veranderingen. Factoren zoals sociaal kapitaal, armoede/problematische schulden, lage SES, gezondheid, stabiele thuissituatie en participatie (op de arbeidsmarkt) zijn hierbij van belang. Deze factoren zijn sterk met elkaar verbonden in zogenaamde versterkende feedback loops (zie ook TNO, 2020b). Dit betekent dat ze elkaar kunnen versterken, maar ook kunnen verzwakken. Het zijn nu juist deze factoren die tijdens de coronacrisis onder druk staan. De samenloop van deze factoren maken personen extra gevoelig en kunnen negatieve zelfversterkende effecten in gang zetten. In sommige gevallen kunnen deze effecten snel tot stand komen, bijvoorbeeld bij de escalatie van psychische problematiek.

De invloed van een lage SES is in dit kader ook van belang om te noemen. Uit diverse gesprekken en onderzoeken blijkt de invloed van sociaaleconomische status. In deze analyse zien we dit terug in de effecten die een lage SES geeft bij veerkracht, spanningen in gezinnen, gezonde leefstijl en leerachterstanden. Bij leerachterstanden geldt hierbij bijvoorbeeld een versterkend effect doordat het (op lange termijn) doorwerkt in de kansen op de arbeidsmarkt en daarmee op inkomen, armoede, problematische schulden, welbevinden en veerkracht.

Een extra aandachtspunt hierbij zijn personen en gezinnen die beperkt in beeld zijn of waarmee moeilijk contact gelegd kan worden door hulpverlening of de sociale omgeving. Lage taal- en digitale vaardigheden hebben hierbij tijdens de lockdown een rol gespeeld. Ook niet (meer) participeren in bijv. opleiding, sportclub of wijk vergroot het risico dat problematiek niet gesignaleerd wordt en dat de omgeving of hulpverlening daardoor ook geen extra ondersteuning kan bieden. Een afname in sociaal en/of institutioneel vertrouwen kan daarnaast zorgen voor afzondering uit eigen overweging.

DISCUSSIE [9/11]

5. VERGROTING BESTAANDE VERSCHILLEN

Reeds voorafgaand aan de coronacrisis was in onze samenleving sprake van maatschappelijke ongelijkheid. De kansen voor een gezond, gelukkig en zorgeloos leven zijn niet gelijk verdeeld in onze maatschappij. De coronacrisis maakt deze ongelijkheid extra zichtbaar en vergroot deze. Zo is de impact van de crisis en de daarbij behorende maatregelen niet evenredig verdeeld onder de inwoners. De reeds kwetsbaren in onze samenleving, die bijvoorbeeld fysieke of psychische gezondheidsproblemen kennen of die over een minder groot sociaal kapitaal, financiële buffers, veerkracht en SES beschikken ervaren zwaardere consequenties van bijvoorbeeld ontslagen, spanningen in gezinnen, thuisonderwijs en besmetting met het virus. Enkele voorbeelden van waargenomen en potentiële effecten die de (groei van) de ongelijkheid in de samenleving duiden:

- Voor mensen met een chronische ziekte kan uitgestelde zorg mogelijk impact hebben in de vorm van de verslechtering van de gezondheid.
 - Een kwart van de deelnemers aan het onderzoek van MIND geeft aan dat ze verwachten dat het in 2021 psychisch slechter met ze zal gaan.
 - Het Trimbos instituut stelt dat juist degenen die zich psychisch al minder goed voelden, sinds de coronacrisis achteruit gaan.
 - Mogelijk groeiende kloof in het onderwijs op basis van sociaal-economische status ouders.
- Verdringingseffecten van personen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt en laagopgeleiden.
 - 44% van de personen met een flexibel arbeidsverband, 41% van de zelfstandigen en 13% van de personen met een vast of tijdelijk dienstverband melden in juli 2020 een terugval in inkomen. Een kwart van de personen heeft geen financiële reserves om vier maanden zonder inkomen op te vangen.
 - Over de gehele bevolking gezien steeg het besteedbare inkomen 2,4% en steeg de individuele besparing naar record hoogte. 35% van de huishoudens ziet een toename in spaartegoeden, 22% van de huishoudens geeft aan dat de spaartegoeden zijn afgenomen.
 - Toename in armoede verwacht voor personen die werken in sectoren en beroepen die een groot aandeel werkende armen kennen.
 - Verschillen in psychisch welbevinden tussen groepen met verschillende sociaal economische status kunnen door de crisis versterkt worden als vooral kwetsbare groepen (laagopgeleiden, lage inkomensgroepen en mensen met een migratieachtergrond, die relatief vaak tijdelijke of flexibele arbeidscontracten hebben), hard door de economische gevolgen van de coronacrisis worden geraakt.
 - Vooral respondenten met een minimuminkomen en die aangeven niet of heel moeilijk te kunnen rondkomen ervaren meer angst en stress door het virus.

DISCUSSIE [10/11]

6. KWETSBAARHEID JONGEREN EN JONGVOLWASSENEN

Jongeren en jongvolwassenen betreffen een speciale doelgroep in deze coronacrisis. Zij hebben een laag risico op een slecht ziektebeeld bij besmetting met het virus, maar zijn wel een belangrijke sleutel in het onder controle krijgen van het virus. De maatregelen die zijn getroffen om verspreiding van het virus tegen te gaan hebben grote gevolgen voor het normale leven van jongeren. De fase van hun leven waarin zij sociale contacten moeten leren aangaan, de wereld moeten ontdekken en zichzelf moeten ontwikkelen vindt nu deels in (fysiek) isolement plaats doordat sport, school en vrije tijd activiteiten voor een groot deel stil vallen of verschuiven naar online. Reeds waargenomen effecten laten zich zien op het vlak van welbevinden, gezonde leefstijl, psychische gezondheid en leerachterstanden. Daarnaast zijn er ook potentiële effecten in de vorm van huiselijk geweld en/of kindermishandeling, uitstellen van de overgang naar volwassenheid, verslechterde aansluiting op de arbeidsmarkt en eventueel levenslange (economische) consequenties.

54% van de deelnemers van 16-24 jaar aan het gedragsonderzoek van het RIVM kan gezien worden als psychisch gezond.

Er is een forse stijging van het aantal crisismeldingen bij jeugd GGZ-instellingen. De zorgvraag binnen de jeugd-GGZ neemt steeds verder toe. Het gaat hierbij vooral om jeugdigen met eetstoornissen en suïcidaliteit.

67% van de jeugdzorginstellingen geeft aan dat er minder ambulante zorg wordt geboden, 45% geeft aan dat er minder hulp met verblijf is geboden.

Kinderen die nog niet in beeld zijn maar waar het nu niet goed mee gaat,

blijven grotendeels buiten beeld.

- Groeiend aandeel jeugdhulpaanbieders (8%) verwacht dat zorg in het gedrang komt als crisis langer voortduurt.
- Mogelijke stijging jeugdwerkloosheid in 2021.
- Afname van de leergroei ongeacht eerdere score van de leerling.
- Uit historische data blijkt dat het missen van 1/3 schooljaar leidt tot 3-4% inkomensverlies gedurende het werkende leven.
- Reeds bestaande mentale druk bij jongeren en jongvolwassenen is door de crisis alleen maar groter geworden.
- Bij alle metingen vertonen de groep 16-24 jarigen de hoogste percentages voor ervaren eenzaamheid.
- Van de studenten en scholieren had eind 2020 ongeveer 1 op de 3 een laag psychisch welbevinden, in 2019 was dit 1 op de 4.
- Jongeren ervaren meer angst en stress door het virus dan ouderen en dat komt deels omdat ze over minder beschermend sociaal kapitaal beschikken dan ouderen.

DISCUSSIE [11/11]

7. LICHTPUNTJES BINNEN HET CORONAJAAR

Alhoewel vrijwel iedereen uitkijkt naar de dag waarop we het virus onder controle hebben en we de regels achter ons kunnen laten, zijn er gelukkig ook enkele lichtpuntjes waar te nemen in dit coronajaar. Zo zien we dat een groot deel van onze samenleving erg veerkrachtig is om een crisis als deze te doorstaan. Daarnaast zien we ontwikkelingen in de samenleving die mensen bestempelen als een positieve uitwerking van de manier waarop we nu gedwongen ons leven leiden. Het is de vraag in hoeverre deze positieve ervaringen van onze huidige leefwijze behouden blijven als de coronaregels straks achter ons liggen, maar het verdient aandacht ze te benoemen omdat het aanknopingspunten kunnen zijn voor toekomstig beleid.

- Uit onderzoek naar cliënten met autisme binnen de ggz instelling Lentis, blijkt dat een deel van de cliënten juist positief reageert op het verplicht thuisblijven, het beperkt reizen, de duidelijke regels en de rust.
- Geen aanzienlijke effecten op aantal afstudeerders in 2019-2020 of voortijdig studieverlaters in het MBO en ho. Hogere instroom in HBO en WO als gevolg van hoger slagingspercentage.
- Diverse onderzoeken kenmerken Nederland als *high political trust society*, hiermee bevinden we ons in de Europese subtop.
- Rust, minder reistijd en meer gezinstijd zijn effecten van de coronacrisis die het welbevinden voor een grote groep positief beïnvloeden.
- Van de deelnemers aan het RIVM gedragsonderzoek geeft 72% aan dat zij

naar creatieve manieren zoeken om met de huidige situatie om te gaan, iets meer respondenten (77%) gelooft dat zij zichzelf wat er ook gebeurt onder controle hebben. Twee-derde gelooft positieve dingen uit deze situatie te kunnen halen en bijna 70% zoekt actief naar alternatieven als zij bepaalde dingen door deze situatie niet meer kunnen doen.

- In maart 2021 geven de meeste deelnemers aan het gedragsonderzoek van het RIVM aan dat ze niet ongezonder zijn gaan eten vergeleken met voor de crisis: 74% eet nog hetzelfde en 15% geeft aan juist (veel) gezonder te zijn gaan eten.
- Van de deelnemers aan het gedragsonderzoek van het RIVM die alcohol drinken is 11% (veel) meer gaan drinken, terwijl 28% juist (veel) minder is gaan drinken sinds de coronacrisis.
- Najaar 2020 was het aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden in de gehele bevolking redelijk stabiel.

› CONCLUSIE

› CONCLUSIE [1/2]

Ruim een jaar na de start van de coronacrisis in ons land hebben de eerste effecten in het sociaal domein zich afgetekend. Sommige effecten zijn gelukkig minder zwaar dan aanvankelijk gevreesd; onze maatschappij, het bedrijfsleven en de Nederlandse huishoudens bleken in veel gevallen veerkrachtig. In de hier gepresenteerde analyse wordt duidelijk dat verschillende thema's nauw met elkaar zijn verbonden. Daarnaast worden effecten vaker waargenomen bij huishoudens en personen met specifieke risicokenmerken.

In deze studie zijn 7 thema's en daarbinnen 10 aandachtsgebieden geïdentificeerd. Binnen enkele aandachtsgebieden tekenen zich op dit moment al pijnlijke effecten af, in enkele aandachtsgebieden blijft het vooralsnog bij zorgen. De effecten zullen echter nog lange tijd doorwerken. Sociale problematiek volgt immers vaak op problemen rond werk en inkomen en/of gezondheid. Het is op dit moment nog niet duidelijk in hoeverre de reeds waargenomen effecten zullen aanhouden. Kunnen onderwijsachterstanden worden ingehaald? Kan de zorgsector uitgestelde zorg inhalen? Kan de benodigde zorg en ondersteuning geboden worden, ook vanuit sectoren die voor corona al onder zware druk stonden?

De geïdentificeerde risicokenmerken en effecten kennen een grote overlap met factoren die een rol spelen in zgn. meervoudige en multiproblematiek. Een olopende druk en afnemende veerkracht kan een opeenstapeling van problematiek teweegbrengen en daaraan gekoppeld een toename in het gebruik van regelingen en voorzieningen in het sociaal domein. Het risico ontstaat dat de effecten van de crisis hiermee voor een groep Nederlanders hardnekkig, langdurig en mogelijk intergenerationeel worden. Het overgrote deel van Nederland staat klaar voor een nieuwe fase waarin weer meer mogelijk wordt. Een nieuwe fase betekent echter ook een nieuwe beproeving voor zowel het bedrijfsleven als de Nederlandse huishoudens. Nu is het zaak om de kloof tussen verschillende tweedelingen in onze maatschappij te verkleinen in plaats van verder te laten groeien.

› CONCLUSIE [2/2]

HANDELINGSPERSPECTIEF

Overzicht is nu belangrijk: blijf de bomen en het bos zien

- › **Onderzoek** en monitoring blijft essentieel: maak onderscheid tussen feiten en vrees en tijdelijke en langdurige effecten.
- › Het **verzamenen van data**, modellen en analyses van domeinexperts zijn cruciaal om hypothesen over de waargenomen en toekomstige effecten te **blijven toetsen**. Bij de overgang naar een nieuwe fase in de crisis is daarbij een belangrijke vraag: wie komt er mee en wie dreigen we kwijt te raken? Het gepresenteerde model ondersteunt het redeneren over (mogelijke) effecten. De relaties in het model zijn hypothesen en kunnen ontkracht of bevestigd worden.
- › Zowel geïdentificeerde effecten als de risicokenmerken zijn **nauw met elkaar verbonden**. Bij de formulering van integraal beleid is overzicht over deze verbanden essentieel. Het gepresenteerde model en de analyse biedt hiervoor een basis. Het model doet geen voorspelling maar biedt wel een middel om gestructureerd te redeneren over de doorwerking van de crisis in de breedte van het sociaal domein.
- › **Dialoog** is essentieel tussen onderzoekers onderling en beleidsmakers op alle niveaus. De hoeveelheid beschikbare data en inzichten is indrukwekkend maar de bijeenkomsten in dit traject laten zien dat niemand het totale overzicht heeft, zeker niet als het gaat om dwarsverbanden tussen domeinen. Het delen en gezamenlijk duiden van de laatste inzichten blijft onverminderd van belang voor het in stand houden van een gemeenschappelijk beeld en handelingsperspectief.

Beleid richten

- › **Effecten mitigeren en achterstanden inhalen zal veel vragen van sectoren die al onder druk staan**, waaronder: onderwijs, (jeugd)zorg en de GGZ. Het is belangrijk om rekening te houden met uitgestelde vraag en mogelijk een extra vraag nu de effecten van de crisis gecorrigeerd moeten worden of zich over langere tijd uitspelen.
- › **Naast grote sectorale vraagstukken zal beleid zich ook moeten richten op een kleine groep met mogelijk een grote behoefte**. De geïdentificeerde risicokenmerken zijn niet nieuw in het sociaal domein. Het blijkt echter ook dat het bezitten van een risicokenmerk nog niet kwetsbaar maakt. Naarmate het inzicht toeneemt, wordt duidelijk op welke groepen in onze samenleving we extra moeten inzetten, ook in een fase wanneer de meeste Nederlanders corona achter zich hebben gelaten. Met name een combinatie van sociaaleconomische, psychosociale en gezondheidsrisicokenmerken verlaagt de veerkracht en vergroot het risico om meervoudig geraakt te worden door de crisis.
- › **Investeer in veerkracht** en in de factoren die veerkracht ondersteunen (welbevinden, sociaal kapitaal, gezondheid etc.). In de huidige fase van de crisis is veerkracht cruciaal om 'er het beste van te maken' ondanks de diverse effecten die een persoon kan raken. Maar de overgang naar een nieuwe fase in de crisis vraagt wederom aanpassingsvermogen en inspanning 'om de draad weer op te pakken'.

› **BRONNEN**

› BRONNEN (1/4)

AFM & CPB (2020). Stresstest huishoudens

Alderliesten, J., Repetur, L., Ham, M., Tuinstra, J., Verharen, L. (red.) (2021). Hoopvol en kwetsbaar. Omzien naar elkaar in tijden van corona.

CBS (2020a). Schuldenproblematiek in Beeld

CBS (2020b). Veiligheidsmonitor 2019

CBS (2020c). Impactmonitor aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling

CBS (2020d). Meer hulp bij het huishouden via Wmo-maatwerk

CBS (2020e). Gezondheidsenquête 2020

CBS (2021a). Consument minder negatief in april

CBS (2021b). Producentenvertrouwen op hoogste niveau in twee jaar

CBS (2021c). Dashboard arbeidsmarkt

CBS (2021d). Reëel beschikbaar inkomen huishoudens 2,4 procent hoger in 2020

CBS (2021e). Welvaart in coronatijd - Veiligheid

CITO (2020). Effecten afstandsonderwijs

CITO (2021). Brugklassers in coronatijd: Lagere instroom, lagere startniveaus

COGIS-NL (2020). COVID Gender (In)equality Survey Netherlands Derde policy brief update over de periode november 2020

CPB & SCP (2021). De ongelijke effecten van de coronacrisis en opties voor beleid

CPB (2020). Effect schrappen centraal examen zonder aanvullende maatregelen

CPB (2021). Centraal economisch plan 2021

Dagblad van het Noorden (2020). Corona maakt amateurvoetbalclubs vatbaar voor criminelen

De Nederlandse GGZ (2020). Forse stijging crisismeldingen jongeren met suicidaliteit en eetstoornissen

De Vries & Pols (2020). Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland

Elisabeth tweesteden ziekenhuis (2021). Zeker 68 patiënten in Tilburgs ziekenhuis kregen complicaties door uitstel van zorg

Engbersen G., van Bochove M., de Boom, J., Etienne T., Krouwel A., van Lindert J., Rusinovic K., Snel E., van Heck, L. & van Wensveen P. (2021). De ongeduldige samenleving. : De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Nederland

Engzell, Freya & Verhagen (2021). Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic

Escalatie van psychische problematiek (6/8) (2011). Veerkracht Monitor: Ontwikkeling van een meetinstrument voor psychosociale veerkracht.

Fier (2020). Effecten van Corona Een analyse op basis van de digitale hulpverlening verzorgd door 'Chat met Fier'

Forrester, J. (1961). Industrial dynamics

Gemeente amsterdam (2020). Dashboard: Gevolgen corona voor Amsterdam

Huber, M., van Vliet, M. & Boers, I (2016). Heroverweeg uw opvatting van het begrip gezondheid

Hulplijn 113 (2020). Factsheet gespreksonderwerpen hulplijn voor en tijdens COVID-19

Iederin (2020). 2e Corona-golf hoe gaat het met u?

IGJ (2021a). Beeld IGJ na contacten met GGZ-instellingen

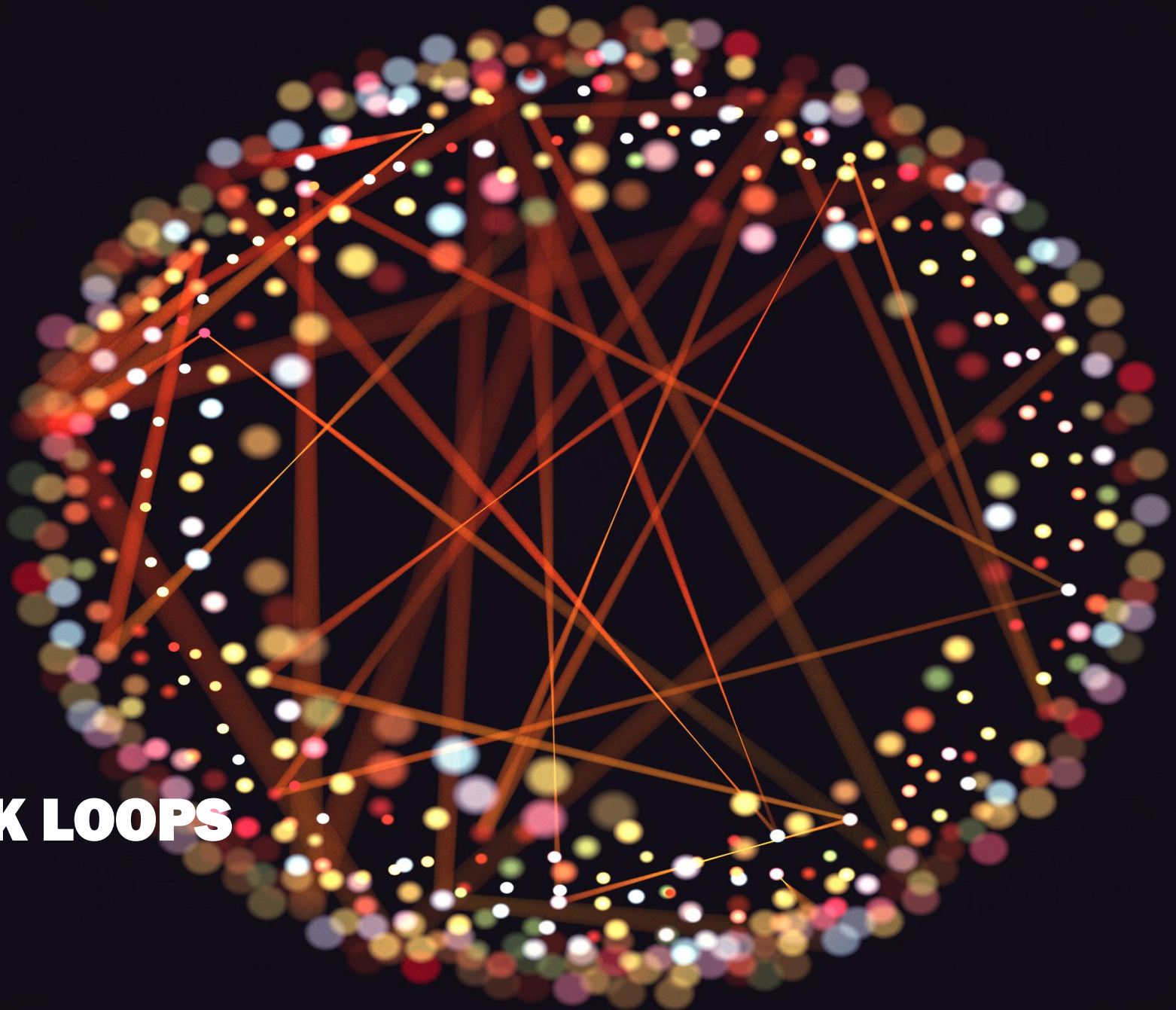
BRONNEN (2/4)

- IGJ (2021b). Zorgsignalen tijdens coronacrisis
- IKNL (2021a). Aantal nieuwe kankerpatiënten in 2020 gedaald door coronacrisis, eerste daling in dertig jaar
- IKNL (2021b). COVID en Kanker
- JA (2021). Vierde corona-quickscan jeugdhulpaanbieders
- Kinderombusman (2020). Als je het ons vraagt
- KIS (2021). De stilte voorbij. : Verkenning over ervaring van discriminatie tijdens de covid-19 pandemie onder Nederlanders met een Oost-Aziatische achtergrond
- Klerk, Mirjam de, Inger Plaisier en Fieke Wagemans, met medewerking van Jurjen Iedema, Edith Josten en Joep Schaper (2020). Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020
- KVK (2021). KVK Jaaroverzicht Bedrijvendynamiek
- MIND (2021). Wat zijn de gevolgen van de lockdown voor jou? : Zesde peiling van de invloed van corona op het leven van psychisch kwetsbare mensen en hun naasten
- NCJ (2020). Resultaten peiling Balansmeter: Helft ouders is uit balans tijdens coronacrisis
- Nederlandse GGZ (2021). Gevolgen COVID op psychisch welzijn
- Nederlandse Politie (2021). Criminaliteit 2020: minder inbraak, meer cybercrime
- Nederlandse vereniging van Anesthesiologie en Heelkunde (2021). Persbericht: In 2020 zeker 100.000 operaties uitgesteld
- NIBUD (2020). De financiële gevolgen van de coronacrisis voor werkenden
- NIVEL (2020a). Gevolgen van de coronapandemie voor gezondheid, behandeling en zelfmanagement van mensen met een chronische ziekte
- NIVEL (2020b). Zorgen en zwaaien: ervaringen van naasten van mensen met een verstandelijke beperking met wonen, bezoek en zorg tijdens corona
- NSCR (2021). Stay home or stay safe: Onderzoek naar de omvang, aard en ernst van huiselijk geweld tijdens de Coronacrisis. Factsheets
- NZA & Trimbos (2021). Analyse van de gevolgen van de coronacrisis voor de geestelijke gezondheidszorg
- NZA (2021). Gevolgen van de coronacrisis voor verwijzingen naar de medisch specialistische zorg en inzichten uit zorgbeeld
- Oberon (2021). Periodieke peiling COVID-19 in het funderend onderwijs
- OCW (2020). Kamerbrief Monitoring gevolgen covid-19 in MBO en ho
- Peeters, T. Smits van Waesberghe, E. , Mesic, A. van Wonderen, R. (2020). Van persoonlijke krenking tot vertrouwensbreuk.
- Pols, J., M'Charek, A., van Weert J. & de Vries D. (2020). Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland
- Raad voor de rechtspraak (2020). Jaarverslag rechtspraak 2020
- Rabobank (2021). Meer gespaard sinds coronacrisis, maar aandeel Nederlanders zonder buffer niet kleiner
- RIEC (Veiligheidscoalitie Midden-Nederland) (2020). Effecten van corona op ondermijning in de horeca (nieuwsbrief 10)
- RIVM (2020a). Verder kijken dan corona, over de toekomst van onze gezondheid
- RIVM (2020b). Impact van de eerste covid-19 golf op de reguliere zorg en gezondheid. : Inventarisatie van de omvang van het probleem en eerste schatting van gezondheidseffecten.
- RIVM (2021a). Inventarisatie nederlandse covid-19 onderzoeken: preventie en zorg en brede maatschappelijke vraagstukken
- RIVM (2021b). Website RIVM gedragsonderzoek
- RIVM (2021c). Website RIVM Welbevinden en leefstijl onderzoek
- SBB (2021). SBB dashboard

BRONNEN (3/4)

SBCM (2020). Factsheet landelijke verzuimcijfers SW
SCP (2020a). Kwetsbaren groepen op de arbeidsmarkt
SCP (2020b). Verwachte gevolgen van corona voor scholing, werk en armoede
SCP (2020c). Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders
SCP (2020d). Coronacompas Vertrouwen
SCP (2020e). Coronacompas Onderwijs
SCP (2020f). Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid
SCP (2020g). Welbevinden ten tijde van corona (december 2020)
SCP (2020h). De sociale staat van Nederland (digitale publicatie)
SCP (2021a). Een jaar met Corona
SCP (2021b). Maatschappelijk beeld van Nederland in coronatijd 3
SER (2020). Neem iedereen mee: Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt
Snel E., de Boom J. & Engbersen G. (2021). Sociaal kapitaal. Als bescherming tegen de mentale gevolgen van COVID-19
TNO (2020a). Systemanalyse Recidive R11168
TNO (2020b). Systemanalyse multiprobleemhuishoudens: Een basis voor beleidstheorie R11573
Trimbos (2020). Impact coronacrisis op mensen met ernstige psychische aandoeningen
UWV (2020a). Coronacrisis: impact op de werkgelegenheid verschilt per sector
UWV (2020b). Werkgelegenheid en NOW naar sector sinds de start van de crisis
UWV (2021a). Coronasituatie vraagt om meer inzicht in arbeidsmarkt
UWV (2021b). Dashboard Geregistreerde werkzoekenden UWV
UWV (2021c). UWV arbeidsmarktprognose 2021
UWV (2021d). Factsheet Banenafpraak Derde kwartaal 2020
UWV (2021e). Rapportage beschut werk Derde kwartaal 2020
Veldhuis, G. A., van Scheepstal, P., Rouwette, E., & Logtens, T. (2015). Collaborative problem structuring using MARVEL. EURO Journal on Decision Processes, 3(3), 249-273.
Vermeulen, S., van Berkel, S. & Alink, L. (2020). Tijdens lockdown meer slachtoffers kindermishandeling
VGB (Vereniging van groothandelaren in Bloemkwekerijproducten) (2020). Mainport in de tweede linie
VGN (2021). Resutataten vragenlijst ronde 1 "Impact van COVID-19 op laaggeletterden en mensen met een licht verstandelijke beperking
VJI (2020a). Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona
VJI (2020b). De impact van de coronacrisis op de ondersteuning van gezinnen in een kwetsbare situatie met kinderen van 0 tot 4 jaar
Voedselbank NL (2020). Feiten en Cijfers - Vereniging van Nederlandse Voedselbanken
Wößmann, L. (2020). Folgekosten ausbleibenden Lernens: Was wir über die Corona-bedingten Schulschließungen aus der Forschung lernen können ifo Schnelldienst, ifo Institute - Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, vol. 73(06), pages 38-44, June.

› FEEDBACK LOOPS

FEEDBACK LOOPS

OVERZICHT

[1.1 Zorgmijding uit angst](#)

[1.2 Zorgmijding uit wantrouwen](#)

[1.3 Diagnose achterstand fysieke gezondheidszorg](#)

[1.4 Fysieke zorgverlening](#)

[1.5 Uitstellen om druk op zorg te verlagen](#)

[1.6 Overbelasting fysieke zorg](#)

[2.1 Escalatie psychische problematiek](#)

[2.2 Psychische zorgverlening](#)

[3.1 Tijdige hulp voorkomt escalatie thuis](#)

[3.2 \(De-\) escalatie van psychische problematiek en huiselijk geweld](#)

[3.3 Jeugd- en gezinshulp](#)

[3.4 Spanning in huis](#)

[3.5 Gezond door de crisis](#)

[3.6 Sociale coping](#)

[3.7 Gevolgen van armoede](#)

[3.10 Perspectief jongeren](#)

[3.11 Aansluiting \(beroeps\)onderwijs](#)

[4.1 Toetreding en aansluiting op arbeidsmarkt](#)

[4.2 Omscholing](#)

[4.3 Sociaal vangnet](#)

[4.4 Conjunctuur bestedingen / bedrijvigheid banen](#)

[5.1 Criminaliteit](#)

[5.2 Afglijden naar criminaliteit](#)

[6.1 Onrust](#)

[6.2 Maatschappelijk vertrouwen](#)

[6.3 Maatschappelijke ondersteuning](#)

[6.4 \(Belemmering in\) Participatie](#)

[6.5 Steun aan elkaar](#)

[6.6 Sociale ontwikkeling](#)

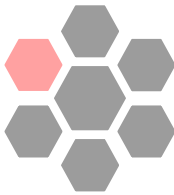
[6.7 Maatschappelijke kloof](#)

[6.8 Fysiek/psychisch gezondheidseffect van participeren](#)

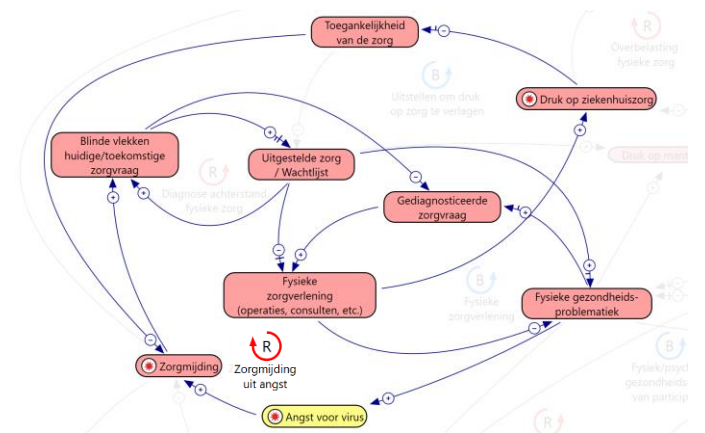
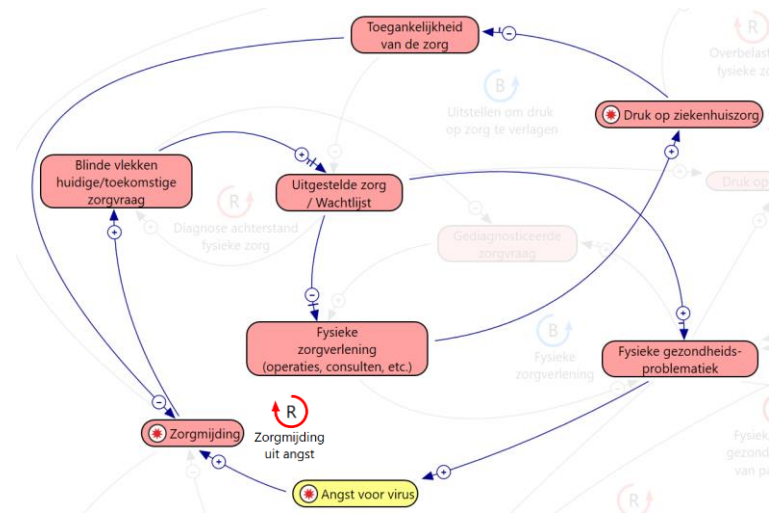
[7.1 Optimisme / pessimisme](#)

[7.2 Beschermende werking veerkracht](#)

1.1 ZORGMIJDING UIT ANGST VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › *Zorgmijding uit angst voor het virus* leidt tot meer *blinde vlekken* in de huidige en toekomstige zorgvraag. Mensen vermijden bijv. een bezoek aan de huisarts waardoor gezondheidsproblematiek niet wordt gediagnosticeerd.
- › Omdat de *blinde vlekken* in de zorgvraag toenemen zal de *gediagnosticeerde zorg afnemen*, maar tegelijkertijd de *uitgestelde zorg toenemen*. Immers, de onderliggende gezondheidsproblematiek kan op een later moment alsnog leiden tot een diagnose en zorgvraag.
- › Zowel de toename in *uitgestelde zorg* als de afname in *gediagnosticeerde zorg* leiden tot een afname in *fysieke zorgverlening*. Het effect op korte termijn is minder *druk op ziekenhuiszorg*.
- › Maar de uitgestelde zorg leidt op termijn ook tot meer *fysieke gezondheidsproblematiek*. Dit heeft zowel een effect op andere modelonderdelen (welbevinden) als dat het uiteindelijk op een later moment leidt tot meer *fysieke zorgverlening* en *druk op ziekenhuiszorg*. Zie ook feedback loop [diagnose achterstand](#).
- › Een afname van de *toegankelijkheid van de zorg* kan op zichzelf ook leiden tot *zorgmijding*, met name omdat mensen de perceptie hebben dat hun eigen gezondheidsproblematiek niet ernstig genoeg is om de zorgmedewerkers mee te belasten.
- › Een kleine groep mensen kan gevangen worden in een cirkelredenering waarbij *fysieke gezondheidsproblematiek* zal leiden tot meer *angst voor virus* en meer *zorgmijding*.

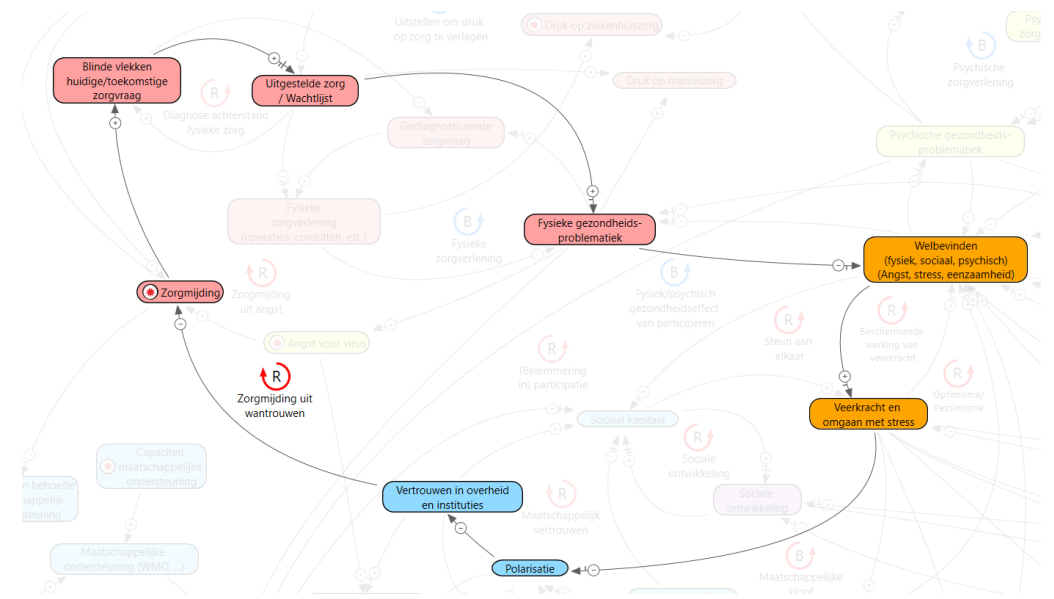

De zorgmijding uit angst loop is in het bovenste figuur weergegeven. Daaronder de loop in samenhang met andere variabelen en relaties.

1.2 ZORGMIJDING UIT WANTROUWEN VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Deze feedback loop komt voor een groot gedeelte overeen met de feedback loop [zorgmijding uit angst](#). In de uitleg van deze feedback loop vindt je meer duiding over het effect van zorgmijding op fysieke gezondheidsproblematiek.
- › Een toename van *fysieke gezondheidsproblematiek* kan leiden tot een lager welbevinden en vervolgens een lagere veerkracht. Fysieke gezondheidsproblematiek, in combinatie met andere problematiek, kan via een afname in welbevinden en veerkracht een effect gaan hebben op andere domeinen.
- › Één van de effecten van verminderde *veerkracht en omgaan met stress* is een toename in polarisatie en een afname in het vertrouwen in overheid en instituties. Wat vervolgens weer leidt tot een toename in zorgmijding.
- › Wat deze feedback loop ietwat ingewikkeld maakt is dat er een wisseling in abstractieniveau in optreedt.
 - › Het deel in de fysieke gezondheidszorg beschrijft een systeem waarmee veel inwoners te maken hebben. Variabelen als: *zorgmijding*, *blinde vlekken*, *uitgestelde zorg* en *fysieke zorgverlening*.
 - › Dan is er slechts een klein deel van de personen die vanwege de opgelopen *fysieke gezondheidsproblematiek* dermate aangetast worden in *welbevinden* en *veerkracht* om bij te dragen aan de *polarisatie*.
 - › Vervolgens bereikt deze kleine groep wel meer mensen en kunnen ze een grotere groep beïnvloeden op hun *vertrouwen in overheid en instituties* en meer *zorgmijding* tot gevolg hebben.

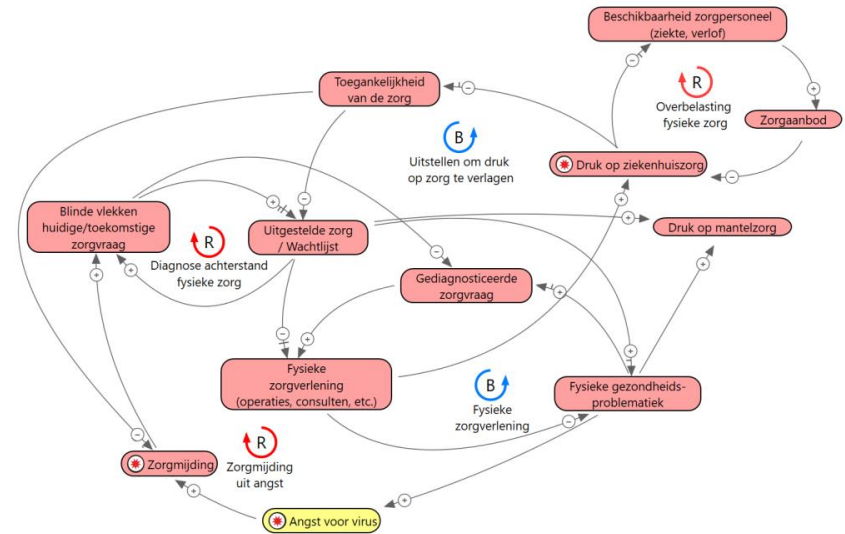

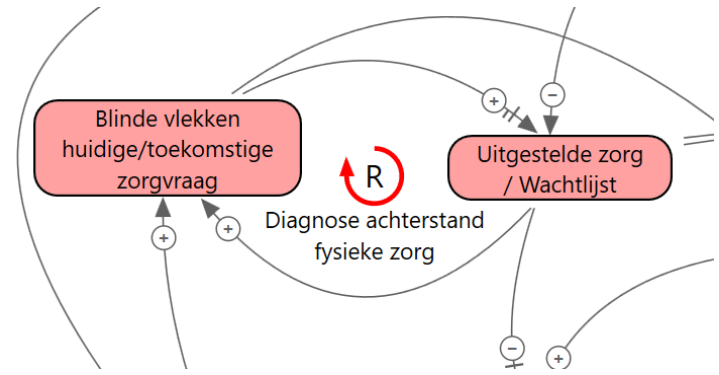
1.3 DIAGNOSE ACHTERSTAND GEZONDHEIDSZORG

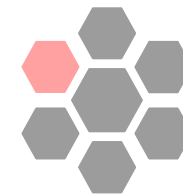
VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › *Blinde vlekken in de huidige en toekomstige zorgvraag* zijn nog niet onderkende zorgbehoeften. Dit leidt tevens tot *uitgestelde zorg*, omdat zonder diagnose geen zorg verleend wordt.
- › Hoe meer *uitgestelde zorg* hoe groter de *blinde vlekken* worden, omdat zorgverlening een deel is van hoe verder gediagnostiseerd kan worden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een kijkoperatie, röntgenopname, MRI, etc.
- › Deze *uitgestelde zorg* stapelt op in een grote behoefte voor zorgverlening in de toekomst.

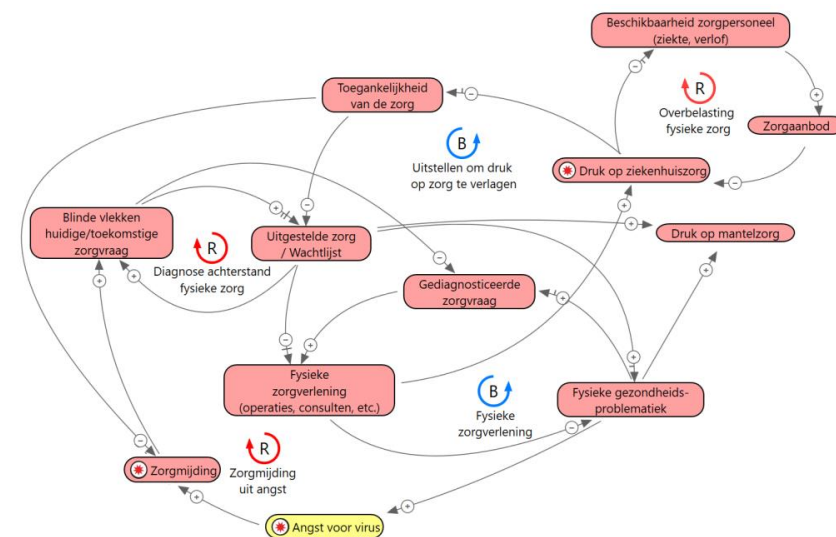
Een compleet overzicht van dit gebied in het model (figuur boven) en de specifieke feedback loop in dit gebied (figuur onder).

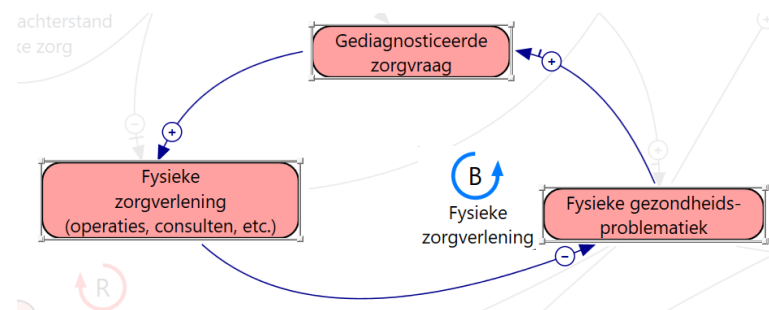

1.4 FYSIEKE ZORGVERLENING BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › Deze feedback loop beschrijft het functioneren van ons zorgstelsel. Bij een toename in *fysieke gezondheidsproblematiek* volgt er een *gediagnostiseerde zorgvraag*. Vervolgens leiden deze diagnoses, bij beschikbare capaciteit, tot meer *fysieke zorgverlening*. Tenslotte zal door deze zorgverlening de *fysieke gezondheidsproblematiek* afnemen.
- › Deze balancerende feedback loop is afhankelijk van dat de *zorgvraag* *gediagnostiseerd* is en dat de *capaciteit* van de *zorgverlening* toereikend is. Het is in het algemeen niet gemakkelijk om de capaciteit van de zorgverlening op korte termijn te laten stijgen vanwege onder andere personele redenen.
- › Daarnaast is er vanwege de coronacrisis een grote druk op de ziekenhuizen komen te staan. Dit wordt omschreven in feedback loops [1.5 Uitstellen van zorg om druk te verlagen](#) en [1.6 Overbelasting fysieke zorg](#).

Een compleet overzicht van dit gebied in het model (figuur boven) en de specifieke feedback loop in dit gebied (figuur onder).

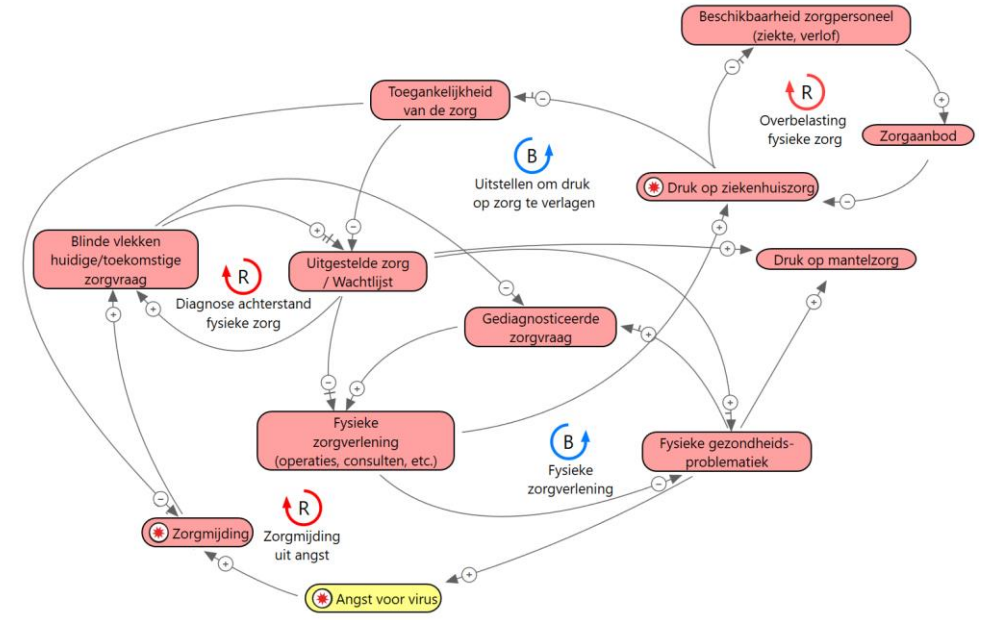
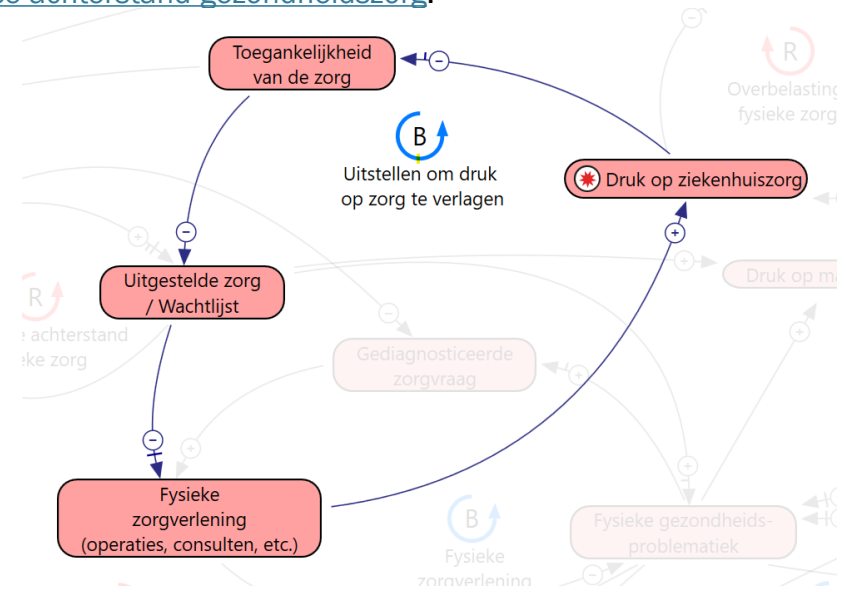

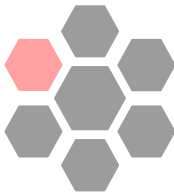
1.5 UITSTELLEN VAN ZORG OM DRUK TE VERLAGEN

BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- Als de *fysieke zorgverlening* toeneemt zal ook de *druk op de ziekenhuizen* hoger worden bij een gelijke capaciteit. De extra benodigde inzet op de corona-afdelingen speelt hierin tijdens piekbezetting een grote rol. Dit zal tot een lagere *toegankelijkheid van de zorg* en meer *uitgestelde zorg en wachtlijsten* leiden.
- Uitgestelde zorg en wachtlijsten* brengen wel andere problemen in de toekomst met zich mee. Zoals bijvoorbeeld omschreven in feedback loop [1.3 Diagnose achterstand gezondheidszorg](#).

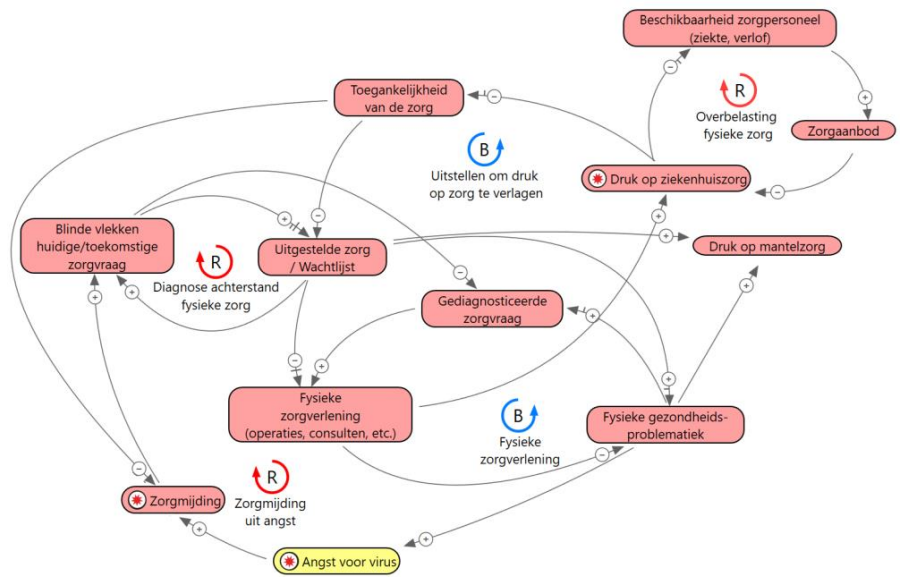
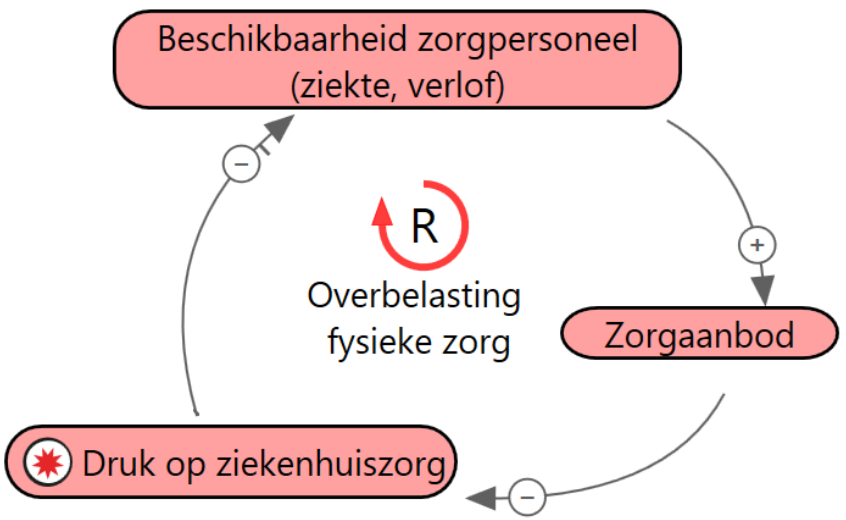

Een compleet overzicht van dit gebied in het model (figuur boven) en de specifieke feedback loop in dit gebied (figuur links).

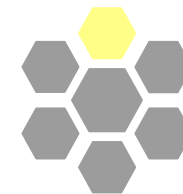

1.6 OVERBELASTING FYSIEKE ZORG VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

› Als de *druk op ziekenhuiszorg* stijgt kan de *beschikbaarheid zorgpersoneel* hierdoor gaan dalen. Het is niet gemakkelijk om de bestaande pool zorgpersoneel op korte termijn toe te laten nemen, omdat hiervoor bijvoorbeeld opleidingen en scholing nodig is. Er wordt meer gevraagd van het bestaande zorgpersoneel en dit kan leiden tot meer ziekte of meer verlof na het maken van overuren. Dit doet het *zorgaanbod* dalen en doet de *druk op ziekenhuiszorg* juist weer toenemen.

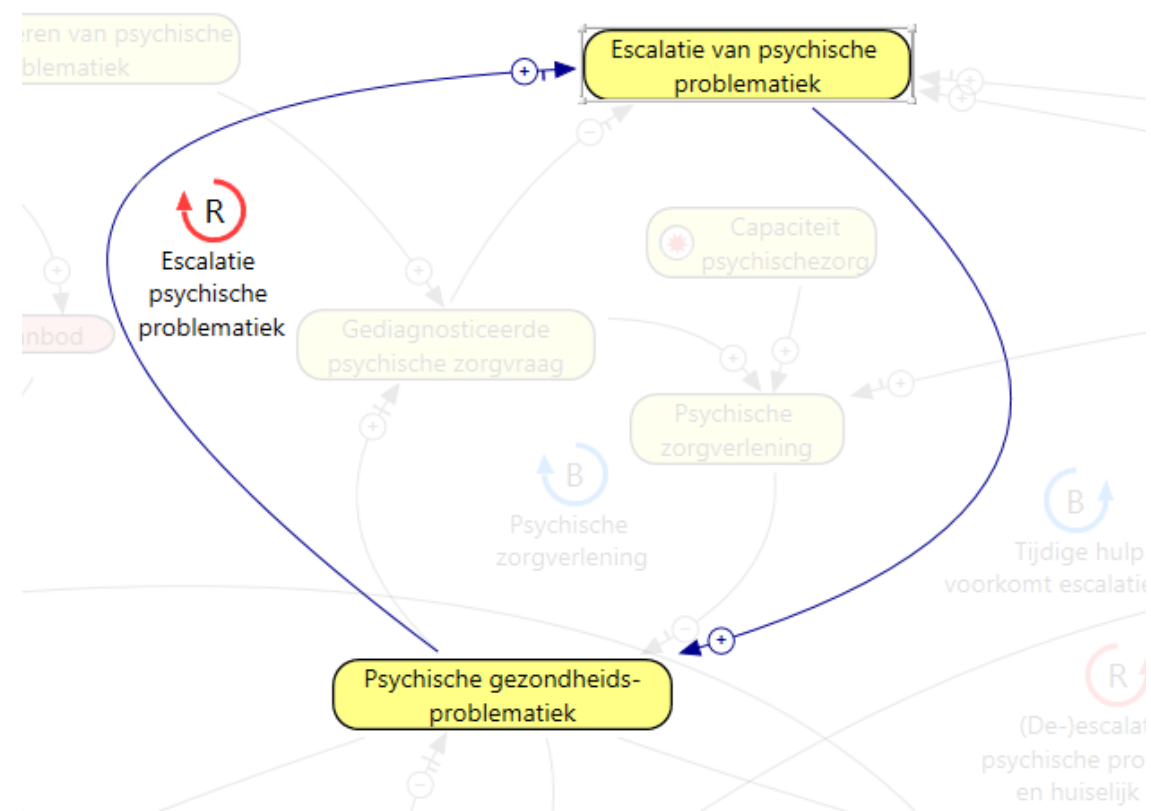
Een compleet overzicht van dit gebied in het model (figuur boven) en de specifieke feedback loop in dit gebied (figuur links).

2.1 ESCALATIE PSYCHISCHE PROBLEMATIEK

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

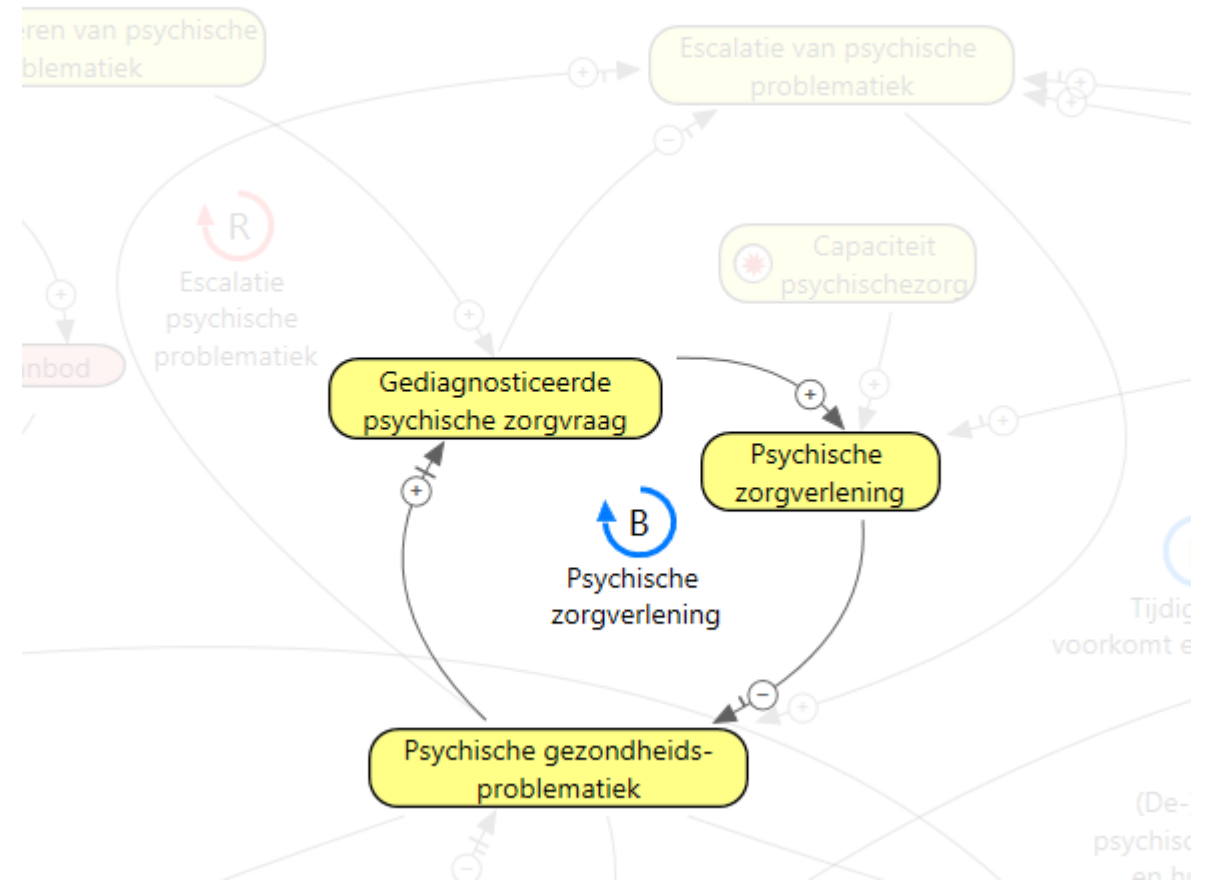
- › Oplopende stress of het niet behandelen van *psychische problematiek* kan leiden tot een *escalatie van psychische problematiek*.
- › Een *escalatie van psychische problematiek* kan weer nieuwe psychische problematiek veroorzaken. Een vicieuze cirkel ontstaat waarin een persoon bijvoorbeeld meerdere psychoses ondervindt.

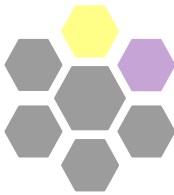

2.2 PSYCHISCHE ZORGVERLENING BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › Meer *psychische gezondheidsproblematiek* leidt via *gediagnostiseerde psychische zorgvraag* tot meer *psychische zorgverlening* wat tenslotte de *problematiek* weer doet afnemen.
- › Deze balancerende loop is afhankelijk van welk deel van de *gezondheidsproblematiek* gediagnostiseerd kan worden en of de *capaciteit psychische zorg* toe laat dat de gediagnostiseerde *zorgbehoefte* tijdig en passend wordt behandeld. In de coronacrisis stonden beide onder druk.

3.1 TIJDIGE HULP VOORKOMT ESCALATIE THUIS

BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › *Psychische gezondheidsproblematiek* onder partners en ouders kan leiden tot *huiselijk geweld en/of kindermishandeling*.
- › Signalen van huiselijk geweld, zoals het signaalwoord bij de apotheek of bijv. meldingen bij Veilig thuis kunnen leiden tot meer *signalering in jeugd- en gezinszorgketen*. Vanuit deze keten kan ook *psychische zorgverlening* in gang worden gezet met als doel om de onderliggende *psychische gezondheidsproblematiek* te behandelen.
- › Deze feedback loop beschrijft hoe de jeugd- en gezinszorgketen en de psychisch gezondheidszorg samen escalatie thuis kunnen voorkomen.

3.2 (DE-) ESCALATIE VAN PSYCHISCHE PROBLEMATIEK EN HUISELIJK GEWELD

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

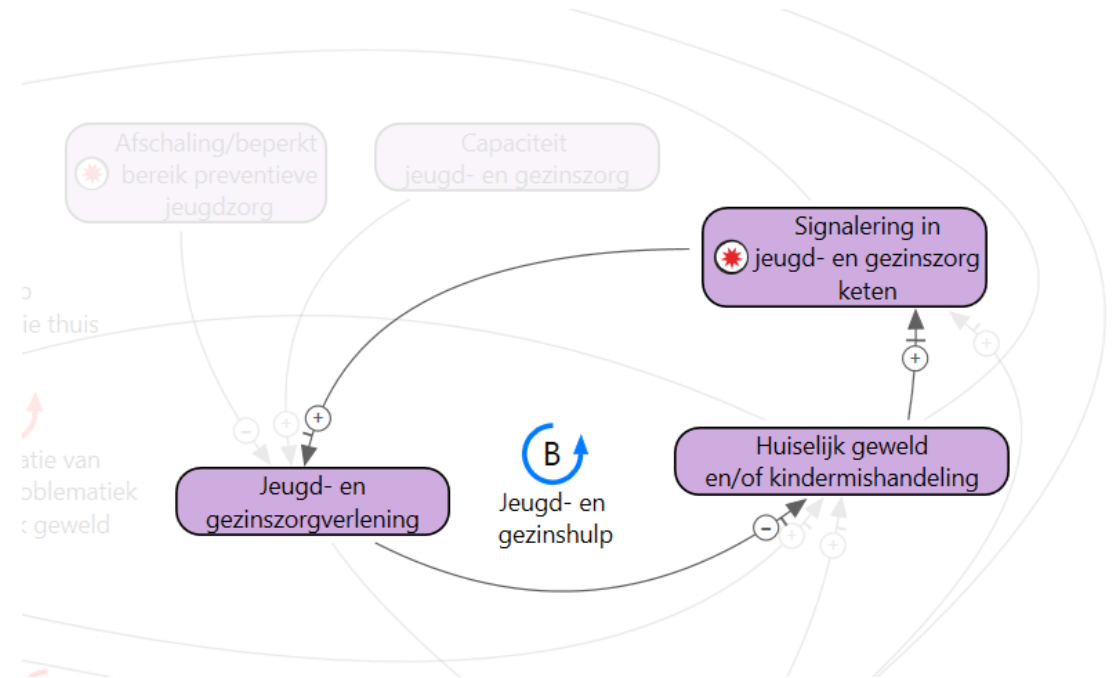
- › Een toename in *huiselijk geweld en/of kindermishandeling* leidt tot een daling in *welbevinden* en kan op zowel korte als langere termijn leiden tot meer *psychische gezondheidsproblematiek*.
- › *Psychische gezondheidsproblematiek* kan leiden tot escalatie thuis met nieuw *huiselijk geweld en/of kindermishandeling* tot gevolg.
- › Deze versterkende feedback loop kan op korte termijn een bestaande onveilige situatie verergeren, of op lange termijn leiden tot nieuwe onveilige situaties.

3.3 JEUGD- EN GEZINSHULP BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › Bij een stijging in *signalering in jeugd- en gezinszorgketen* zal er, indien de *capaciteit jeugd- en gezinszorg* dit toelaat, meer *jeugd- en gezinszorgverlening* verleend worden met als doel een vermindering of voorkoming van *huiselijk geweld en/of kindermishandeling*.
- › Tijdens de crisis is deze zorgverlening onder druk komen te staan waardoor niet alle zorgverlening op tijd heeft kunnen plaatsvinden.

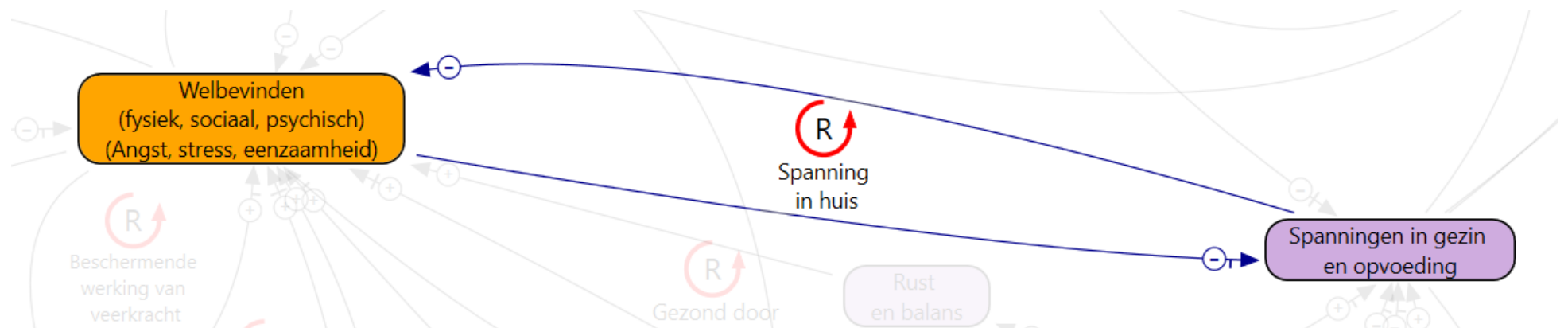

3.4 SPANNING IN HUIS

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Meer *spanningen in gezin en opvoeding* kunnen leiden tot een lager *welbevinden*. Een lager *welbevinden* van een of meerdere mensen in een gezin kan ook een bron van *spanningen in gezin en opvoeding* worden. Een gevaarlijke feedback loop waarbij de steun aan elkaar onder druk kan komen te staan door oplopende spanningen binnenshuis.
- › Een hoog welbevinden kan echter ook bijdrage aan het beperken van spanningen in een gezin die ontstaan tijdens de crisis.

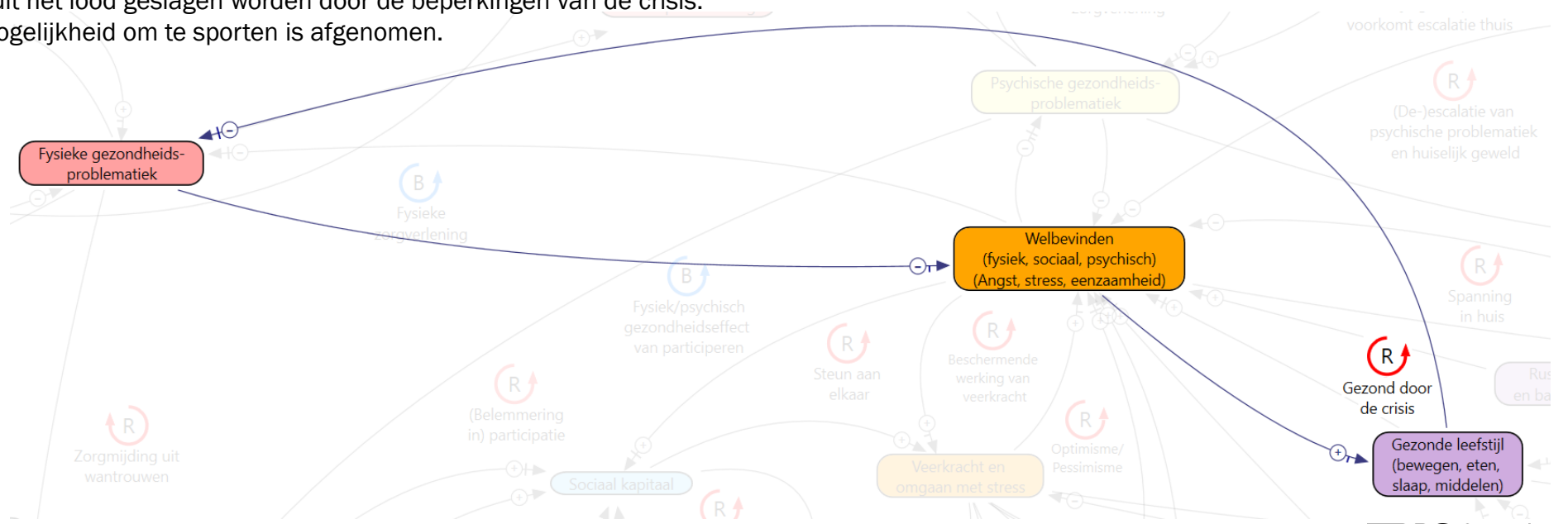

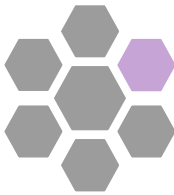

3.5 GEZOND DOOR DE CRISIS

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Welbevinden hangt onder andere samen met een gezonde leefstijl. Een gezonde leefstijl geeft minder kans op (ernstige) fysieke gezondheidsproblematiek. De afwezigheid of een vermindering van gezondheidsproblematiek leidt vervolgens tot een hoger welbevinden.
- › De leefstijl van mensen is om verschillende manieren beïnvloed tijdens de crisis, zowel in positieve als negatieve zin. Een grote groep is echter minder gaan bewegen.
- › Aan de positieve kant van dit mechanisme loopt iemand met een gezonde leefstijl een minder grote risico voor de gevolgen van corona. Aan de andere kant kan iemand met een gezonde leefstijl ook flink uit het lood geslagen worden door de beperkingen van de crisis. Bijvoorbeeld doordat de mogelijkheid om te sporten is afgenomen.

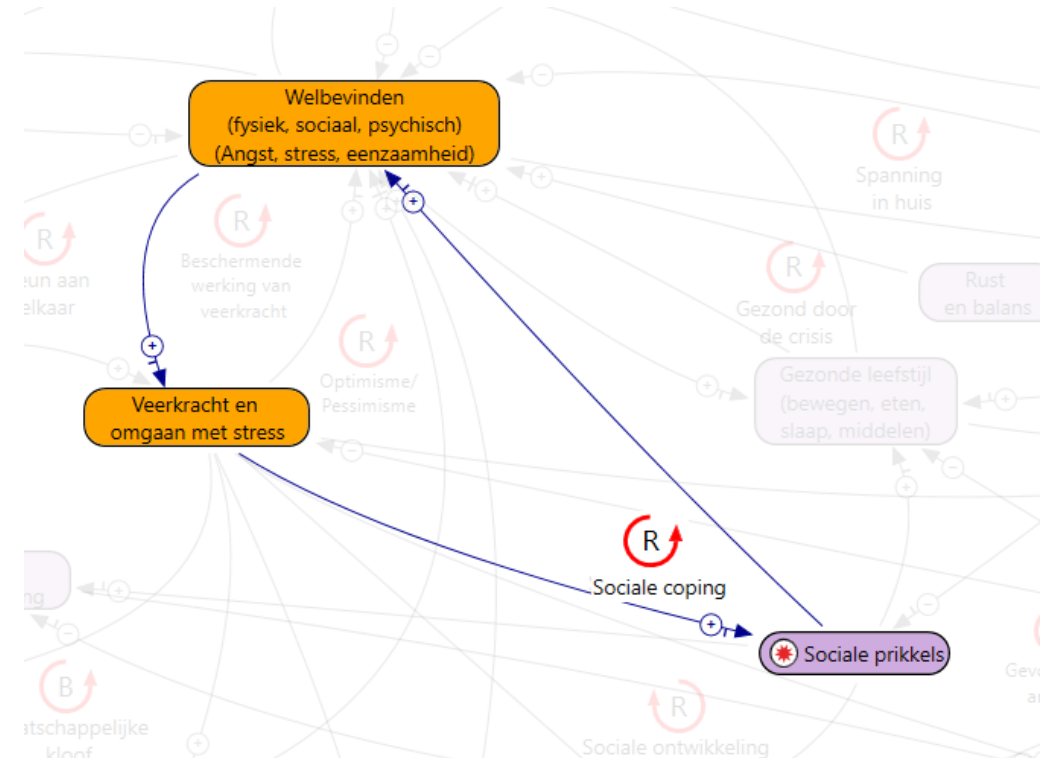

3.6 SOCIALE COPING

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

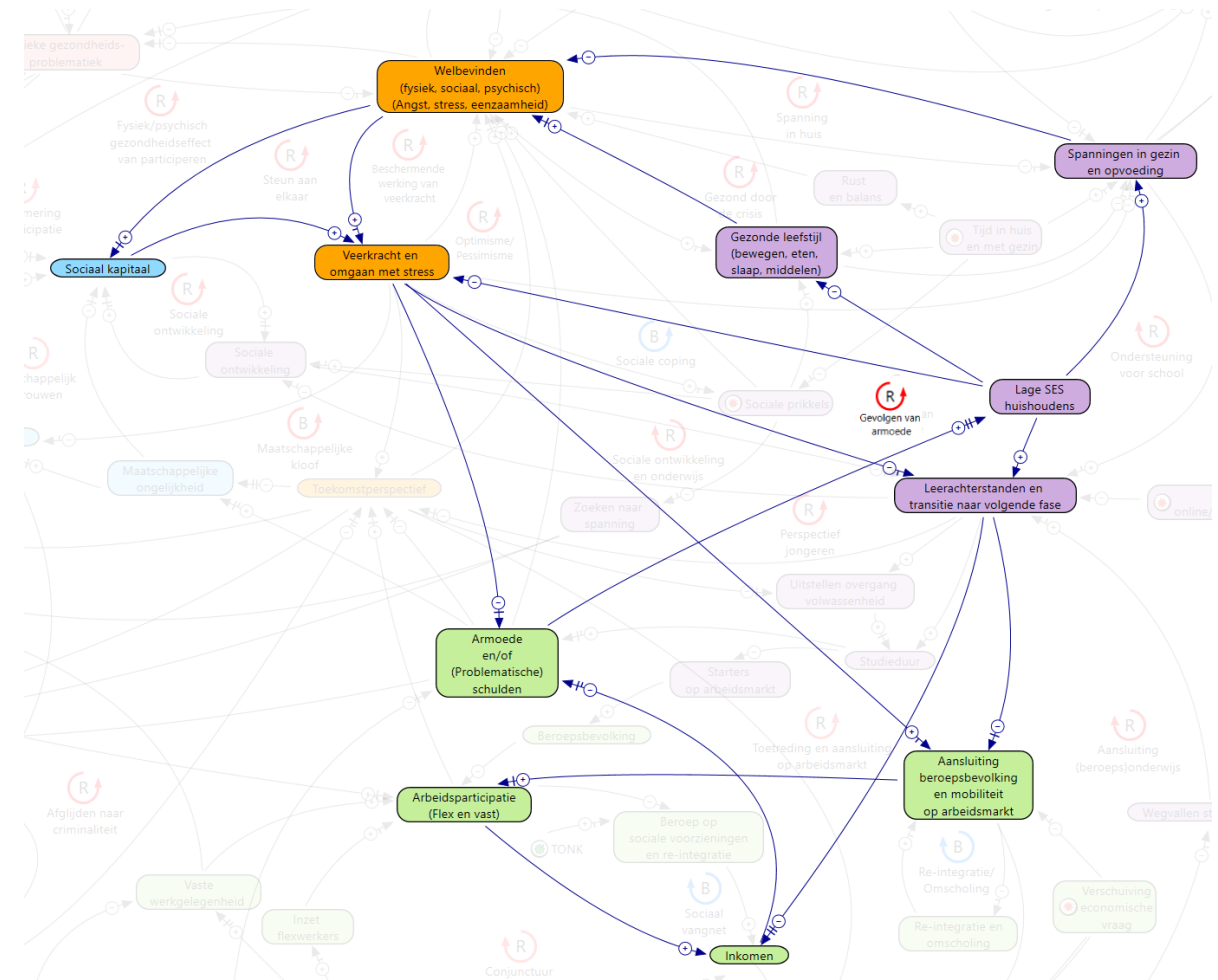
- › Deze feedback loop omschrijft dat personen met een hoger *welbevinden* en *veerkracht* het wegvallen van *sociale prikkels* beter kunnen opvangen dan personen die minder veerkrachtig zijn.
- › Er zijn bijvoorbeeld tijdens de crisis veel voorbeelden van alternatieven voor sociale initiatieven binnen de grenzen van de coronamaatregelen. Bijvoorbeeld digitale ontmoetingen of wandelingen in de buitenlucht. Op alternatieve manieren sociale contacten onderhouden kan bijdrage aan het welbevinden en negatieve effecten van de crisis op het welbevinden verzachten.
- › Aan de andere kant, als iemand al laag in *welbevinden* en *veerkracht* is kan het wegvallen van de *sociale prikkels* tot een verdere terugtrekking en minder sociale contacten leiden.
- › Deze dynamiek kan in het bijzonder negatief uitpakken voor mensen die minder mogelijkheden hebben sociale contacten op afstand te onderhouden of personen die het lastig vinden om aan de nieuwe situatie te wennen. In beide gevallen is de veerkracht van de persoon dus beperkt om in de nieuwe situatie sociaal contact te onderhouden.

3.7 GEVOLGEN VAN ARMOEDE VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- Armoede kan ingrijpende en langdurige gevolgen hebben voor een huishouden via meerdere feedback loops. Een toename in *armoede en/of problematische schulden* leidt in het model via de verzamelvariabele *lage SES huishoudens* tot een daling in *veerkracht en omgaan met stress*. Een verminderde *veerkracht en omgaan met stress* maakt mensen kwetsbaar voor *armoede en/of problematische schulden*. Armoede is daarnaast vaak geassocieerd met een minder *gezonde leefstijl*, lager *sociaal kapitaal* en *spanning in gezin en opvoeding* en *leerachterstanden* bij kinderen.
- De effecten van de hier naast weergegeven feedback loops kunnen op zeer lange termijn doorwerken en hieruit kunnen zelfs zogenaamde intergenerationele effecten voortkomen. Een situatie waarbij de problematiek overgaat op de volgende generatie in een gezin.

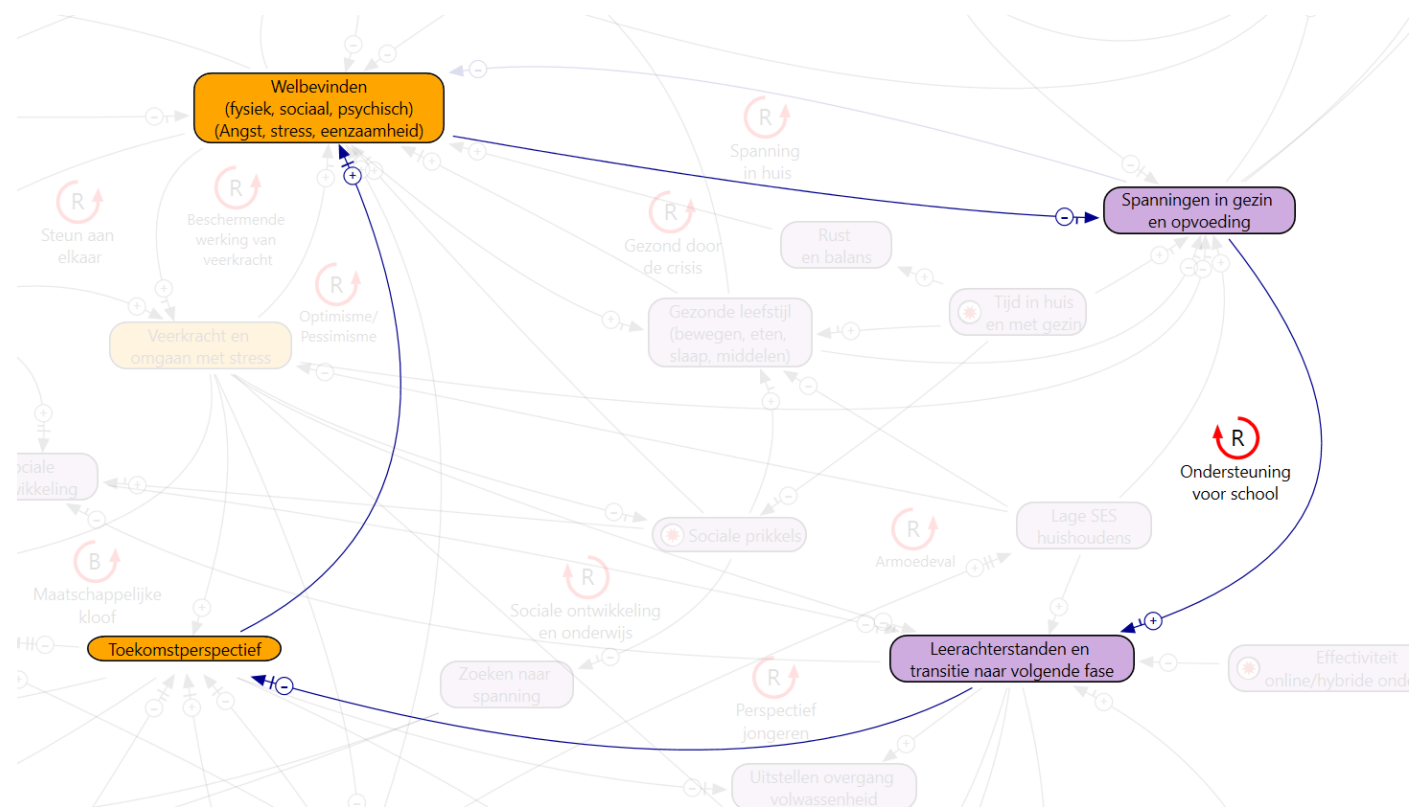

3.8 RUST EN ONDERSTEUNING VOOR SCHOOL

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Thuis de juiste ondersteuning ontvangen voor leren en ontwikkelen is cruciaal voor kinderen, in het bijzonder tijdens een periode van (gedeeltelijk) afstandsonderwijs. *Spanningen in het gezin en opvoeding* kunnen deze ondersteuning in de weg staan.
- › Als door een oplopende *spanningen in gezin en opvoeding* de *leerachterstanden en transitie naar volgende fase* oplopen, dan kan dat tot uiting komen in een daling van het toekomstperspectief en vervolgens het welbevinden. Een daling in het welbevinden kan tot spanningen in huis leiden welke vervolgens weer door kunnen werken in de ontwikkeling van het kind.

3.9 SOCIALE ONTWIKKELING EN ONDERWIJS

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

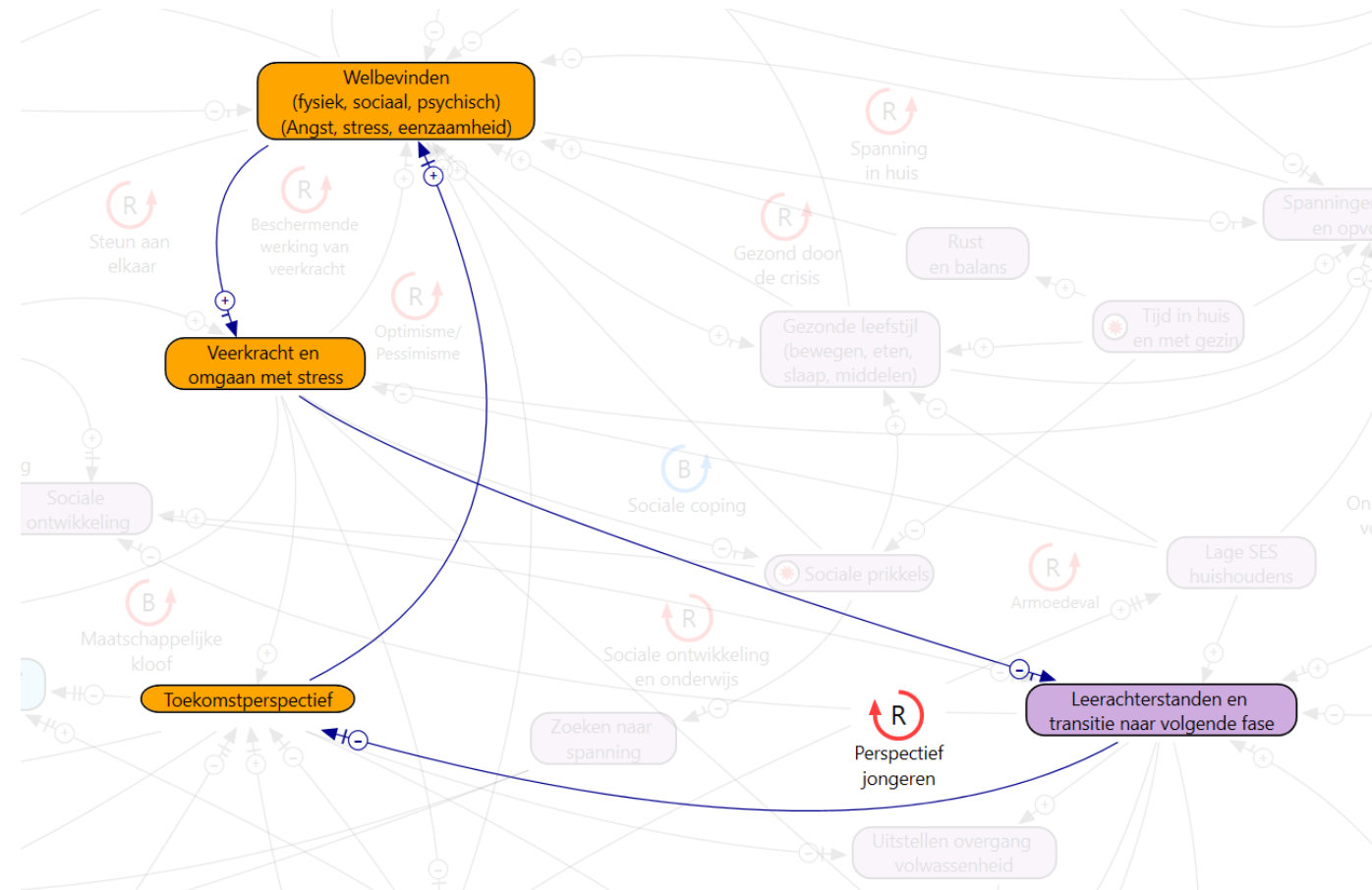
- › Onderwijs en het sociaal contact op school speelt een belangrijke rol in de *sociale ontwikkeling* van kinderen en jongeren. Hoe meer er *leerachterstanden* ontstaan door uitblijven van fysiek onderwijs (en interactie met docenten en leeftijdsgenoten) hoe minder *sociale ontwikkeling* het kind of de jongere meemaakt. Dit draagt vervolgens mij aan de *leerachterstanden en transitie naar de volgende fase*.

3.10 PERSPECTIEF JONGEREN VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

› Een toename in *leerachterstanden* onder jongeren kan leiden tot een afname in verschillende variabelen in het domein van *welbevinden*. Het *toekomstperspectief* daalt en dit heeft een daling in het *welbevinden* en vervolgens *veerkracht en omgaan met stress*. Een gebrek aan veerkracht en de mogelijkheid om met stress om te gaan leidt tot meer *leerachterstanden*.

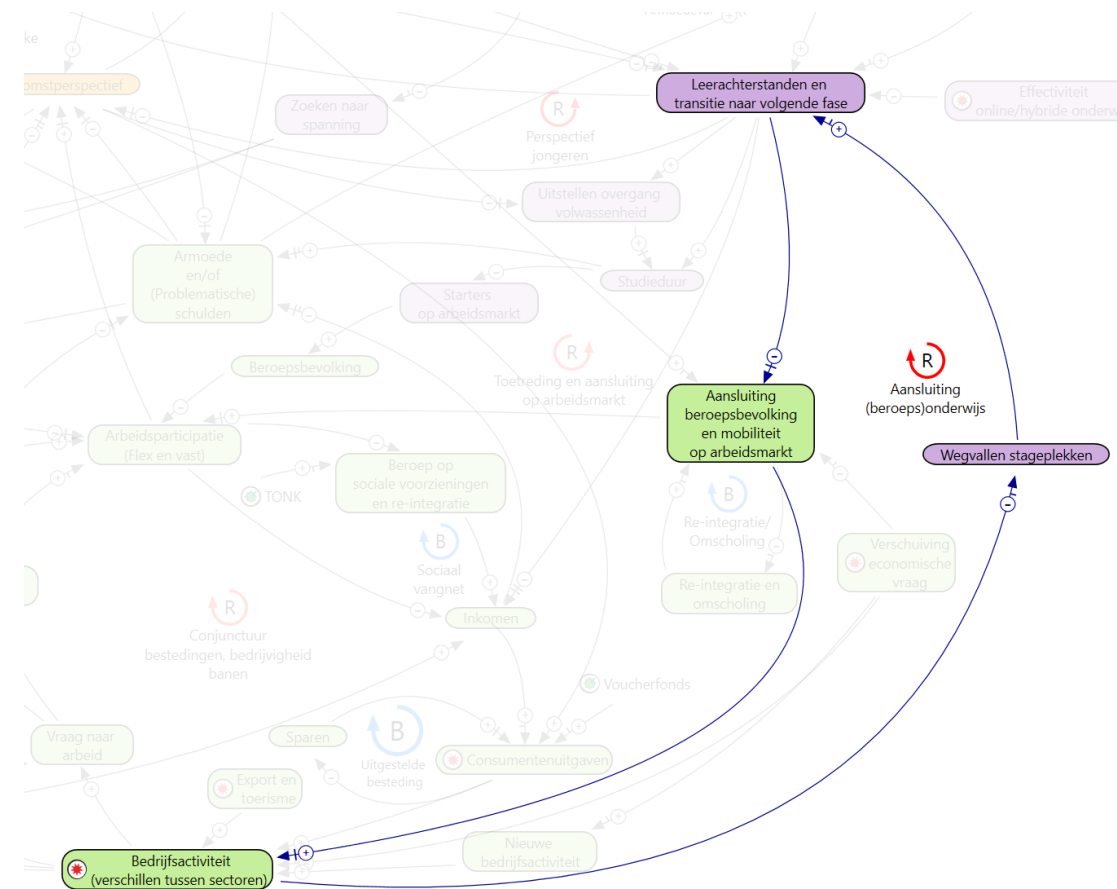

3.11 AANSLUITING (BEROEPS)ONDERWIJS

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

Vanwege de maatregelen om het virus te bestrijden is de *bedrijfsactiviteit* in verschillende sectoren verminderd. Dit heeft als gevolg het *wegvallen van stageplekken* gehad. Dit leidt op termijn tot meer *leerachterstanden* en een minder goede *aansluiting beroepsbevolking op de arbeidsmarkt*. Dit kan bij heropening van de samenleving ook langer doorwerken in de beschikbare *stageplekken*, bijvoorbeeld doordat bedrijven moet herstellen van de crisis, minder openstaan voor stagiairs met een leerachterstand of omdat relaties tussen de school en het bedrijf is verwatert.

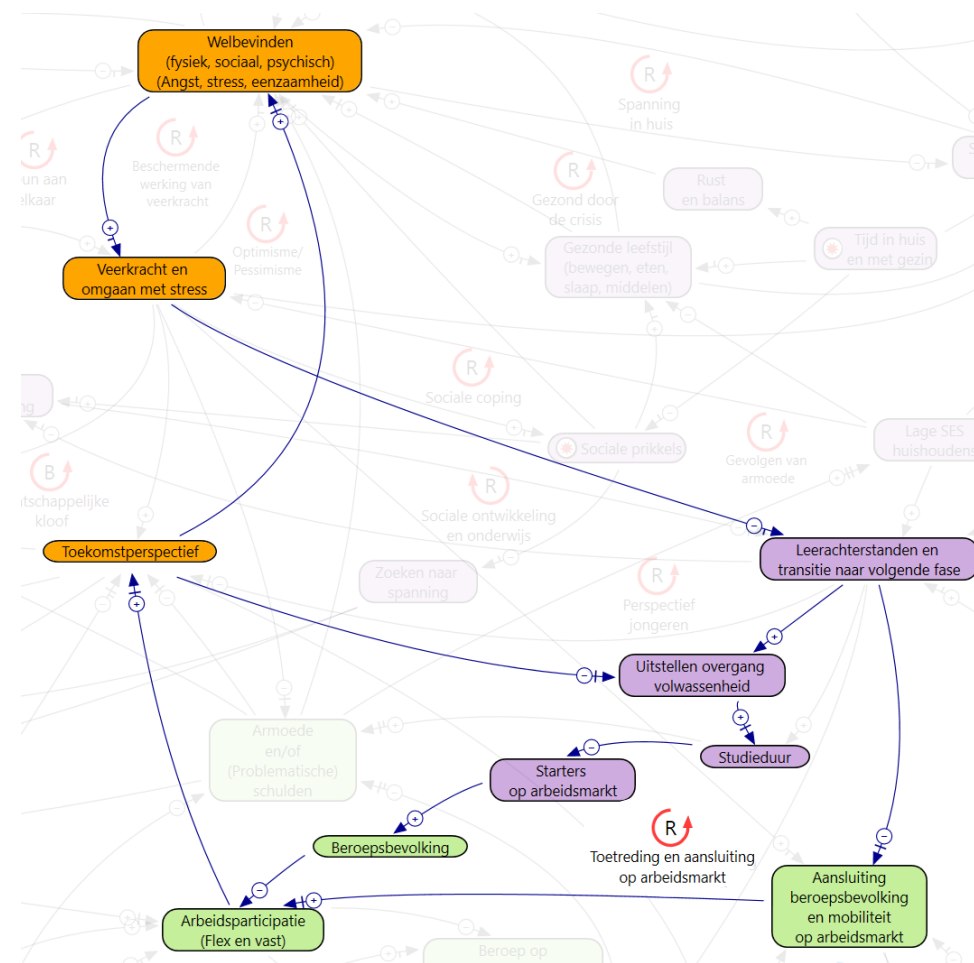

4.1 TOETREDING EN AANSLUITING OP ARBEIDSMARKT

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Het ontstaan van *leerachterstanden* tijdens de crisis en/of een afname in het *toekomstperspectief* kan onder jongeren leiden tot het *uitstellen van overgang volwassenheid*, bijvoorbeeld door een toename van de *studieduur*. Uiteindelijk kan dit leiden tot *minder starters op de arbeidsmarkt* en een kleinere *beroepsbevolking* dan anders het geval was geweest.
- › Daarnaast kunnen *leerachterstanden* ook leiden tot een minder *aansluiting op de arbeidsmarkt*.
- › Dit leidt tot een minder hoge *arbeidsparticipatie* en *minder inkomen* (anders gezegd: met een afgeronde studie zou iemand meer verdienen). De verdere impact op de conjunctuur wordt beschreven in feedback loop [4.4 Conjunctuur bestedingen / bedrijvigheid banen](#).
- › Minder *arbeidsparticipatie* kan ook het *toekomstperspectief* van deze groep verder onderdrukken. Hierbij kan op het moment ook gedacht worden aan minder mogelijkheden voor stage of werken naast studie.

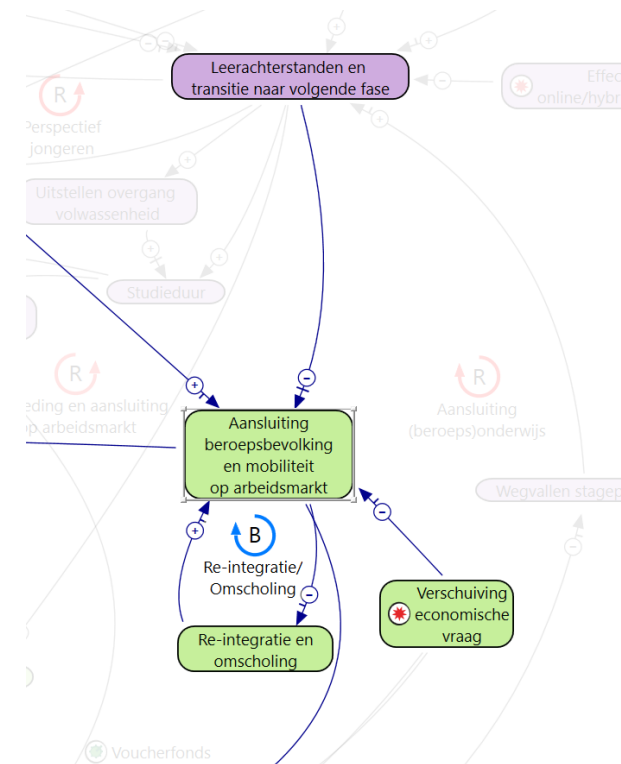

4.2 OMSCHOLING

BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › De aansluiting beroepsbevolking en mobiliteit op de arbeidsmarkt staat onder druk door onder andere een verschuiving economische vraag (de beroepsbevolking van gisteren en vandaag sluit minder goed aan op de vraag van morgen).
- › Leerachterstanden kunnen daarnaast op termijn ook de aansluiting van jonge mensen op de arbeidsmarkt beperken.
- › Re-integratie en omscholing kan echter een balancerend effect hebben. Personen kunnen voor korte termijn of langdurig een nieuwe plek op de arbeidsmarkt innemen, in sommige gevallen met behulp van omscholing.

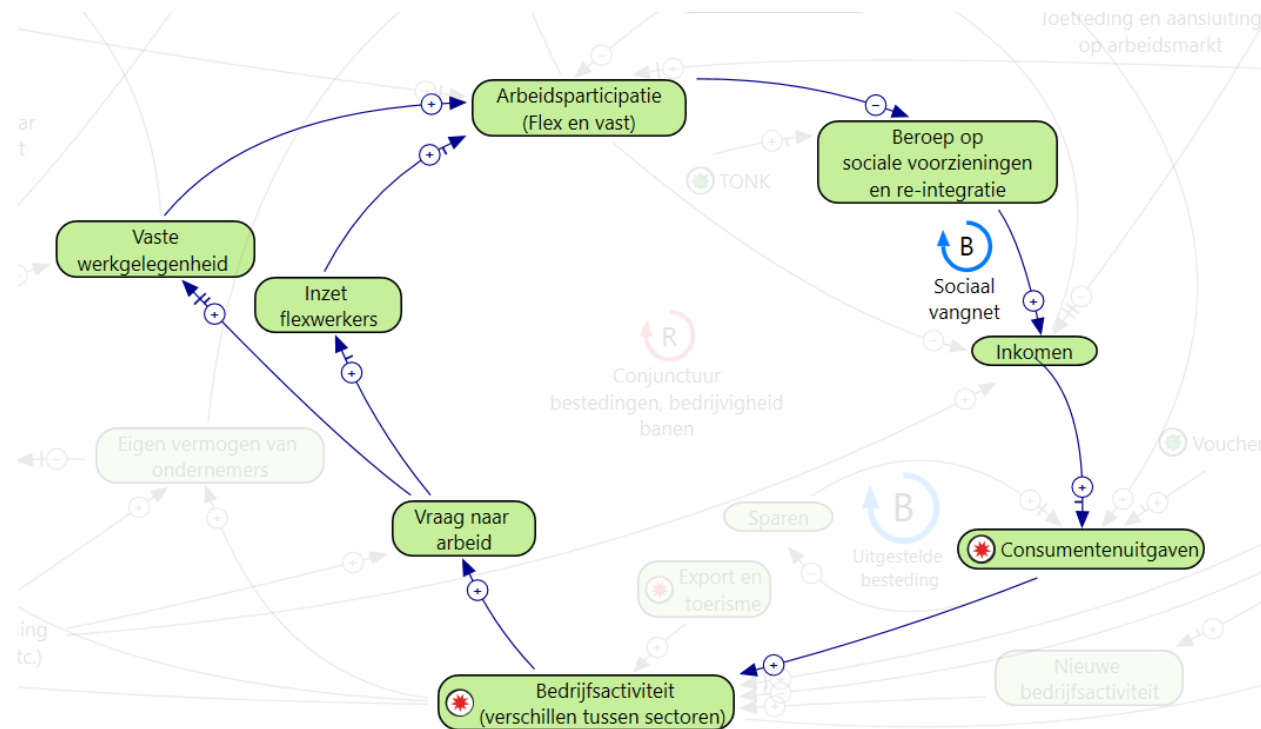

4.3 SOCIAAL VANGNET

BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

- › De feedback loop sociaal vangnet is voor een deel hetzelfde als de loop [4.4 Conjunctuur bestedingen / bedrijvigheid banen](#), maar met andere variabele tussen *arbeidsparticipatie* en *inkomen*.
- › Het sociaal vangnet dempt namelijk (deels) het verlies aan *inkomen* wat veroorzaakt wordt door de afname in *vaste werkgelegenheid* en *inzet flexwerknemers*, bijvoorbeeld doordat mensen aanspraak kunnen maken op WW.
- › Dit zorgt voor een beperking van het effect van een dalende *arbeidsparticipatie* op de *consumentenuitgaven*.

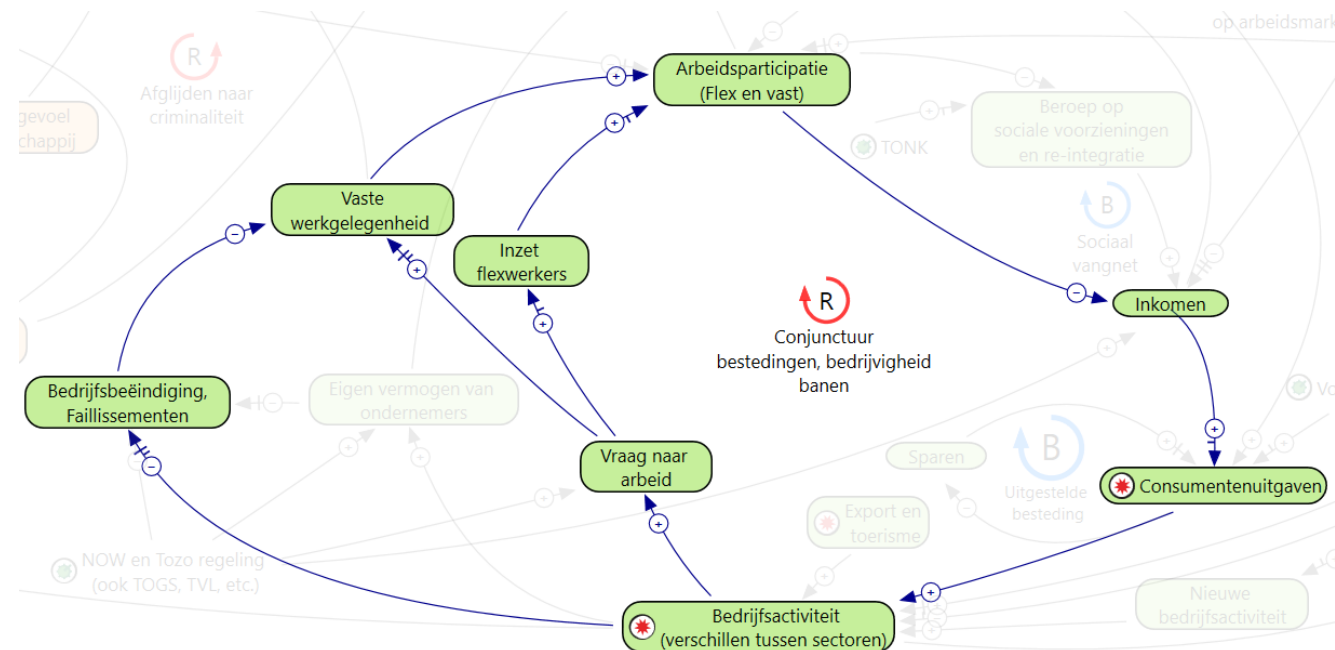

4.4 CONJUNCTUUR BESTEDINGEN / BEDRIJVIGHEID BANEN

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Deze feedback loop omschrijft het zelfversterkende effect van een daling in *consumentenuitgaven* en *bedrijfsactiviteit*.
- › Zowel *consumentenuitgaven* en *bedrijfsactiviteit* zijn direct door de maatregelen getroffen (horecasluiting, reisverboden, etc.).
- › Door een daling in bedrijfsactiviteit zal de *vraag naar arbeid* lager zijn en het aantal *bedrijfsbeëindigingen* en *faillissementen* hoger zijn. Onder invloed van het steunpakket blijft dit laatste effect echter grotendeels uit. Dit kan leiden tot een lagere vaste werkgelegenheid. Dit effect is het meest zichtbaar in de gedaalde *inzet flexwerkers* en *ZZP-ers*. De afname in vaste werkgelegenheid was in 2020 beperkt, het aantal gewerkte uren liet een duidelijkere daling zien.
- › Een verandering in *arbeidsparticipatie* kan via het *inkomen* doorwerken in de *consumentenuitgaven*.
- › Deze loop wordt door het sociale vangnet en de steunmaatregelen deels buitenwerking gesteld. Zie hiervoor ook de feedback loop [4.3 Sociaal vangnet](#).

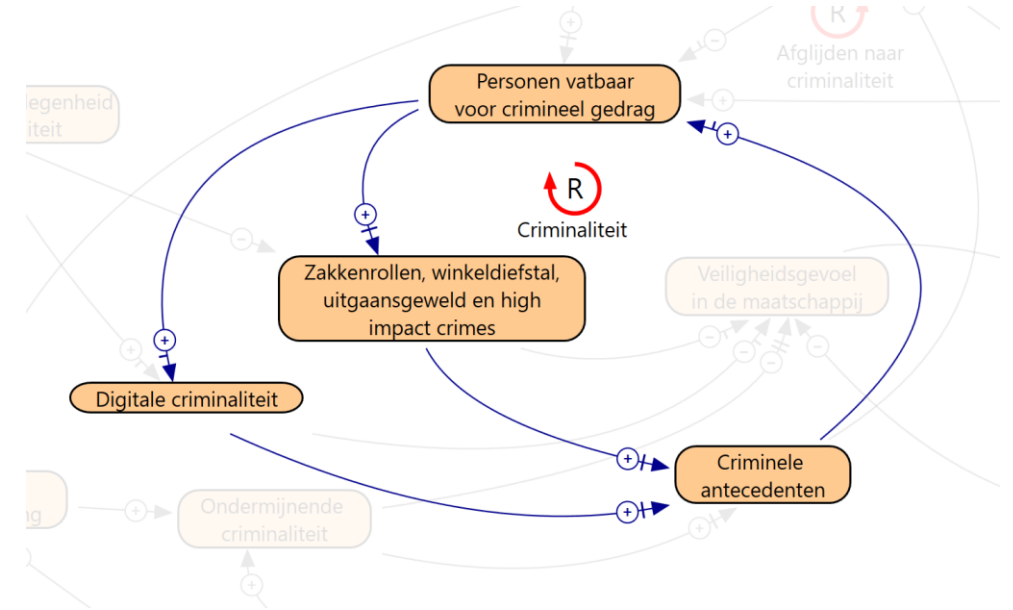

› 5.1 CRIMINALITEIT

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

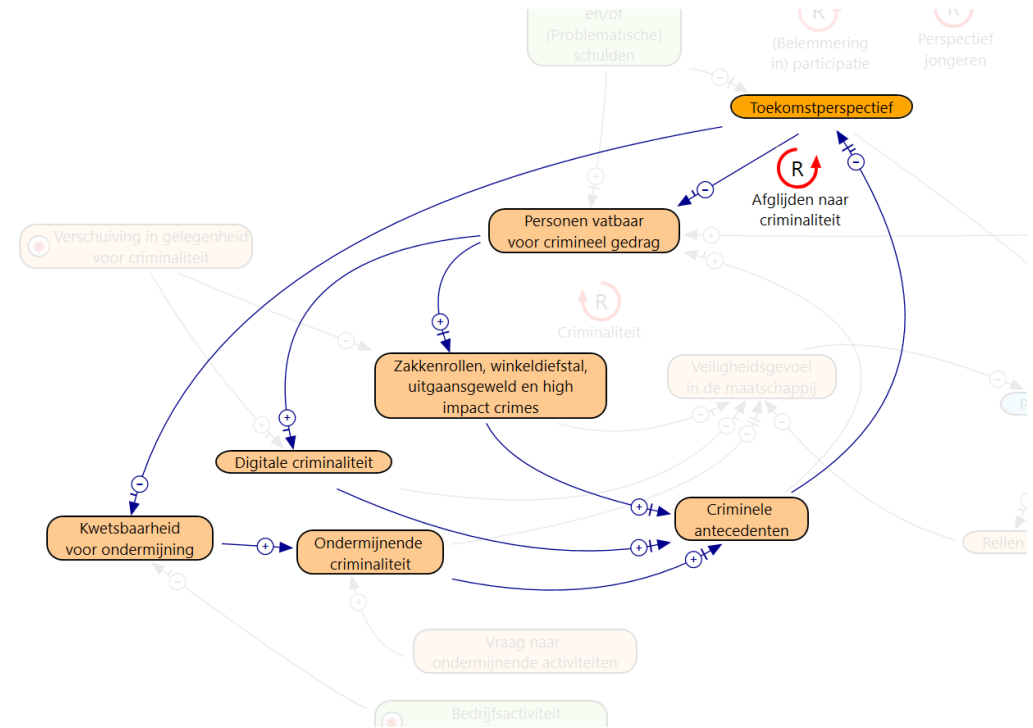
- › Als het aantal *personen vatbaar voor crimineel gedrag* toeneemt zullen de verschillende (in dit model als criminaliteitscijfers opgenomen) delicten vaker voorkomen dan anders het geval zou zijn geweest. De verschuiving in gelegenheid maakt echter dat specifieke vormen criminaliteit een sterke stijging kende tijdens de crisis waar andere vormen van criminaliteit sterk daalde.
- › Delicten kunnen voor een persoon leiden tot *criminele antecedenten*.
- › Blootstelling aan criminaliteit en het hebben van een strafblad kan *personen vatbaar voor crimineel gedrag* in de toekomst maken. Zowel first offenders als recidivisten kunnen verstrikt raken in criminaliteit en daarmee in de toekomst vatbaarder worden om meer delicten te plegen.

5.2 AFGLIJDEN NAAR CRIMINALITEIT VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Een deel van deze loop is beschreven in feedback loop [5.1 Criminaliteit](#)
- › Deze feedback loop beschrijft een extra mechanisme wat personen meer vatbaar maakt voor crimineel gedrag omdat een toename in *criminele antecedenten* een invloed heeft op het *toekomstperspectief*.
- › Andere variabelen die in het model aangrijpen op de vatbaarheid voor crimineel gedrag zijn: *zoeken naar spanning* en *armoede en/of (problematische) schulden*.
- › Kwetsbaarheid voor ondermijning wordt hier specifiek uitgelicht. Criminelen zijn actief opzoek naar personen met een kwetsbaarheid om daar gebruik van te maken als bijvoorbeeld geldezels, katvanger, of om gebruik te maken van een locatie voor criminele activiteiten. Dit kan gepaard gaan met een (grote) externe druk op de persoon in kwestie om deel te nemen aan criminele activiteiten. Degene die hieraan deelneemt loopt hiermee het risico om steeds verder in de criminaliteit af te glijden.

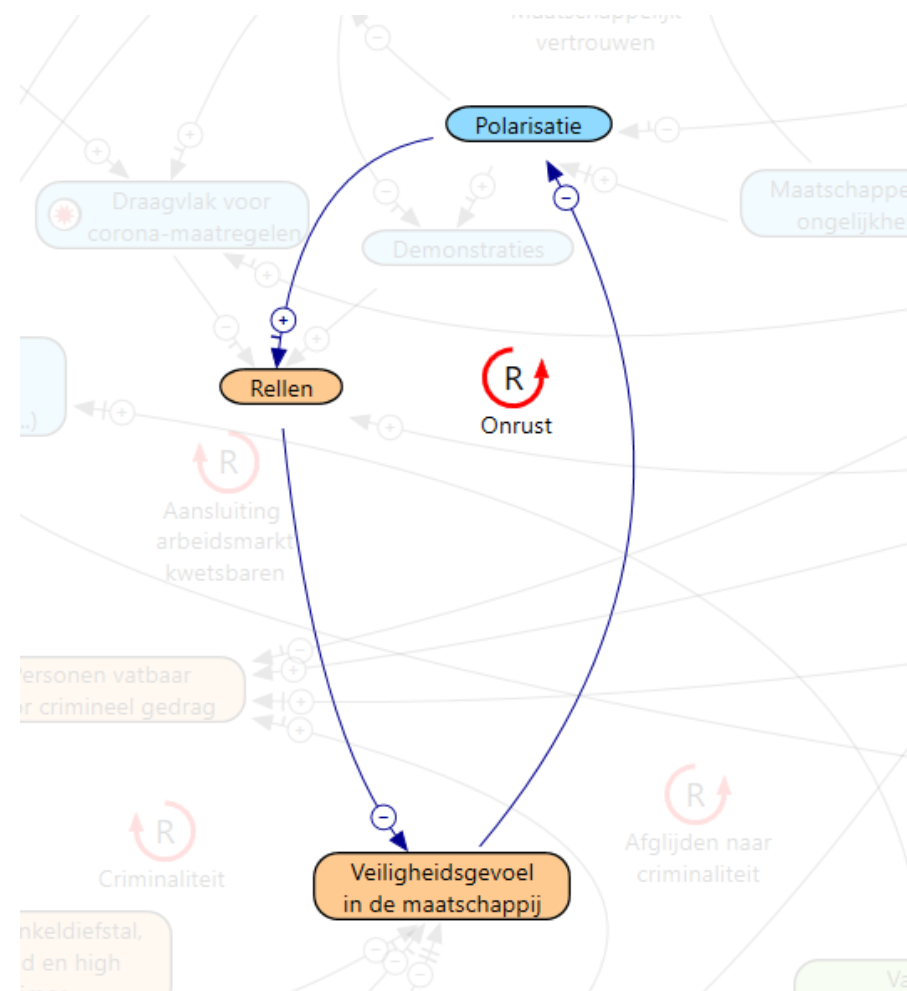

6.1 ONRUST

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

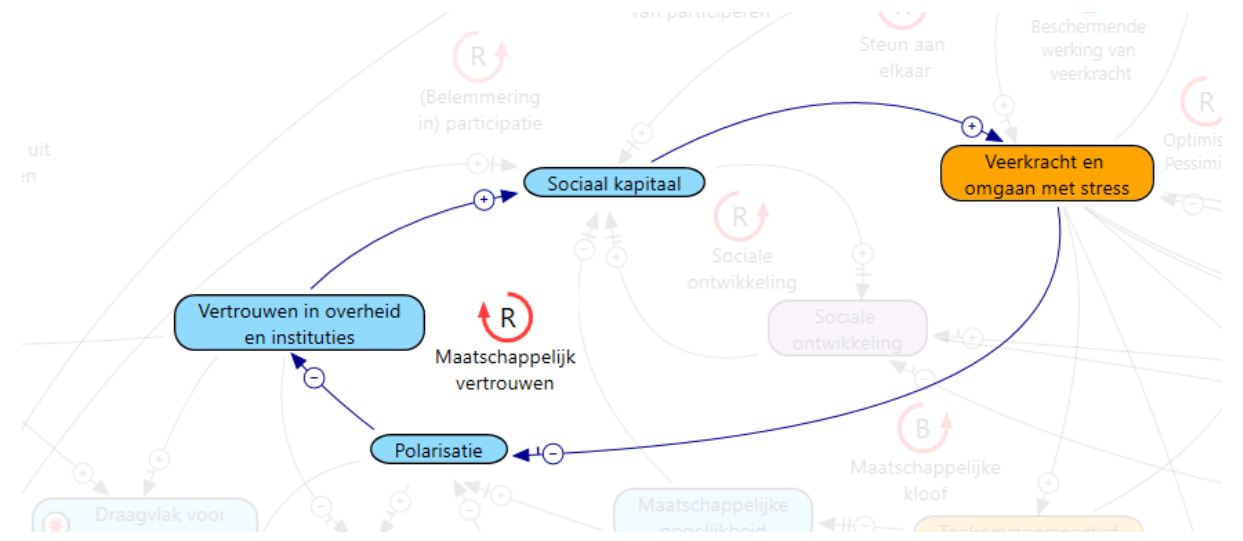
- › Een toename in *polarisatie* kan in specifieke situaties leiden tot *rellen* die vervolgens het *veiligheidsgevoel in de maatschappij* doen verminderen. Dit kan vervolgens een stijging in de *polarisatie* tot gevolg hebben wat de kans op rellen vergroot.

6.2 MAATSCHAPPELIJK VERTROUWEN VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

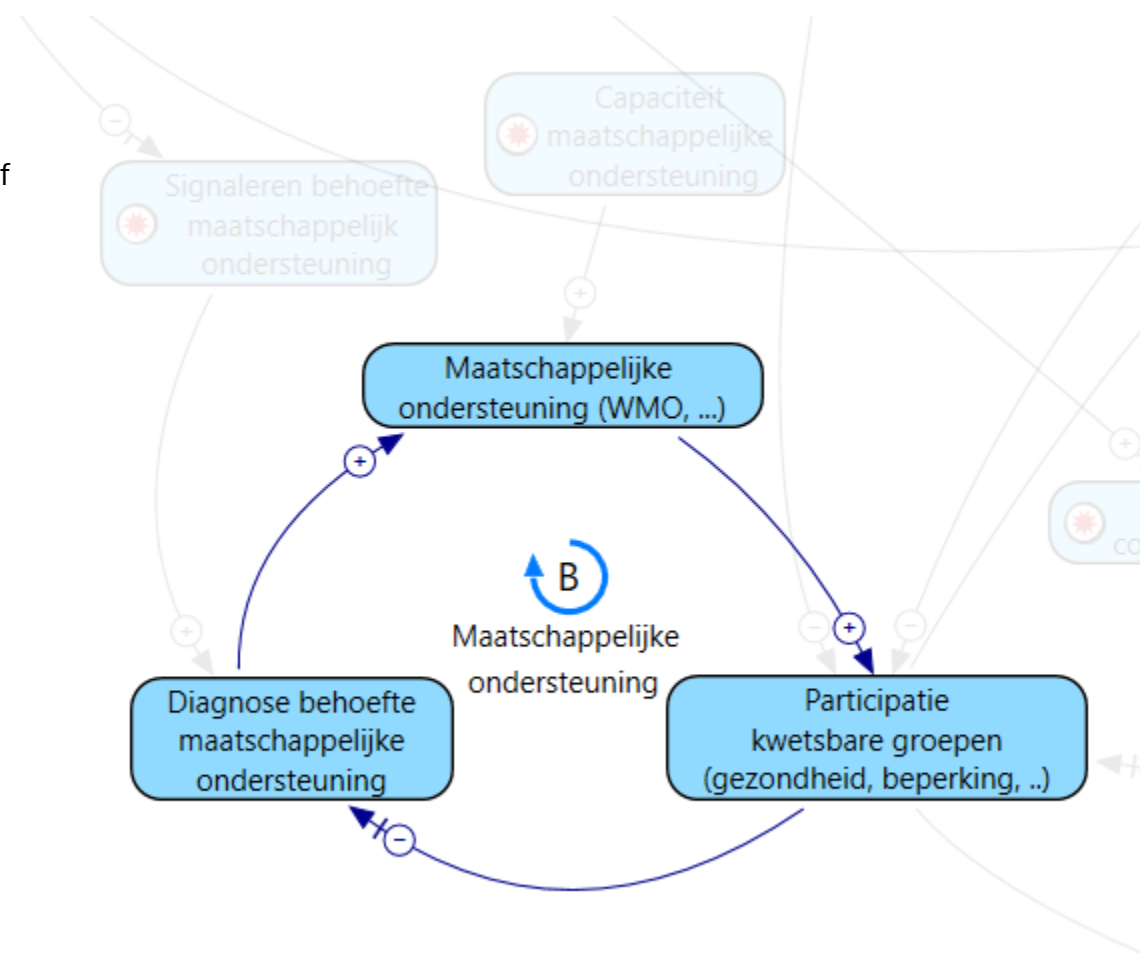
- › Als het *vertrouwen in overheid en instituties* daalt, dan kan het *sociaal kapitaal* lager worden dan anders het geval zou zijn. Een illustratie hiervan zou kunnen zijn dat de afstand tussen diegene en zijn of haar persoonlijke of zakelijke netwerk toeneemt als er veel discussies ontstaat over de crisis of de aanpak daarvan. Een daling in *sociaal kapitaal* kan doorwerken in een verminderde *veerkracht*.
- › Een verminderde *veerkracht en omgaan met stress* kan polarisatie doen toenemen, bijvoorbeeld door oplopende frustraties en wij/zij tegenstellingen.
- › Een hogere mate van *polarisatie* kan leiden tot een lager *vertrouwen in overheid en instituties*.

6.3 MAATSCHAPPELIJKE ONDERSTEUNING BALANCERENDE FEEDBACK LOOP

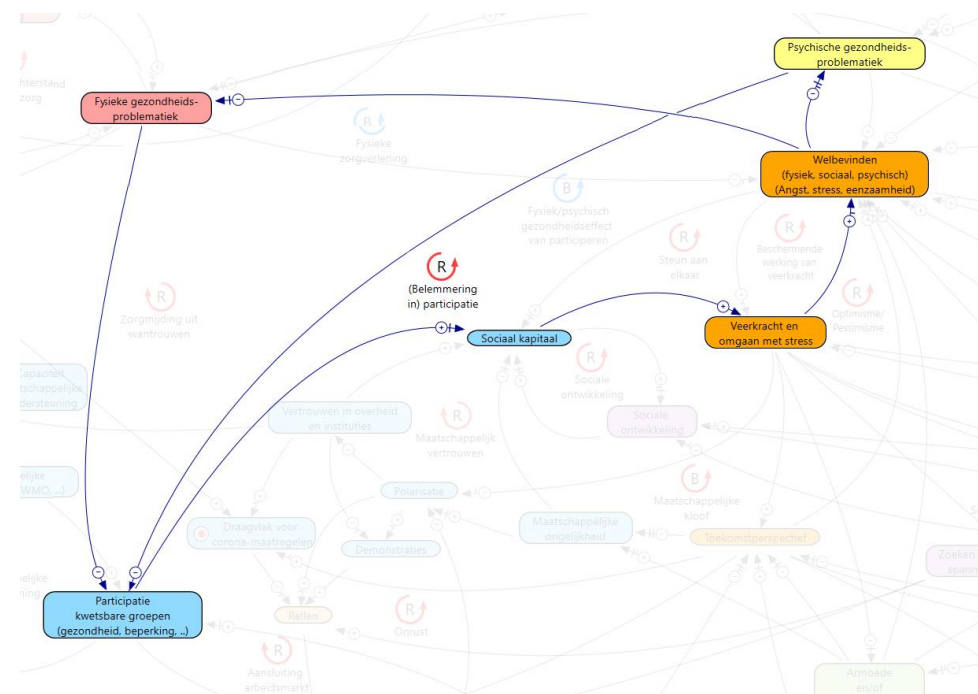
- › Een afname van de *participatie kwetsbare groepen* kan gesignaleerd worden door hulpverleners en de lokale overheid, dit leidt tot het vaststellen van een *behoefte maatschappelijke ondersteuning*. Nadat een behoefte is vastgesteld kan er *maatschappelijke ondersteuning* geboden worden, bijvoorbeeld middels de WMO of andere voorzieningen. In elke stap vraagt dit wel de mogelijkheid en middelen om een behoefte te signaleren en ondersteuning te bieden.
- › Als de *maatschappelijke ondersteuning* verleend wordt kan dat leiden tot een verbetering in de *participatie kwetsbare groepen*, omdat een deel van deze groep nieuwe of extra ondersteuning ontvangt om weer succesvol te participeren.

6.4 (BELEMMERING IN) PARTICIPATIE VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Participeren in de maatschappij is een belangrijke factor waarmee een persoon *sociaal kapitaal* opbouwt. Daarom zal een daling in *participatie kwetsbare groepen* leiden tot een daling in het *sociaal kapitaal* van deze groep.
- › Een daling in *sociaal kapitaal* kan een negatieve impact op *veerkracht* en *welbevinden* hebben.
- › Als het *welbevinden* dusdanig zwaar en lang onder druk komt te staan kan het tot *fysieke en psychische gezondheidsproblemen* leiden of bestaande problemen verzwaren. Deze problematiek kan de *participatie* verder onderdrukken wat het *sociaal kapitaal* kan doen afnemen.
- › In positieve zin werkt deze feedback loop ook: het opbouwen van *sociaal kapitaal* middels *participatie* kan bijdrage aan de *veerkracht* en het *welzijn* van een persoon, wat positief effect kan hebben op de *psychische en fysieke gezondheid*.

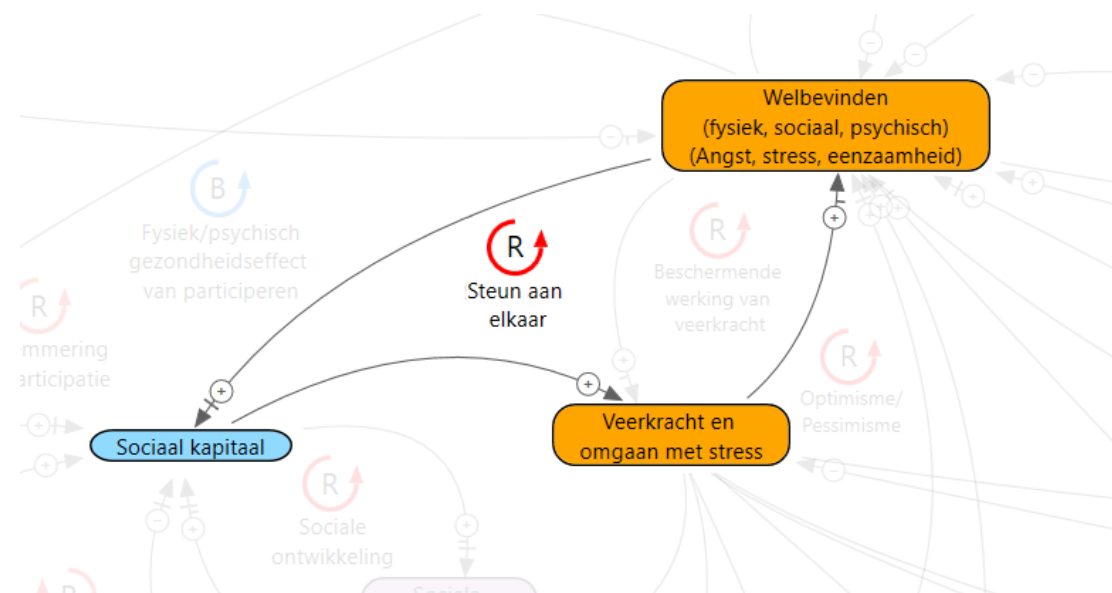

6.5 STEUN AAN ELKAAR

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › *Sociaal kapitaal* is een bron van *veerkracht* en *welbevinden*. *Sociaal kapitaal* is een belangrijke bron om *veerkracht* op te bouwen en in stand te houden.
- › Een toename in *veerkracht en omgaan met stress* heeft een positief effect op het *welbevinden*, met name bij het mitigeren van negatieve effecten uit andere thema's.
- › Tenslotte bouwen personen met een relatief hoog *welbevinden* gemakkelijker nieuw *sociaal kapitaal* op dan mensen die een relatief laag *welbevinden* hebben.
- › Het verliezen van *sociaal kapitaal*, bijvoorbeeld door het verliezen van contact met familie of vrienden tijdens de crisis, kan de *veerkracht* van een persoon ondermijnen.

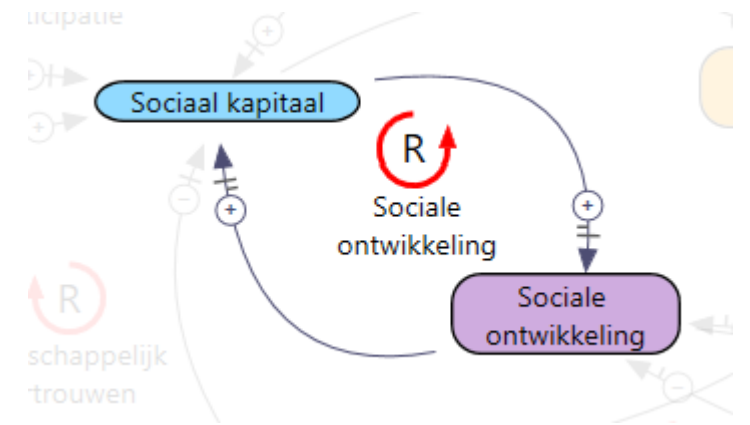

› 6.6 SOCIALE ONTWIKKELING

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

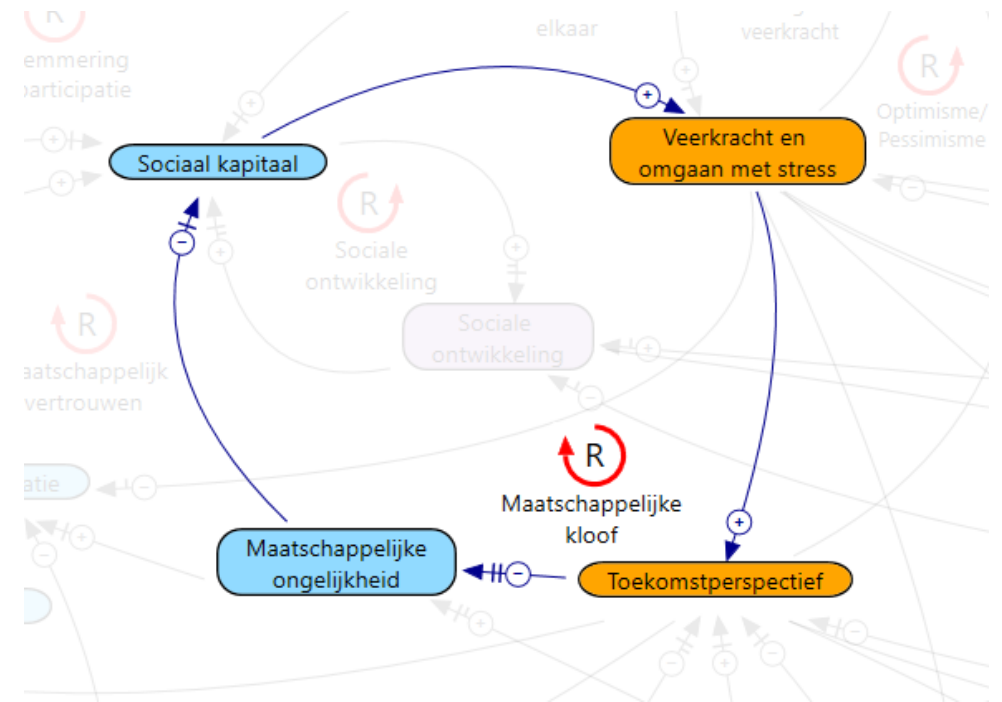
- › De *sociale ontwikkeling* die kinderen en jongeren doormaken leidt door bijvoorbeeld het maken van nieuwe vrienden en kennissen tot meer *sociaal kapitaal*.
- › Het bezitten van *sociaal kapitaal* draagt vervolgens weer bij aan de sociale ontwikkeling van een persoon.

6.7 MAATSCHAPPELIJKE KLOOF VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › *Sociaal kapitaal* omvat onder andere de verbondenheid van een persoon met zijn omgeving, familie, collega's en relaties tot de overheid en hulpverleners. *Sociaal kapitaal* is daarmee een belangrijke bron voor *veerkracht*. Als de *maatschappelijke ongelijkheid* toeneemt kan het *sociaal kapitaal* van de benadeelden afnemen. Dit kan uiteindelijk een verminderde *veerkracht en omgaan met stress* tot gevolg hebben.
- › Personen met verminderde *veerkracht* en die minder goed om kunnen gaan met stress hebben een minder goed *toekomstperspectief* dan daarvoor het geval was. Dit draagt bij aan een toename in *maatschappelijke ongelijkheid*.
- › Een positief *toekomstperspectief* voor alle groepen in onze samenleving is daarom van belang om de maatschappelijke kloof te dichten.
- › Maatschappelijke ongelijkheid kan langs verschillende assen worden gezien. Vaak is economisch perspectief een belangrijke onderverdeling. In de huidige crisis spelen echter ook andere tweedelingen een rol zoals kwetsbaarheid voor het virus en bewegingsvrijheid.

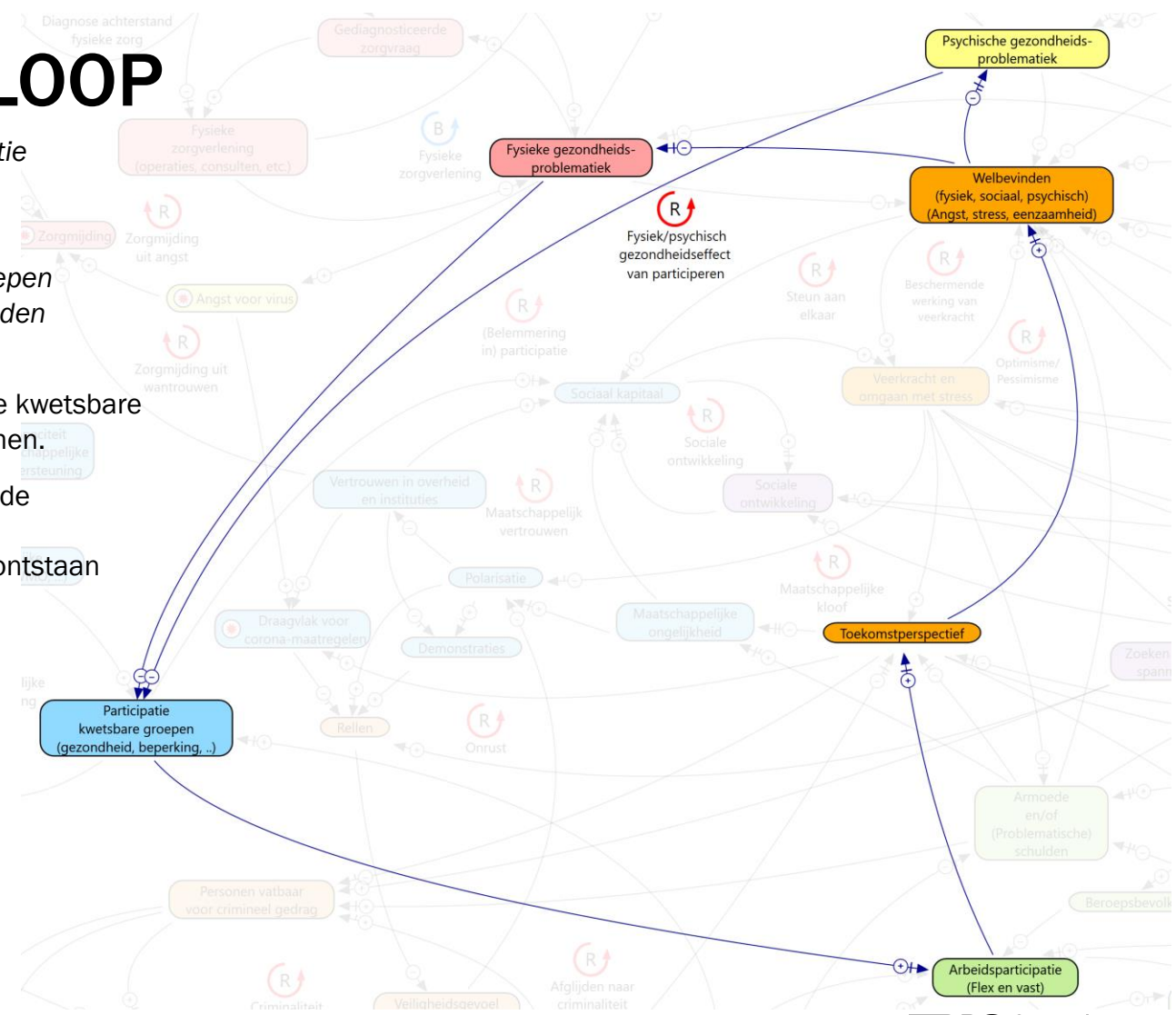

6.8 FYSIEK/PSYCHISCH GEZONDHEIDSEFFECT VAN PARTICIPEREN

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Als de *participatie kwetsbare groepen* en daarmee ook de *arbeidsparticipatie* toeneemt, dan is het waarschijnlijk dat ook het *toekomstperspectief* en het *welbevinden* van die kwetsbare groepen toeneemt.
- › Op eenzelfde manier is de kans groot dat als de *participatie kwetsbare groepen* toeneemt ook het *sociaal kapitaal* en vervolgens de *veerkracht* en *welbevinden* toeneemt. In het participeren worden vaak sociale contacten gelegd.
- › Een hoger *welbevinden* kan de *fysieke en psychische problematiek* die deze kwetsbare groepen ervaren doen afnemen. Dit kan de *participatie* verder doen toenemen.
- › Een afname in participatie, bijvoorbeeld als gevolg van de contactbeperkende maatregelen of verlies van werk, kan het toekomstperspectief en daarmee welbevinden echter onder druk zetten. Hierdoor kan een negatieve spiraal ontstaan waarin fysieke en psychische klachten kunnen toenemen.

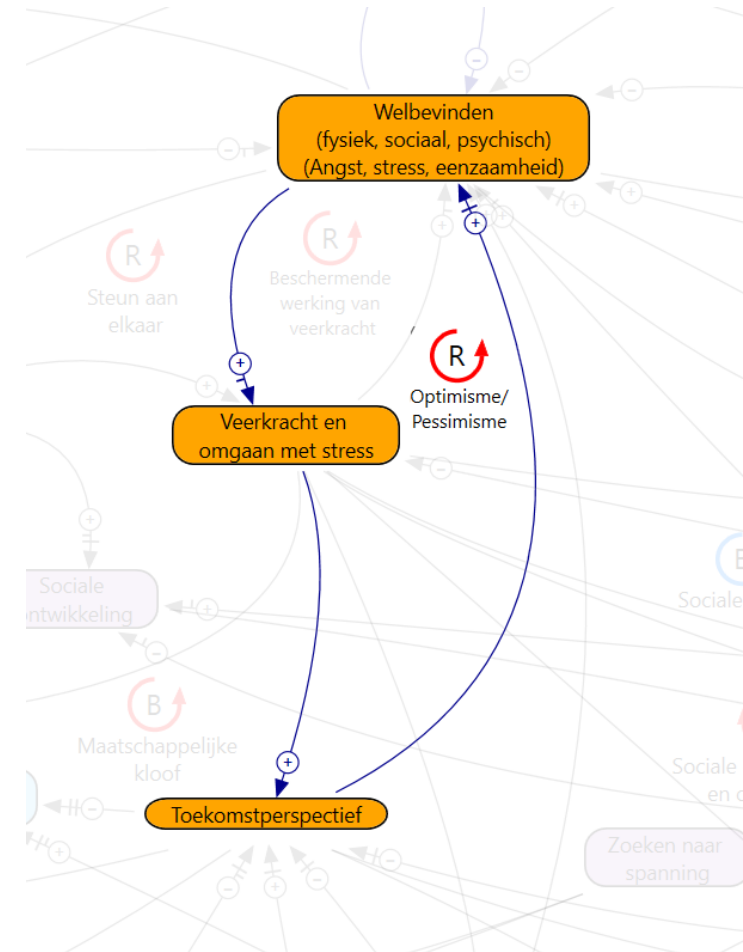

7.1 OPTIMISME / PESSIMISME

VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › De relatie tussen *welbevinden*, *veerkracht* en *toekomstperspectief* wordt in dit model omschreven in een feedback loop optimisme / pessimisme.
- › Als het toekomstperspectief van een persoon verbetert zal dit een positief effect hebben op het welbevinden. Welbevinden is een belangrijk bron van veerkracht. Veerkracht stelt een persoon in staat om positief om te gaan met veranderingen en draagt daarbij bij aan het hebben van een positief toekomstperspectief.
- › Zoals elke feedback loop kan ook dit proces twee kanten op bewegen. Een persoon kan met een optimistische perceptie de toekomst tegemoet gaan. Aan de andere kant kan een afname in toekomstperspectief doorwerken in een lager welbevinden en een lagere veerkracht waardoor het toekomstperspectief onder druk komt. De nadruk komt te liggen op wat er niet meer kan en niet goed gaat. Een pessimistisch beeld van de toekomst kleurt ook andere aspecten van het leven.

7.2 BESCHERMENDE WERKING VEERKRACHT VERSTERKENDE FEEDBACK LOOP

- › Als het *welbevinden* stijgt dan zal de *veerkracht* ook positief beïnvloed worden. Een hogere *veerkracht* zal leiden tot een hoger *welbevinden*.
- › Als het *welbevinden* daalt dan zal de *veerkracht* negatief beïnvloed worden, maar wel met een bepaalde vertraging. *Veerkracht* kan beschermend werken voor het *welbevinden* en een negatief effect uit bijvoorbeeld het fysieke of psychische gezondheidsdomein deels opvangen.

